

ФАРҲОД МУСАЖОНОВ

*Бир қултум
булоқ суви*

Қисса

ХИЛВАТДА ТЎҚНАШУВ

Уларнинг орасидаги масофа ўттиз кадамча. Олдиндагиси ҳеч нарсадан хабари йўқ хуштак чалиб, папкасини кўлида ўйнатганча кетяпти. Иккинчиси ундан кўзини узмай изма-из таъқиб этиб борарди.

«Йўқ, бу серқатнов ва гавжум кўчада унга яқинлашиб бўлмайди. Хилватроқ жой топиш керак», — дилидан ўтказди Рихсивой.

Шу пайт худди Рихсивойнинг истагини қондирмоқчи бўлгандек, Санжар паркка бурилди.

Эрта кўз бўлишига карамай бир ҳафта каттиқ совук туриб, баъзи дарахтларни анча яланғочлаб қўйган. Хиёбонларда хазон, ёзги кафелар бўм-бўш, хуллас, парк хувиллаб ётарди. Битта скамейкада кўзойнагини бурнига қўндириб пенсионер қария газета ўқиб ўтирибди, бошқа скамейкада ўрта яшар жувон нимадир тўқияпти, у ҳар замонда олдидаги коляскани оёғи билан тебратиб қўяди. Улардан бўлак кимса йўқ паркда.

Рихсивой қадамини тезлаштирди — бундай қулай жой ва вазиятни қўлдан чиқариб бўлмайди.

Катта чинор дарахти тагида Рихсивой Санжарга етиб олди. У бир ҳатлаб Санжарнинг олдига ўтди-да, йўлини тўсди.

— Тўхта!

Санжар синфдошининг шижоатини кўриб хайрон бўлди. Йўқ, сираям чўчимайди, фақат хайрон бўлди.

— Нима дейсан? — бепарво оҳангда сўради.

— Уришасанми? — Рихсивой папкасини ерга ташлаб, қўлларини мушт қилди.

— Нега энди?.. — баттар таажжубланди Санжар. — Нега энди сен билан уришишим керак экан?

Санжар баланд бўйли, кенг яғринли, бақувват ва келишган бола эди. Унинг олдида Рихсивой пачаққина: бўйни ингичка, елкалари тор, ўзи нимжон. Лекин кўзларида ўжарлик чақнарди.

— Нега одамнинг устидан қуласан? — дўқ урди Рихсивой.

— Кимнинг устидан кулибман?

— Менинг устимдан кулинг.

— Қачон? — сўради Санжар.

— Боя, катта танаффус пайтида.

Санжар елкасини қисди.

— Эсимда йўқ.

— Ким қандай овқатни яхши кўришини гапиришаётган эдик. Мен холвайтар дедим.

Санжарнинг эсига тушди ва у яна кулиб юборди.

— Э, ҳа! Холвайтар! Ўзинг кулгили гап қилдинг-да,— деди у,— иннайкейин битта мен эмас, ҳамма кулди-ку.

— Ҳамма билан ишинг бўлмасин, сен нега кулдинг? — ўда-ғайлади Рихсивой.

Йўқ, рост, қизиқ экан-ку, бу янги келган бола, икки ойча бўлиб қолди ўқиш бошланганига, шу пайтгача эътибор бермаган экан-да унга. Ўзи қилтириқ бир нарса-ку, дўқ уришини-чи?! Санжарнинг бокс бўйича ўз вазнида шаҳар чемпиони эканлигидан хабари йўқ шекилли.

— Нега кулдинг? — ўзиникини қўймасди Рихсивой.

— Одамнинг кулгиси қистагандан кейин кулади-да,— жилмайди Санжар, спорт билан шуғулланишнинг шуниси яхши-да, асабларинг маҳкам бўлади, сағалга лов этиб ёниб кетмайсан.

— Кулгинг қистайдиган бўлса солишамиз!

Санжар яна пинагини бузмади, бу ҳам спорт билан шуғулланишнинг оқибати, мард ва иродали бўлади спортчилар, бўлмаса битта урса учирворади Рихсивойга ўхшаганларни.

— Сен жуда чиранчиқ экансан-ку,— яна жилмайди Санжар.

Бу гап алам қилди Рихсивойга. Тўғри гап шунақа аччиқ бўлади-да.

— Агар яна менинг устимдан куладиган бўлсанг...— буёғига нима дейишини билмай қолди. Борди-ю, «дабдалангни чиқараман, адабингни бериб қўяман», деса яна чиранчиқлик қилган бўлар эди.

— Бўпти, хафа бўлма, ким билиб ўтирибди сени бунчалик эканингни,— ҳамсухбатини овуттишга ҳаракат қилиб ён босди Санжар.

— Қанчалик эканимни? — бўш келмади Рихсивой.

Бу хуруждан Санжар яна сал довдираб қолди.

— Ҳа... энди... шунчалик гап кўтара олмаслигингни-да!

Қизиқ, Санжарнинг сира жаҳли чиқмасди. Агар Рихсивойдан бошқа бола унга шунақа дўқ қилганида кунини кўрарди. Аммо Рихсивойдан жаҳли чиқмади. Чунки галати бола экан, қилтириққина, нимжонгина бўла туриб ўзидан ўн марта кучлироққа ташланиши — худди шу довюрақлиги, ўз кадр-қиммати учун курашиши Санжарга ёқди.

Гап бўлиниб қолганди. Санжар кечирим сўрагандек бўлди, айти пайтда: «Гап кўтаролмас экансан», деб панд ҳам берди. Бу — ҳазили тушунмас экансан дегани-да. Шунинг учун Рихсивой унинг кечиримидан тўла қониқиш ҳосил қилмади. Қайтага қўнгли баттар гап бўлди. Санжар у ҳақда чиранчиқ, ҳазил тушунмайдиган бола экан деган фикрга келгани аниқ. Буни кош қўяман деб кўз чиқариш дейдилар. Санжар эса ёмон бола эмас экан. Босиқ, мард,

хушфезъл экан. Шундай одамда ўзи ҳақида ёмон фикр қолдиришни Рихсивой сира-сира истамасди.

У ерда ётган папкасини олди-да, индамасдан йўлга тушди. Санжар унинг ортидан эргашди.

Улар ёнма-ён кетишди. Санжар ўртадаги кичкинагина совуқчиликни аллақачон унутган, оёқ остидаги хазонларни тепиб, хуштагини чалиб борарди. Хушчақчақ, шалдир-шулдир бола экан, деб ўйлаб қўйди Рихсивой.

— Қаерда турасан? — бирдан сўраб қолди Санжар.

— «Ленинград» меҳмонхонасининг орқасида, — деди Рихсивой.

— Ие, қўшни эканмиз-ку. Нечинчи уйда?

— Янги тушган уйда.

— Ҳа, биздан уч уй нари экан. Олдин қайси мактабда ўқирдинг?

— Эски шаҳарда. Бултур уйимизни бузишгандан кейин бу ерга кўчиб келдик.

Санжар фақат одоб юзасидан, жим кетавермаслик учун ҳамроҳини гапга солаётган эди ва буни яширишга ҳаракат ҳам қилмасди.

Икки ёғи дарахтзор узун йўлка тугаб яна сершовқин кўча бошланди.

Газета киоскасининг ёнида музқаймоқ сотилаётган экан.

— Бирпас тўхтаб тур, — деди Санжар.

«Нега энди тўхтаб туришим керак экан, кетавермайдами», деб ажабланди Рихсивой. Лекин ҳар эҳтимолга қарши тўхтади. Санжар иккита музқаймоқ кўтариб келди, биттасини Рихсивойга узатди.

— Ушла!

— Керак эмас, — ерга қараб тумшугини осилтирди Рихсивой.

— Ушласанг-чи, музқаймоқдан ҳам қайтадимиз одам?!

— Ўзинг еявер, керак бўлса ўзим сотиб оламан, пулим бор, — деди Рихсивой.

— Биров сенга нулинг йўқ деярими? Бергандан кейин олаверсанг-чи. Ахир ичингда жон-жон деб турибсан-ку, — илжайди Санжар.

Рихсивой музқаймоқни энди олмоқчи эди кейинги гапдан кейин иккиланиб қолди.

— Бўпти, қарз бўлиб қолишдан қўрқсанг, кейинги гал сен олиб берарсан, — Санжар шарақлаб қулди-да, ўжар ўртоғининг қўлига музқаймоқни тутқазди.

Рихсивой музқаймоқни ҳали яримлаганича ҳам йўқ эди, Санжар ўзиникини еб бўлди. У лабларини чўччайтириб ёлборди:

— Озгина қолдир.

— Ма, — Рихсивой музқаймоғини унга узатди. Санжар яна шарақлаб қулди.

— Еявер, ҳазиллашяпман.

Бу бола борган сари кўпроқ ёқарди Рихсивойга, ҳақиқатда жуда ҳазилкаш, қувноқ бола экан.

Улар муюлишга етганда Рихсивой тўхтади. Хайрлашишдан

олдин Санжарга икки оғиз илиқ гап айтгиси, қилган қўполлигини юмшатгиси келди.

— Мана, танишиб ҳам олдик.

— Сенинг танишишинг қизиқ экан,— қулди Санжар.

Рихсивой хижолат чекиб ерга қаради. Йўқ, Санжар унга тан-беҳ бермоқчи эмас эди, шунинг учун гапни ҳазилга йўйди.

— Аммо бахтли бола эканман, толе кулиб боқди менга, йўқса ҳозир ойим бечора жасадимнинг тепасида сочларини ёйиб, фарёд чекиб ўтирган бўлармидилар, агар боя чинорнинг тагида уриб ўлдириб қўйганингда!

Рихсивой юзлари ловиллаб ёнганини ўзи ҳам сезди, аммо сир бой бермасликка ҳаракат қилиб, ўлганининг қунидан тишининг оқини кўрсатди.

— Менинг ҳам толейим бор экан,— ўз кўнглида Рихсивой ҳам ҳазиллашмоқчи бўлди,— яхши ҳам бокс бўйича шаҳар чемпиони раҳм килди, ҳозир ўша чинорнинг тагида эмаклаб юриб, ҳар қаёққа сочилиб кетган ўттиз иккита тишимни териб юрган бўлармидим?

— Э, бор экансан-ку, ошна! — Санжар ўртоғининг елкасига қулочкашлаб туширди.— Гап деган бундай бўпти-да! Хўп, эрта-гача.

Рихсивой Санжарнинг тўрткисидан қалқиб кетиб, ағдарилишига сал қолган бўлса ҳам ҳазили синфдошига ёққанидан хурсанд эди.

У уйига қайтар экан, миясидан Санжар чиқмасди. Ҳа, унга қойил қолди. Зўр бола экан. Танги ва мард, ҳазилкаш ва қувноқ! Қани энди Рихсивой ҳам ўшанга ўхшаган бўла олса. Йўқ, Рихсивой унга ўхшаган бўлолмайди. Чунки гап кўтаролмайди, қўп ўйлайди, бошқаларга ўхшаб ҳозир гашириб, ҳозир унутиб кетолмайди. Босган қадамини ўлчайди, ҳар бир қилмишини тарозига солиб тортади, яхши қилдимми ё ёмон қилдимми, деб мулоҳаза юритади. Нега шунақа, а? Нега ҳар нарсаларни ўйлайверади, нега ўзининг юрагини ўзи сиқади? Нега бошқаларга ўхшаб бепарво бўлолмайди?

Рихсивойнинг юрагида пайдо бўлган хурсандчилик аста-секин сўниб, ўрнини ғашлик қоплади.

Рост-да, ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, Санжарни ўзига бино қўйган, одамларни калака қиладиган, шухратпараст болага чиқариб ўтирибди.

Бирдан Рихсивойнинг юрагида ғалати шубҳа пайдо бўлди.

Нега энди Санжар ўзидан кучсиз Рихсивой билан муштлашишдан бош тортди? Наҳотки Рихсивойдан чўчиган ва шу боис гапни ҳазилга йўйган бўлса? Аслида Санжар тилёғламачилик қилмасдан муштлашгани маъқул эди, ора очик бўларди-қўярди. Рихсивой чиранчиқ деган ном орттирдим деб изза бўлмас, юрагига ғаш тушмасди. Гавдаси борлигига қарамай Санжар сал кўрокрок экан... Тагин ким билади, балки Рихсивой янглишаётгандир.

Ҳарҳолда шошилиш керак эмас, одамларга баҳо беришда асло шошилиш керак эмас.

ШАРИФЖОН АКАГА ШАРАФЛАР

Футбол ўйнагани кузга етадиган пайт бўлмаса керак. Ёзда несик, бирпасда кора терга ботиб, ҳарсиллаб қолади одам. Баҳор ҳам яхшию, аммо илик узилди палла эмасми, кўп ўйнасанг тинканг қурийди. Баҳорда футболдан ҳам кўра табиат ўзига кўпроқ чорлайди. Қир-адирларга лола сайлига чиққинг, кўм-кўк майсаларда думалаб яйрагинг келади. Қишда-ку футбол эсга ҳам тушмайди. Чана, коньки учасан, қорбўрон ўйнайсан...

Ҳа, тўп суриш борасида куздан қулайроқ фасл йўқ.

Футболга қизиқмайдиган болалар кам бўлади. Айниқса, «Пахтакор» нинг жонқуяри бўлмаган бирорга бола топилмаса керак Ўзбекистонда. Рихсивой ҳам футболнинг ашадий ишқибозларидан. Бордию «Пахтакор» ютқазиб, кўйса шундай алам қиладики, гўё энг севган нарсасини йўқотиб қўйгандек қуйиб-пишади. «Пахтакор» очколарини, Рихсивой эса тинчини йўқотади, кейинги ўйингача ўзига келолмай хуноб бўлиб юради. Хуллас, ашадий ишқибоз деган номни Рихсивой юз фоиз оқларди.

Мактаб стадиони гавжум. Бугунги футбол матчи кўришга жуда кўп томошабин йиғилган. Бунинг ажабланидиган жойи йўқ. 7-«а» билан 7-«б» нинг ўйини қизиқарли ўтиши ҳаммага маълум! Одамнинг кўп йиғилишига яна битта сабаб бор, 7-«б» дарвозасини бугун Шарифжон ака кўриқлайди. Ҳа, ҳа, рақиб команданинг розилиги билан дарвозада 7-«б» нинг синф раҳбари, тарих ўқитувчиси Шарифжон ака турадиган бўлди. Эвазига 7-«а» нинг командаси мактабнинг энг зўр дарвозабони, 9-синф ўқувчиси Чоричайирни ўзларига олишди. Бу ҳақдаги эълон уч кундан бери мактаб коридорида осиглиқ турарди. Шундай бўлгандан кейин одам йиғилади-да!

Ўйинга бир ҳафта бурун тайёргарлик кўриш бошланди. Ўз командасининг шарафини ҳимоя қилишни истовчилар жуда кўп эди. Аммо маълумки, бутун синф ўйнолмайди, фақат ўн биттагина номзодни танлаб олиш керак. Бу оғир ва масъулиятли иш синф раҳбари Шарифжон ака ва команда капитани Санжарнинг зиммасига юклатилган эди.

Команданинг тўртинчи синфдан бери ўйнаб келаётган асосий состави мавжуд, гап фақат запас ўйинчилар устида борарди. Запасда ўйнашни хоҳлаган болаларнинг рўйхатиغا Рихсивой ҳам ўз фамилиясини ёздириб қўйди. Янги келганлиги туфайли унинг қандай ўйнашини болалар хали билмасди, шунинг учунми ҳеч ким унинг фамилиясига эътибор бермади. Фақат Шарифжон ака шунчаки номга: «Нечанчи номерда ўйнардинг?» деб сўраб қўйди. «Ўнг қанот ҳужумчиси», деди Рихсивой, ўқитувчиси эшитдимми, эшитмадимми билмади.

Лекин бугун, ўйин бошланишидан олдин Санжар, «тайёр бўлиб тур, ўйинчи алмаштирсак, майдонга биринчи сен тушасан», деб қолди. Бу қарорга у Рихсивой билан кечаги бўлган тўқнашувдан кейин келган эди. Анчагина қайсар, ўз кадрини биладиган бола

экан, бундайлардан яхши спортчилар чиқади, охиригача жон-жаҳди билан курашади улар, деб ўйлади Санжар.

...Ўйин 7-«а» командасининг шиддатли ҳужуми билан бошланди. Шарифжон ака уч-тўртта жуда кийин тўпни ушлаб қолди. Йўқса аллақачон ҳисоб 3:0 ё 4:0 бўлиб кетарди ракиб фойдасига. Ҳа, роса ҳам олқишга сазовор бўлди Шарифжон ака.

Бир марта Чоричайир ҳам ҳунарини кўрсатди. Санжар зарб билан тепган тўп замбарак ўкидек дарвозанинг тепа бурчагига қараб учди. Санжар ҳам, бошқа болалар ҳам гол бўлади, деб севинчдан қўлларини кўтариб сакрашганини билишади. Чоричайир ақл бовар қилмайдиган бир эпчиллик билан тўпга ўзини отиб илиб қолди. Маймундан баттар сакронғич экан қурмагур!

Бўлди қарсақ, бўлди қарсақ! Ҳатто ракиб команданинг иш-кибозлари ҳам Чоричайирнинг маҳоратига тан бериб қарсақ чалиб юборишди.

Ўйин борган сари кескин тус ола бошлади. Лекин 7-«а» — нинг устунлиги сезилиб турарди. Уларнинг маҳорати ҳам, тегилиги ҳам 7-«б» дан юқорироқ эди. Минг қилса ҳам уларда учта профессионал бор эди-да. Учталаси ҳам «Пахтакор» командаси қошидаги болалар махсус футбол секциясига қатнарди. Шунинг учун — ўзларига ишонганлари учун ракиб дарвозасини Шарифжон ака кўриқлашига рози бўлишганди.

7-«а» ҳужум устига ҳужум уюштираверди ва ниҳоят ракиблар ҳимоячиларни довдиратиб қўйиб, ҳисобни очишди. Тўпни бирикчи бўлим тугашига икки минут қолганида марказий ҳужумчи киритди. Икки минут қолганда-я! Шуниси алам қилади-да! Аммо ўзи ҳам ёмон зўр куч билан тепган экан, тўп Шарифжон аканинг қўлига тегиб дарвоза тўрига тушди.

Командалар 1:0 ҳисобида танаффусга чиқишди.

Ҳам дарвозабонлик, ҳам тренерлик вазифасини ўтаётган Шарифжон ака болаларни дарвоза ортига бошлаб ўтди.

— Ўтириб, дам олинглар, — деди.

Хориб толиққан, терга ботган болаларнинг баъзилари чордана қуриб ўтиришди, баъзилари чалқанчасига ерга ётишди. Болалар сал нафасларини ростлагандан кейин:

— Қойил, яхши ўйнадинглар! — деди Шарифжон ака. — Буни у шунчаки болаларнинг кўнглини кўтариш учун эмас, сидқидилдан айтди. — Лекин икки оғиз гапим бор, иккинчи бўлимда қандай ўйнаш ҳақида...

Ерда узала тушиб ётган ярим ҳимоячи туриб ўтирмоқчи бўлиб жойидан қўзғалган эди, Шарифжон ака қўймади.

— Йўқ, йўқ, ётавер! Бошқалар ҳам пинагини бузмасин. Ҳа, фақат эшитсанглар бўлди. Гап бундай. Биринчи бўлимда нега ракибнинг қўли балаңд келди? Бунинг сирини битта, улар ўйиннинг бошидан охиригача ҳаммаси курашга сафарбар бўлди. Фикримни ҳозир равшанроқ тушунтириб бераман. Дейлик, ҳужумга ўтса ҳаммаси бирдан ўтади, ҳимоя қилиш керак бўлса ҳаммаси бирдан ҳимоя қилади. Уларнинг ҳар бир ўйинчиси ҳимояда ҳам, ҳужумда ҳам бирдек яхши ўйнапти. Биз-чи? Ҳужумга ўтсак

химоячилар ўз жойларида қолиб ўйинни кузатиб туришади. хужумчиларга ёрдам бермайди. Ёки тескариси, рақиб бостириб келганда фақат химоячилар тер тўкади, хужумчилар эса орқага қайтишга эриниб, анқайиб туришади. Шунинг учун рақибимиз хужумда ҳам, химояда ҳам бизга нисбатан сон жиҳатидан кўпроқ бўлиб қоляпти.

Шарифжон ака тин олди. Болалар гапларининг мағзини чақсин, ўзига сингдирсинлар учун атайдан шундай қилди.

— Биз,— давом этди Шарифжон ака,— рақибни ўз қуроли билан уришимиз керак. Тўпни эгаллаб турган битта ўйинчига учталаб-тўртталаб ёпишинлар, шунда у гангиб қолиб ё тўпни олдириб қўяди, ё шеригига нотўғри оширади... Ва охири гап. Ҳар бир ўйинчи «очилиш» ни билиши зарур, яъни тўпни шеригига узатдими, шу заҳоти ўйинчиси бўлмаган бўш жойга югуриши керак, токи унга тўпни қайтариб ошириш мумкин бўлсин. Ҳа, «очилиш» ни билиш энг катта усталик! Шу, бошқа гапим йўқ!

Шарифжон ака ёнбошлаб ётди-да, хуштакда зўр куй бошлади. Хуштакни зўр чалар экан, булбулигўёдан ҳам ўтказиб юборди.

— Қани ҳамма! Ҳа, қўшилинлар! — буюрди у.

Ҳамма болалар билар-билмас жўр бўлишди, бири тоғдан келса, бири боғдан келади. Хуллас, шунақа аломат «куй» янградик, эшитаётганлар ҳам, ижрочилар ҳам қотиб-қотиб кулишди.

Бутун синф Шарифжон акани яхши кўриши бежиз эмас эди. Болаларнинг кўнглига йўл топишни биларди у. Мана ҳозир ҳам бирпасда ҳаммани қулдирди. Ўқитувчи деган шунақа бўлса-да! Уддабурро, серғайрат, ганти! Баъзи кекса ўқитувчиларга ўхшаб узокдан-узок насихатлар билан энсани қотирмайди. Шунинг учун мактабга шу йил ишга келганига қарамай бутун синф Шарифжон ака билан апоқ-чапоқ бўлиб кетган. Фақат Рихсивой ўзини тортиб юрарди. У умуман одамлар билан тез тил топишиб, қовушиб кетолмасди. Одам билан обдан синашта бўлиб, кейин яқинлашарди, шунақа одамовирок, тортинчокроқ эди. Иннайкейин биринчи учрашгандаёқ Рихсивойга ўзини жуда яқин қилиб кўрсатишга уринадиган, ажойиб хусусиятларини шошиб намойиш қиладиган одамлар унчалик ёқмасди. Уддабурро, ишбилармон корчалонлардан, сал чўчирди.

Иккинчи тайм яна 7-«а» нинг шиддатли ҳужуми билан бошланди. Афтидан, улар ҳам танаффусни бекорга ўтказмаган, ўз тренерларидан керакли кўрсатмалар олишган эдилар. Рост-да, 1:0 омонат ҳисоб, шунинг учун муваффақиятни мустаҳкамлаб олиш даркор.

Аммо энди 7-«б» ҳам бўш келмади, улар ҳар бир тўп учун жон-жаҳдлари билан курашишди. Шарифжон аканинг айтганларига амал қилиб майдоннинг ҳар бир бурчагида кўпчиликни ташкил қилиб ўйнашди. Бу эса, табиийки, жуда кўп куч сарфлашга олиб келди. Натижада иккинчи таймнинг ярмисига бориб бир-иккита ўйинчи анча чарчаб қолди.

Тўп майдондан ташқарига чиқиб кетганидан фойдаланиб Санжар югурганича дарвозада турган Шарифжон аканинг олдига борди.

— Шарифжон ака, Турғун жуда ҳарсиллаб қолди, алмаштирсак қандай бўларкин?

— Жуда тўғри фикр. Кимни қўймоқчисан?

— Рихсивойни. Тренеровкаларда унга эътибор бермаган эканмиз. Ҳайинини бир кўринг.

Тўп ўйинга туширилган эди, Санжар тренернинг жавобини кутмасдан орқасига югурди. Майдоннинг четида запасдаги ўйинчилар билан матчни томоша қилиб ўтирган Рихсивойга қараб кичкирди:

— Рихсивой, тайёрлан, ҳозир майдонга тушасан.

Кутилмаганда айтилган бу гапдан Рихсивой сал ҳовлиқиб қолди. Ҳаяжонланишга сабаб бор эди. Ўз синфи учун ўйнаш севиштирган бўлса, масъулияти чўчитди.

Санжар судьянинг олдига бориб ўйинчини алмаштиришга ижозат сўради, судья рози бўлди.

Ўйиндан чиқиб кетган Турғуннинг ўрнига Рихсивой майдонга тушди, ўнг қанот ҳужумчисининг жойини эгаллади. Дастлаб унга ҳеч ким тўп узатмади. Ахир у янги, синалмаган ўйинчи, бордию тўпни олдириб қўйса-чи?!

Рақиб ҳимоячиси янгилишиб қолиб тўпни Рихсивой томонга тегиб юбормаганида, ким билади, оёғига тўп тегишини тағин қанча кутарди. Олдинга Рихсивой ярим ҳимоячини алдаб ўтди, кейин тезликни ошириб ҳимоячига яқинлашди, чиройли финт қилиб уни ҳам алдаб ўтди, энди олдинда рақиб ўйинчиларидан ҳеч ким йўқ, иложи борича тезроқ жарима майдончасига қириб бориш керак. Қулоғига шерикларининг: «Ошир, оширсанг-чи», деган қичқириқлари эшитилар, аммо кўзи ҳеч кимни кўрмас, кучининг борича олдинга югурарди.

Мана, у дарвозага яқинлашиб қолди, аммо дарвоза тўппа-тўғрисида эмас, четроқда — ўнг тарафида эди. Ўйлаб ўтирмасдан тўпни дарвоза томон тепди, тўп дарвозанинг чап тўсини ёнидан ўтиб кетди.

Шу заҳоти унинг ёнига Санжар билан яна битта ҳужумчи югуриб келиб, койиб беришди:

— Қанақасан ўзинг?! Нега оширмайсан, ахир мен шундоққина дарвозанинг тўппа-тўғрисида турувдим-ку! — кичкирди Санжар.

— Ўв, мия! Бурчакдан туриб дарвозага тўп киритиб бўларканми?! Одам деган бундай ошириб ўйнайди-да. Битта ўзингни қўлингдан нима келарди! — дўқ урди бошқа ҳужумчи.

— Сен унақа қилма, ошириб ўйна,— сал юмшади Санжар.

Майли дегандек бош силкиди Рихсивой. Кейин қўшиб қўйди:

— Ўзларинг ҳам ошириб туринглар-да!

Норозилик билдиришган бўлишса-да, Рихсивойнинг уюштирган ҳужуми Санжарда ҳам, бошқа ўйинчиларда ҳам яхши таассурот қолдирди.

Рақиб ҳам ўзига тегишли хулоса чиқарди, бу боладан эҳтиёт бўлиш керак, анча чаққон, уста ўйинчи экан.

Энди Санжар оёғига тўп тегиши билан дарров Рихсивойга узатди. Рихсивой яна осонликча ярим ҳимоячини алдаб ўтди.

Шу пайт, «менга қўйиб бер», деган овоз эшитилди. Бу рақиб марказий химоячисининг овози эди. Баланд бўйли, бақувват ўйинчи эди у, устига устак жуда муғамбир эди.

У Рихсивойнинг устига қуюндек бостириб борди, елкаси била чунонам туртдики, Рихсивой чирпирак бўлиб учиб тушди. Алдаш уста ўйинчиларга қарши шунақа қўполлик қилмасанг, атрофини да пилдираб айланиб, доғда қолдириб кетади. Бу бир. Иккинчи дан, янги тушган ўйинчини шунақа кўрkitиб қўйиш керак. Юраги ни олдириб қўйса иккинчи ўйлашиб яқинлашади дарвозага. Шундай ўйларди химоячи! Ҳа, анча пихини ёрган ўйинчи эди рақибнинг марказий химоячиси!

Судьянинг ҳуштаги чириллаб, жарима тўпи белгиланди. Лекин хавфи эмас эди. Жарима майдончасидан ўн метрча узоқ, бундай масофадан дарвозани нишонга олиш қийин. Қаерда йиқитишни ҳам биларди марказий химоячи. Ўн бир метрли жарима зарби берилиши хавфи бор жойда ўлақолса бундай қўполлик қилмасди.

Тўп тепилиб, ўйин яна давом этиб кетди. Рихсивой аран ўрнидан турди. Чап тизаси зиркираб оғирди, қараса шилини қонталашиб ётибди. Лекин у оёғи оғриётганини билдирмасликка ҳаракат қилди.

Шерикларидан кимдир тўп оширган эди, этиб боролмади оқсаб қолди. Иккинчи марта Санжар тўпни шундай оёғинини тагига ташлаб берди. Ўшани ҳам элломлади, олдириб қўйди. Рихсивойга жуда алам қилди, бор қуч билан югуролмаётгани, оқсоқланиб қолгани алам қилди. Қани энди кучи етса, уни майиб қилган химоячидан бошлаб қасдини оларди-я! Аммо ундан бошқача йўл билан қасд олиши, гол уриб аламидан чиқиши керак.

Бир маҳал Рихсивойнинг олдида Санжар пайдо бўлди.

— Бошқаси чиқсинми ўрнингга, алмашасанми? — сўради шошиб.

— Бирпас ўйнай.

— Югуролмаянсан-ку! Чўлоқланиб қандай ўйнайсан?

— Ўйнайман! — деди Рихсивой, — мана кўрасан, ўйнайман.

Озгина қўйиб бер.

Санжар индамасдан тўп кетидан югуриб кетди.

Рихсивой ўзини кўрсатиши керак, бўлмаса ўрнига бошқа ўйинчини қўйишади. Тўғри қилишади, Рихсивойдан қандай фойда? Ахир вақт тугаб борапти, ҳисоб эса 1:0, рақиб фойдасига.

Рихсивойнинг чўлоқланиб қолганини кўриб шериклари унга тўп узатишмай қўйишди. Орадан беш минутча ўтгандан кейин Рихсивойнинг тиззасида оғрик сал босилгандек бўлди.

У бир-икки марта шерикларига, «буёққа ошир, мен бу ердан, буёққа, ошир», деб қичқирди. Аммо унга тўп тегмади.

Рихсивойни қоровуллаб кетидан изма-из юрган рақиб химоячиси ҳам энди унга ортиқча эътибор бермай қўйди, аммо чекингани яхши бўлди. Худди шу пайт шериги унга тўп узатди. Рихсивой тўп билан олға интилди.

Олдин рақибнинг битта ўйинчисини алдаб ўтди, кейин иккинчисини. Майдон марказидан ошиб рақиб томонга ўтди. Шу пайт

унга қараб яна ўша марказий химоячи пишқириб кела бошлади. Уни кўриб Рихсивойнинг анча босилиб қолган тиззаси бирдан зирқираб оғрий бошлагандек бўлди, аммо тишини-тишига қўйди, бор иродасини йиғиб югуришда давом этди. У ҳам химоячига қараб тикка бораверди, кўринишидан ўзини унга уриб ағдармоқчидек эди. Буни химоячи тушунди, кўрамиз ким кимни ағдараркин, дегандек кучининг бориचा ўзини Рихсивойга отди. Шу дамда усталик қилиб қолди. Рихсивой энг сўнгги дақиқада эпчиллик билан чап берди, химоячи ёнидан ўтиб кетди. Ана шунда Рихсивой дарвоза томон ўқдек учди.

Ажабо, унинг қаршисида яна битта химоячи пайдо бўлиб, йўлини тўсди, ўзини тўхтатолмай унга урилиб кетди. Бироқ йиқилар экан, Рихсивой тўпни химоячининг устидан ўз шеригига оширишга улгурди. Шериги шунақа зарб билан тўпни дарвозага тепдики, ҳатто устасифаранг, чаққонликда маймунни қочирадиган Чоричайир ҳам ночор қолди. Тўп дарвозада эди! Буни Рихсивой ётган жойида кўрди. Тўп урган шериги Санжар эканини ҳам энди билди. Барча ўйинчилар Санжарга ташланиб, ерга думалатиб устига ўзларини отишди.

Рихсивой туришга шайланган эди, тиззаси бу гал чидаб бўлмас даражада зирқираб кетди. Энди қадам босолмаслигини аниқ сизди, битта тиззасида эмаклаб майдондан чиқди. Ўрнига майдонга химоячи тушди.

Ўйин тугашига атиги уч минут қолганди. Рақиб бутун командаси билан ҳужумга ташланди. Жон-жаҳди билан Шарифжон аканинг дарвозасини тўпга тутди. Шошилганда хато қўп қилинади, тегилаётган тўплар нишонга аниқ тегмас ё дарвоза устидан, ё ёнидан ўтарди. Баъзилари тўппа-тўғри Шарифжон аканинг қўлига бориб тушарди.

Бундай вазиятда табиийки 7-«б» бутун командаси билан химояни кучайтирди.

Нихоят судьянинг орзикиб кутилган ҳуштаги чалинди, матч тугади. 7-«б» футболчилари қувончдан осмонга сакраб, бир-бирларини кучоқлаб табриклай кетдилар. Ўзингдан кучли рақиб билан дуранг ўйнаш шарафли-да! Санжар билан Шарифжон акани болалар ўраб олишган, бир-бирига гал бермай чувиллашарди. Ахир Санжар ҳам, Шарифжон ака ҳам бугунги ўйиннинг қаҳрамони эдилар-да!

Рихсивой, болаларнинг орасидан туртиниб-суртиниб ўтиб, араб Санжарга яқинлашди, елкасига уриб табриклади.

— Қойилман, зўр гол урдинг!

Санжар раҳмат дегандек бош силкиди. Кейин:

— Кўрасан, эндиги гал ютамиз! — деб қўшиб қўйди. Уни яна ишқибозлар ўраб олди.

— Қани, болалар, душга! — деди Шарифжон ака.

Футболчилар спорт залининг душхонасига югуришди. Рихсивой оқсоқланиб улардан қолиб кетди.

У қийналиб, битта-битта қадам босиб кетаётган эди, орқасидан:

— Бизнинг қидирмаган жойимиз колмади-ю, бу буёқда ялло қилиб юрибди! — деган овоз эшитилди.

Рихсивой ўтирилиб қараса, бош пионервожатий Ҳабиба билан синфдоши Дилноза. Нега энди булар мени қидиришар экан, деб хайрон бўлди.

— Бир минутга ўтир,— деди Ҳабиба.

— Нега энди?! — баттар хайрон бўлди Рихсивой.

— Ўтир, кейин биласан.

— Жароҳатингни тозалаб, боғлаб қўяман,— деди Дилноза.

— Э, бор, ишингни қил! — жеркиб берди Рихсивой. Олифтарчилигини-чи, тиззангни ҳам эмас, жароҳатингни эмиш!

— Қиз бола билан ҳам шунақа дағал гаплашадими одам,— астойдил хафа бўлди Ҳабиба,— сенга яхшилик қилмоқчи-ку, бу!

— Майли, барибир ярасини боғлаб қўяман,— деди Дилноза,— чунки мен ўз вазифамни бажаряпман. Мени бутун синф сайлаган ҳамшира қилиб.

— Э, ишингни қил. Мен сайлабманми сени? Биласиз-ку, Ҳабиба опа, синф раҳбари тайинлаган одам сайланаверади бизда. Керак эмас, боғлама. Оғриётган бўлса ҳам майли эди.

— Зўрға юряпсан-ку,— кулди Ҳабиба,— бўпти, ўтир, тозалаб, боғлаб қўймаса инфекция тушиши мумкин.

Буни Ҳабиба қатъий қилиб айтди, дўқ урмади, ялинмади ҳам, аммо шундай гапирдики, бўйсунмасдан иложи қолмади.

Рихсивой ерга чўқди. Қани энди ярасини боғлаб оғриқни қолдирса — ичида жон-жон деб турибди. Тихирлик қилишининг боиси, арзимаган нарсага ҳам шунчаликми, дейишларидан андиша қилаётган эди.

Дилноза аптёчқасини очди. Ичида ҳар хил дори-дармон. Аммо бало экан, ҳақиқий ҳамширалардан қолишмайди. Бирпасда жароҳатни спирт билан тозалаб йод сурди, дока билан маҳкам қилиб боғлаб қўйди. Рихсивойнинг жони кирди. Ийманиб, зўрға «раҳмат», деди.

— Арзимамайди,— деди Дилноза лоқайдлик билан. Бу билан у яна бир марта фақат ўз вазифасини адо этаётганлигини англапти.

— Тузуксан-ку, Рихсивой. Озгина ўйнаган бўлсанг ҳам ўзингни кўрсатдинг,— деди Ҳабиба,— киритилган тўпда сенинг юз фоиз хиссанг бор.

Рихсивой индамади. «Йўғ-е», деб ёлғондакам сиполик ҳам қилмади ёки «ростданми», деб очиқ суюниб ҳам кетмади. Фақат Ҳабиба ҳақ гапни айтгани учун ич-ичидан севиниб қўйди.

Бу мактабга келганидан бери Ҳабиба билан икки-уч мартагина учрашди. Ҳар учрашганида бу қизга қойил қолар ва у борган сари Рихсивойга қўпроқ ёқарди. Бўлмаса унақа ортиқча гап ҳам гапирмайди. Қўринишидан ҳам айтарли чиройли эмас, лекин ёқимтой. Ёқимтой бўлиб унақа ҳаддан ташқари шакар-гуфтор, ҳаддан ташқари сермулозамат ва чучмал эмас. Қайтанга сал эркактабиатроқ. Ҳа, йигитларга ўхшаган мард қизлардан, тўғрисўз, дангалчи, одамшаванда.

— Бўпти, мен кетдим,— ерга қараб тўнғиллади Рихсивой. Рост-да. Иккита қизнинг олдида битта ўзи кўп ўралашиб нима қилади.

— Уч кунгача чўмилиш мумкин эмас,— таъкидлади Дилноза худди шифокорлардек салмоқ билан.

— Биров сенга чўмиламан дивотими? Ўзи бир ойда бир марта юзимни юваману,— ишшайди Рихсивой.

Ҳабиба билан Дилноза кулиб юборишди.

— Унда сен анча ибратли экансан,— ҳазилни илиб кетди Дилноза.— чунки бизнинг синфдаги баъзи болалар юзларини йилда бир ювишади.

Энди Рихсивой ҳам кулиб юборди. Илжайганича кийимини алмаштиргани спортзал томон кетди. Эшикда ювиниб-тараниб залдан чиқиб келаётган Санжарга дуч келди. У кафтини очиб Рихсивойга тутди.

— Қўлингни ташла, ошна, боя зўр ошириб бердинг тўпни. Рихсивой ўртоғининг кафтига шарақлатиб урди.

— Сен ҳам голни бошладинг!

Улар ҳар иккови ўз йўлида давом этди.

Рихсивой спорт формасини ечиб ўз кийимини кияр экан, мия-сидан ғалати фикр кечди: қизик, нега Санжар шу гапини боя ҳамманинг олдида айтмади. Эсига келмадими ё атайдан индамас-дими? Агар болаларнинг олдида айтса шаънига бўлаётган мак-товларнинг бир қисми Рихсивойга тегарди. Балки шунинг учун айтмагандир. Нахотки Санжар шунақа шуҳратпараст бўлса. Рих-сивойнинг яна ўзидан жаҳли чиқди, одати ёмон, қилдан кийик қидираверади. Санжар-ку, «қўлингни ташла», деб табриклади, шундоқ экан, бу ҳам ҳар хил нарсаларни ўйлайвермасдан индамай кетавермайдими?

Рихсивой папкасини кўтариб уйига жўнади, мактабдан чиқиши билан Дилнозага дуч келди. Ҳозиргина ярасини боғлаб қўйган одам энди ёнидан Рихсивойни худди кўрмаётгандек, нотаниш кимсадек бепарво ўтиб кетаверди. Намунча керилмаса бу қиз, гўё минг-минглаб беморларни даволаган машҳур шифокордек тутади-я ўзини, сал попугини пасайтириб қўйиш керак.

— Ўв аллома! — чапанчасига гап отди Рихсивой,— эртага алжабрдан кейин кимёми?

Дилноза тўхтади, қошларини чимириб Рихсивойга қаради.

— Нима?

— Вой содда одам-ей, шунга ҳам тишинг ўтмайдими? Биз ёшлигимизда, яъни мактабда таҳсил топиб юрган пайтларимизда, алгебра, химия деган гаплар бўлмасдан, унинг ўрнига алжабр. кимё, хўп... жўгрофия дердик.

— Ажаб бўпти! — Рихсивойнинг сўзини бўлди Дилноза,— шикў. шикў ав аня шикў, милиб шёук ирагнис рураз, рураз!

Энди Рихсивойнинг оғзи очилиб қолди.

— Қайтар, нима дединг?

— Ўзи биттагина эди! — бижирлаб жавоб қилди Дилноза ва яна бурнини қаққайтириб йўлида давом этди.

— Тонган гапини-чи, шикў-шикў эмиш,— Рихсивойга наша қилиб ниқ этиб қулиб юборди,— бу ҳам қизикчи экан-у!

ВОЖАТИЙ ҲАБИБА

Катта танаффус пайти эди. Оти катта танаффус бўлгани билан бирорта қизик ўйин бошлаб, энди авжига чиққанингда албатта кўнғироқ бўлиб қолади. Доим шунақа — ҳеч вақт етишмайди.

Рихсивой танаффусларда кўпинча баскетбол майдончасига югурарди. У кетма-кет сакраб, тўп ташланадиган саватчага қўлини теккизишга уринарди. Аммо саватча жуда баландда, унга етишга йўл бўлсин?! Аммо Рихсивой ирғишлагани-ирғишлаган эди. Саватчанинги ўзига эмас, ҳатто тагидаги тўрга қўли етганида ҳам роса хурсанд бўлади. Бир марта ўзинчи синф ўқувчилари баскетбол ўйнашаётганида уларга тренернинг айтган гапини эшитиб қолган эди. «Кимда-ким яхши баскетболчи бўлишни истаса, шу машқни кўп қайтариши керак. Кейин бу машқ бўйни ҳам ўстиради», деган эди ўшанда тренер.

Рихсивой баланд бўйли бўлишни жуда-жуда орзу қиларди. Кучли ва баланд бўйли бўлса, ҳеч кимга қичқиналар ва нимжонларни ранжитишга йўл қўймас эди.

У баскетбол саватчасининг тагига келиб энди сакрашга шайланган эди, яна тиззасига оғриқ кирди, бир оёқда ҳаққалаб «вой-вой» деб қолди.

— Ҳа, ҳалиям оёғинг тузалмадимми?

Қаёқдан ёнидан Ҳабиба пайдо бўлиб қолди. Рихсивой тушунолмади. Кўтариб турган хаста оёғини аста ерга қўйди.

— Йўқ, анча тузалиб қолди.

— Менга қара, уч кун ўтди, агар ҳалиям оғриётган бўлса докторга кўрсатиш керак, тағиң суяк-пуягинг жароҳатланган бўлмасин. Бу билан ҳазиллашиб бўлмайди.

— Суягим синган бўлса оёқ боса олармидим? Бемалол юрибман.

— Йўқ, сен унақа бепарво бўлма. Олдини олиш керак. Салпал оғриётган бўлса ҳам, очигини айтавер, докторга кўрсатамиз.

— Э, қўйсангиз-чи,— Рихсивой қандай қилиб Ҳабибадан қутулишни билмай турган эди, бахтига кўнғироқ жиринглаб қолди.— Майли, агар оғриси айтарман.

У мактаб томон йўналди.

— Тўхта,— деди Ҳабиба,— кўриниб турибди, оёғингни босолмаяпсан. Бунақаси кетмайди. Буёққа юр.

— Қаёққа?

— Юравер!

— Ахир дарсга кўнғироқ чалинди-ку.

— Ҳечқиси йўқ,— хотиржам гапирди Ҳабиба,— доктор справка беради.

— Майли,— тўнғиллади Рихсивой табассумини яширишга

ҳаракат қилиб. Қайси аҳмоқ дарса кирмаслик имконияти туғилса фойдаланиб қолмайди! Докторга учраса, учрар. Ҳамма ўртоқлари дарса мияларини ачитиб, масала ечиб ўтирсалар, бу ялло қилиб юради!

Докторнинг хонаси зоология кабинетининг ёнида эди. Эшик тагига қўйилган стулларда атиги иккитагина бола навбат кутиб ўтирган экан.

— Кўнғироқни эшитмадингларми? — сўради Ҳабиба улардан.

Болалардан биттаси ўрнидан туриб иссиғида жўнаб қолди. Иккинчиси ихраб ўтираверди. У ҳатто бошини кўтариб келганларга қарамади ҳам.

— Вой жоним, уф... вой жоним, қайси қилган айбларим учун бошимга шунчалар жазо тушдийкин? Ахир бир бегуноҳ гўдак бўлсам, нега шунча жабр? Уҳ, их, вой, вой-ей!! — оҳангига олиб ихради бола.

— Нима қилди? — сўради Ҳабиба.

— Вой-ей, ёш жонимга шунчалар азоб берасанми, э, бешафқат худо?! — Ҳабибанинг сўроғига мутлақо эътибор бермай давом этди бола. — Ўлар бўлсам ўлар бўлдим-ку. Вой-ей, ух-ей, их-ей! Вой ёниб кетяпман, вой кўйиб кетяпман!

— Иситманг баландга ўхшайди. — деди вожатий.

Бола инграшдан таққа тўхтаб Ҳабибага қаради.

— Нима?

— Алахсираётганингга айтаман, — жилмайди Ҳабиба, — иситмаси баланд бўлса одам шунақа алахсирайди.

— Биров ўлай деса, сиз кулай дейсиз-а? — Ҳабибадан хафа бўлганини яширмай юзини терс бурди у.

— Қаеринг оғрияпти ўзи?

— Вой сўраманг, аъзойи баданим қақшаб оғрияпти! Уввос кўтарди бола. — Агар зиғирча инсофнингиз бўлса гапга тутиб қийнаманг мени.

— Янглишмасам 9-«а» дан сен-а? Фамилиянг нима эди?

Бола жавоб бермади.

Шу пайт докторнинг хонасидан панжасини боғлаган қизалок чикди.

— Кир! — деди Ҳабиба ихраб ўтирган болага.

Бола аранг ўрнидан турди, турди-ю, худди ичида бир нарса узилиб кетгандек чинқирганича яна жойига ағдарилди. Рихсивой хахолаб қулиб юборишдан зўрга ўзини ушлаб қолди. Чунки ёлғондан қилаётгани шундоққина аён эди. Жудаям қув, уста бола экан, артистликни ҳам қойил қиларкан.

— Сен бирпас ўтириб тур, — деди Рихсивойга Ҳабиба.

Болани қўлтиғидан олиб туришга ёрдам берди, суяб докторнинг хонасига бошлаб кирди.

Шифокорлардан кўра ошпазларга кўпроқ ўхшайдиган семиз Рухсора Шокировна уларни очиқ чехра билан кутиб олди.

— Э, келинлар, келинлар, кўринмайсан, Анқабоев? Эски қадрдоним қаерда қолиб кетди, деб энди хавотир ола бошлаган эдим, — кейин у вожатийга юзланди. — Бу билан жуда қадрдонмиз,

Ҳабибахон. Мени жуда яхши кўради, ҳар ҳафта йўқлаб кириб туради олдимга. Ўтиринглар, ўтиринглар.

Ҳабиба билан Анқабоев ўтиришди.

— Мен ҳам таниш бўлсанглар керак деб ўйлагандим,— деди Ҳабиба.

— Таниш ҳам гапми, айтяпман-ку, қадрдонмиз деб! Қанча бўлган танишганимизга, Анқабоев, янглишмасам тўққиз йил-а? Биринчи синфдан бери қатнайсан-ку!

Анқабоев жавоб бермади, ерга қараганича ихраб ўтираверди.

— Анқабоев бемор эмас, шяфокор, медицинани сув қилиб ичворган, ҳар қандай профессорни бир чўқишда қочиради. Касалнинг турлари ҳақида мен билан бемалол баҳслаша олади. Ҳатто ютиб чиқиши мумкин.

Анқабоев фиғони чиқиб Рухсора Шокировнанинг гапига чек қўйди, у муддаога ўтишга мажбур бўлди.

— Хўш, оғайни, эшитаман сени, аммо кўринишинг менга ёқмаяпти, нима бало, синдроминг яна кўзгаб қолдими?

— Йўқ,— деди Анқабоев,— симптомлари синдромга ўхшамаяпти.

— Демак...

— Йўқ, невралгия ҳам эмас.

— Қизик,— юзига жиддий тус берди Рухсора Шокировна,— унда яна янги касалга чалинибсан-да?

— Нафасингизни иссиқроқ қилинг, Рухсора Шокировна, нима, худонинг бандаси битта манми, ҳамма касални менга ёпиштираверади? — ўксиган бўлди Анқабоев.

— Мен сени фақат соғ кўришни истайман, Анқабоев,— деди узрли оҳангда Рухсора Шокировна,— бекорга келмагандирсан, бирор нарса безовта қилаётгандир!

— Айтгани ҳам кўрқяпман,— йиғламсираб гапирди Анқабоев.

— Барибир айтишга тўғри келади. Докторга айтмасанг, кимга айтасан,— деди Рухсора Шокировна,— ҳарҳолда жуда унчалик хавфли касалга чалинмагандирсан деб умид қиламан.

— Касалнинг хавфсиз бўларканми? — зўрға гапирарди Анқабоев,— вақтида олди олинмаса ҳамма касал ҳам хавфли.

— Албатта, ўтиб кетса ҳамма касал ҳам ёмон,— хижолат бўлганини яширолмади Рухсора Шокировна.

Ҳабиба анқайиб уларнинг гапини тингларди. Фақат мутахассисларгина, ҳамкасбларгина шундай сўзлашиши мумкин эди.

— Ўзинг нимадан шубҳа қиляпсан?

— Гепатитмикин деган хавотирдаман,— деди Анқабоев.

— Йўқ, оғайни,— жиддий эътироз билдирди Рухсора Шокировна,— унақаси кетмайди. Мен барибир сенга поликлиникага йўлланма бермайман. Анализлар тошширяпман, деб яна уч кун йўқ бўлиб кетасан. Йўқ, йўқ, хомтама бўлма.

— Менинг ишим сизни оғоҳлантириб қўйиш. Ҳа, гумонимни айтдим. Врач бўла туриб гапимга қулоқ солмасангиз, яна ўзингиз биласиз.

Рухсора Шокировна кўзларини чақчайтириб Ҳабибага қараб

кўйди. Хафа бўлиб ёки аччиқланиб эмас, аксинча, «кўрдингми, қандай бало бу бола», дегандек ҳайратланиб.

— Биласан-да, сариқ касални аниқлаш учун анализлар топ-шириш керак, шунинг учун гепатит деясан. Йўқ, Анқабоев, бу гал хунаринг ўтмайди. Шунча пайтдан бери мени лақиллатиб справка ундириб юрганинг етар. Энди алдашга йўл қўймайман.

— Демак, бемор ўлиб кетаверсин,— бирдан Анқабоев асабий-лашиб кичкирди.— Қасам ичганмисиз? Эсингизга Гиппократ ҳозирги врачларга!

— Аммо қойилман сенга, Анқабоев. Қабулимга ҳар кирганингда бирор хусусиятинг билан, бирор гапинг билан мени қойил қилиб кетасан! — Буни Рухсора Шокировна чин юракдан айтди,— қанча кўрслик қилсанг ҳам менга ёқасан! Қувлик қилаётганингни билиб турсам ҳам сенга қаттиқ гапиролмайман, нега шундай-а, Анқабоев? Қандай сиринг бор сени, одамни ўзингга ром қилиб оладиган?

Анқабоев яна фиғон чекди, қорнига санчиқ киргандек икки букилиб қолди, фиғон аралаш бир нима деди.

— Нима дединг? — эшитмади уни Рухсора Шокировна.

Анқабоев яна шивирлади.

— Қаттиқроқ гапир, ҳеч нарса эшитмаялман?

Анқабоев янаям пастроқ овозда шивирлади.

— Қаттиқроқ гапирсанг-чи!

Бу гал Анқабоев аламзада бир оҳангда кичкириб юборди:

— Жуда бўлмаса бирорта дори беринг, оғриқ холи жонимга қўймаянти! Жигарим шишиб кетган шекилли.

— Дори йўқ,— хотиржам гапирди Рухсора Шокировна,— сен дорига ортиқча меҳр қўйма. Дорини эҳтиёт бўлиб, фақат зарур пайтдагина ичиш керак. Зарур бўлмаган пайтда дори фақат зиён.

— Тўғри айтасиз, менга энди дори керак эмас, чунки касални ўтказиб юборганман. Мени фақат операция столи кутқариб қолиши мумкин.

Рухсора Шокировна Анқабоевнинг томирини ушлаб кўрди, юрак уришини эшитди. Оғзини очиб тилига қаради, кўзининг қовоқларини очиб сариғ қидирди.

— Биров ҳавас қилса арзийдаган даражада соғсан, Анқабоев,— деди у,— сендан илтимос. Анқабоев, ўз талантингни, қобилиятингни хор қилма, ҳалиям бўлса маслаҳатимга қулоқ сол, цирк мактабига кириб масхарабозликка ўқи. Сендан зўр масхарабоз чиқади. Мен ўзим директорнинг олдига кириб бошлаб характеристика ёздириб чиқаман.

— Биттагина дорингизни аядингизми? — «оғриқ»дан Анқабоевнинг башараси тиришиб кетган эди.

— Бўлти, қабулимда бўлди деб справка бераман, лекин ўша справкага, «аммо ўзи соппа-соғ», деб ёзаман.

— Унақа справкани ёзда, ўзим сўраганимда берарсиз лагерь учун. Ҳозир қабулда бўлди десангиз кифоя,— бўш келмади Анқабоев. Рухсора Шокировна справкани ёзиб Анқабоевга узатди.

— Ушла. Аммо бу охиригиси.

— Раҳмат,— Анқабоев ўрнидан туриб чиқиб кета бошлади.—

ишқилиб ҳозирги докторларга иккинчи ишим тушмасин. Бу кўргуликдан ўзинг асра!

— Лекин циркка бориш ҳақидаги менинг таклифим устида жиддий ўйлаб кўр, Анқабоев! — сидқидилдан гапирди Рухсора Шокировна.

— Набат кутиб ўтирган болани айтиб юбор,— илтимос қилди Ҳабиба, чўнтагидан ёндафтарчасини олиб «Анқабоев — талант» деб ёзиб қўйди.

Анқабоев хонадан чиқиб эшикни маҳкам ёпди. Ҳалиям, «оғриқ» қолмагандек аянчли чимирилиб ер тагидан атрофга аланглади. Ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, қаддини ростлади. Кейин стулда ўтирган Рихсивой томон қайрилиб боқмай ҳам:

— Кириккансан,— деди.

Ясама қовоқ солиб кўча томон юриб кетди. Унга синчиклаб тикилган одам «оғриқ азоби» ни тортаётган қув кўзларида қулги учқунлари борлигини кўриши мумкин эди.

Рихсивой шошмасдан ўрнидан туриб докторнинг хонасига кирди. Арзимаган яра деб аzza-баzza шифокорга келгани ўзига қулгили туюлди.

Рухсора Шокировна Рихсивойнинг ярасини шунчалик синчиклаб текширдик, бола бечора, «оғир ярадор бўлибман шекилли», деб кўрқиб кетди. Қайтанга бекитмасдан бувисига айтса бўларкан, бирпасда тузатиб қўярди. Бувисининг топиб олган дориси — отқулоқ. Рихсивойнинг қаери шилинса ё яра чиқса отқулоқ қўйиб тузатади. Бу врач эса қип-қизил ваҳима экан.

— Этинг узилибди, газак олдириб юборибсан. Инфекция тушиши мумкин. Мана буни сурасан, мана бу дорини ичасан, кунора менинг олдимга келасан, докангни янгилаб боғлаб тураман.

— Раҳмат,— деди Рихсивой ўтирган жойидан силжймай, у чиқиб кетишга шошилмасди. Рост-да, дарсда нима қилади.

Унинг пинагини бузмасдан ўтирганини кўриб:

— Бўпти, сенга рухсат,— деди Рухсора Шокировна.

Рихсивой яна бир марта «рахмат» деб ўрнидан турди-да, хонадан чиқди. У сира шошилмасдан, қадамини босайми, босмайми деб зўрға қўярди. Катта залдан ўтар экан, худди биринчи марта кўраётгандек деворий газетадаги шиорларни узоқ томоша қилди. Ниҳоят, судрала-судрала синфига етиб борди. Эшикни қия очиб ичкарига бошини суқди.

— Мумкинми?

— Шу пайтгача қаёқда юрибсан? — Шарифжон ака соатига қаради ва жаҳли чиқди.— Йўқ, мумкин эмас, дарс бошланганига йигирма минут бўлибди.

— Мен анувнақа...— ғўлдиллади Рихсивой.

— Ортиқча гапнинг фойдаси йўқ, мумкин эмас.

— Мен...

— У докторда эди,— ёнгинасида Ҳабибанинг овози эшитилди,— уни мен ўзим бошлаб борган эдим.

Шарифжон ака вожатийга илиқ назар ташлади, бирдан юмшаб:

— Модомики сиз гувоҳ экансиз, гап бўлиши мумкин эмас. кирақолсин,— деди.

— Қўлида справкаси ҳам бор,— нима учундир қўшиб қўйди Ҳабиба.

— Справканинг хожати йўқ,— деди Шарифжон ака ўта мулойимлик билан.

— Ташаккур,— деди Ҳабиба оддийгина қилиб.

Рихсивой синфга кириб ўз жойига ўтирди. Дарс давом этди. Шарифжон ака болаларни зериктирмас, баъзи ўқитувчиларга ўхшаб одамни ухлатиб қўядиган ҳис-эҳтироссиз бир оҳангда гапирмасди. Образга кирган актёрдек қизишиб, завқу шавқ билан сўзларди. Гоҳида ҳазил қилиб ҳаммани кулдирадди. Болалар бирор қизиқ гап чиқармикин дегандек, унинг оғзини пойлаб ўтиришарди. Ҳа, синфни кулдириш жуда осон, сағал нарсага «гурр» этиб кулги кўтарилаверади.

Шарифжон аканинг яна битта яхши одати бор эди, ҳеч қачон мавзунини танаффусгача тақаб чўзмасди. Дарс тугашига беш-олти минут қолганда ҳикоясини тугаллар, уй иши берар, кейин ундан-бундан сўзлашиб ўтирарди.

Бугун ҳам шундай қилди. Танаффусга олти минут қолганда юнон саркардалари ҳақида батафсил гапириб бўлди, уйда ўтган мавзунини ўқиб келишни тайинлади, ҳатто кимлардан сўрашини ҳам айтди, чала жойини тўлдирадиганлар эса «беш» олади, деди.

Дарс тугашига уч минут қолди.

— Энди,— деди Шарифжон ака,— обуна масаласига ўтсак. Янглишмасам, газета-журналларга ёзилиш бўйича бизнинг синф мактаб бўйича биринчи ўринни олишга аҳд қилган эди. Ҳам ҳаммадан олдин, ҳам юз фоиз ёзилиб биринчи ўринни олмоқчи эдик. Шундайми?

— Шундай, шундай,— бутун синф жавоб берди.

— Бўлмаса, ижозатинглар билан, обунанинг бориши ҳақида синфком Холмирзаева Санобар ҳисобот берса.

Санобар ўрнидан турди.

— Хўп, икки кун давомида... учта ўқувчидан бошқа ҳамма ёзилиб бўлди. Улар ҳам бугун пул олиб келишга ваъда беришганди. Эгамова Машхура!

Эгамова Машхура ўрнидан туриб Санобарга пул олиб бориб берди.

— Яхши. Содиқов Аҳад.

Содиқов Аҳад ўрнидан туриб худди мажлисда нутқ сўзлаётган одамдек, баланд овозда эълон қилди:

— Адам бугун маош олар эканлар. Агар бугун маош олсалар ва ичиб келмасалар эртага опкеб бераман.

Синф «гурр» этиб кулиб юборди.

Санобар катталардек совуққонлик билан:

— Бўпти, ўтир,— деди.— Каримов Рихсивой.

Рихсивой ўрнидан турди. Лекин нима деб жавоб беришни билмасди. Бувимлардан сўрагани оғриндим деёлмайди-ку. Ҳамма унинг оғзини пойлаб тин сақларди.

— Ҳа, олиб келдингми пул? — сўради Шарифжон ака.

Рихсивой ҳамон индамасди.

— Пул олиб келдингми, деб сўраяпман? — қайтарди Шарифжон ака.

«Сўраб нима қилади, олиб келган бўлганимда берардим», дилидан ўтказди Рихсивой.

— Гапир! — овозини баландлатди сал хуноби ошган Шарифжон ака. — Опкелдингми?

Рихсивой «йўқ» дегандек бош чайқади.

— Нега олиб келмадинг?

Рихсивой индамади.

— Нахотки ота-онанг арзимаган уч сўмни сендан аяса?

Рихсивойнинг бирдан жаҳди чиқиб, бўзариб кетди. Ўқитувчига ўқрайиб:

— Нима, ёзилиш мажбурийми? — деди кўрслик билан.

— Ҳа, энди... — тутилиб қолди Шарифжон ака. — Барча синфлар юз фоиз ёзилганда биздан битта одам четда қолса, синфимиз шаънига доғ тушмайдами? Қолаверса, биз сени бевосита пионер ва ўқувчиларга бағишланган газетага обуна қилмоқчимиз. Уни ҳамма мактаб болалари ўқиши шарт.

— Ўқиш шарт бўлса кутубхонадан олиб ўқийман. Лекин ёзилиш мажбурий бўлмаслиги керак. — Ўжарлик билан қайтарди Рихсивой.

— Агар ота-онанг уч сўм пул тополмаса... — яна бошлади Шарифжон ака.

— Ота-онамни ўртага тикманг! — деб ўшқирди Рихсивой.

— Нега ўзингдан каттага бақирасан?! — Шарифжон ака ҳам овозини баландлатди.

Қўнғироқ чалиниб бутун синф диққат билан кузатаётган тортишувнинг белига тепди.

— Бўпти, сен билан кейин гаплашамиз! — деди Шарифжон ака.

У шиддат билан юриб синфдан чиқиб кетди. Санобар унинг ортидан югурди. Ўқитувчилар хонаси олдида унга етиб олди.

— Шарифжон Қобирович, бир оғиз гапим бор эди сизда, — деди.

— Нима дейсан?

— Рихсивой... Рихсивой Каримовнинг ота-онаси йўқ, — деди ютиниб, — у етимча.

— Қандай? — додираб қолди Шарифжон ака, — нега энди... етим?

— Қари пенсионер бувиси билан бирга турар экан, — Санобарнинг овози қалтираб чиқди.

Шарифжон ака Санобарга тикилиб бир зум ўйланиб қолди, кейин ҳаловатини йўқотган одамдек, жонхалак бир кайфиятда ҳам таъна, ҳам гина билан гапирди.

— Шундай экан, нега олдинроқ айтмадинг!

— Үзим кеча аниқладим буни,— Санобар кўзларини гуноҳ-корона пирпиратди.

Шарифжон ака баттар асабийлашди.

— Үз вақтида хабардор қилиб туриш керак-да. Бундан кейин эҳтиёт бўлгин!

— Нимадан эҳтиёт бўлай?!

— Нимадан дейсанми? — Шарифжон ака гап тополмади,— шунақа нарсалардан-да, э, бўпти, боравер!

БОРИГА БАРАҚА

Мастура хола аломат кампир. Аслида ҳамма кампирлар ҳам аломат бўлади. Лекин Мастура хола аломатларнинг аломати.

Кўп гапириши, эзмалиги майли — бу кўнчилик кампирларга теккан касал, аммо мақтанчоқлик қилиши Рихсивойнинг кулгисини кистатарди. Йўқ, Мастура хола аравани қуруқ олиб қочадиган лофчилардан эмас, ундоқдирман-мундоқдирман деб кеккаймайди, ёлғон-яшиқларни тўқиб одамларни аврамайди, лақиллатмайди. Қизиги шундаки, Мастура хола биринчи навбатда ўзини алдайдиган мақтанчоқлардан. Ҳа, мақтаниб ўзини-ўзи овунтириб юради.

Ваҳоланки ҳаёти жуда оғир ва машаққатли кечди. Бошига тушган кулфатларни душманига ҳам раво кўрмайди Мастура хола. Тағинам бардошли экан. Қўниқди, чидади, энг асосийси зорланмади.

Мастура болалар уйида тарбия топди, ота-она меҳри нималигини билмади. Ҳинчи синфни битириши билан ўзи билан бирга болалар уйида тарбияланган битта йигитга турмушга чиқди.

Эри билан атиги олти ойгина бирга яшади. Уруш бошланди-ю, турмуш ўртоғи фронтга жўнади, ёш келин қорнида беш ойлик боласи билан чирқиллаб қолаверди.

У ҳали ҳеч қаерга ишга кириб улгурмаган, бинобарин бирор ҳунар эгалламаган эди. Яхшиям мактабдош дугонаси ўртага тушиб уни эгар-жабдуқ фабрикасига ишга жойлаштириб қўйди. Лекин узоқ ишлолмади, дарров отпусकाга чиқди. Кўзи ёригандан кейин чақалоқни яслига жойлаштиргунча уйда ўтирди. Қаҳатчилик йиллари эмасми, ишламаганларнинг кун кўриши қийин эди.

Мастура бир амаллаб саккиз ойлик ўғилчасини яслига жойлаштирди-ю, яна ишга қайтди... Йиллар ўтди, ҳам оталик, ҳам оналик қилиб ўғлини вояга етказди. Дам олиш нима, отпускаи нима билмай сурункасига ишлади. Фақатгина ўғли институтни тугаллаб, заводда инженерлик қила бошлагандан кейингина онасини ишдан бўшатиб олди.

Тўғри, бу давр ичида унга ёмон ният билан кўз олайтирганлар, айни пайтда яхши умидда оғиз солганлар ҳам бўлди. Бироқ Мастура эрига вафодор қолди. У пок муҳаббатига хиёнат қилгиси келмади. Эрига ўхшаган одамни учратолмади. Нега деганда эри тилло одам эди. Касби қассоблик бўлишига қарамай девкомат йигитлардан эмасди. Ингичка ва новча, юмшоқ ва камсукум эди. Бирор марта қаттиқ гапириб хотинининг кўнглини яраламаганди.

Урушга кетаётиб гапирган гапи бир умрга Мастуранинг дилига жо бўлиб қолганди. «Мабодо қайтиб келмасам, мени деб ёш умринини ҳазон қилма. Қўнглиннга яқин одам учратсанг, ҳаёт қур. Фақат битта илтимос, туғилажак фарзандимизнинг исмини, ўғилми-қизми, Ёдгор қўйма, Қувонч деб ата. У ҳамиша сенга бизнинг муҳаббатимизни эслатиб қувонч бағишлаб юрсин». Қайтмаслигини сезганми, шу гапларни айтган экан, овози қалтираб чиқди. Ана шунақа кўнгли бўш, сахий одам эди у. Шундай юмшоқ ва кўнгличан одамдан қахрамон чиқади, деб ҳеч ким ўйламаган эди. Чиқди! Қахрамон бўлиш учун мардлик керак дейишади. Мардлик ҳам керакдир, лекин энг аввал виждон, номус керак экан. Эри виждонли эди. Киши кучли ва жасур бўлиши мумкин, лекин виждони бўлмаса ўз кучини адолат йўлига сарфлай олмайди. Адолат йўлида кўрсатилган жасоратгина қахрамонликка киради.

Мастура умрини ўғлига бағишлади, ўғлининг қувончлари, ўғлининг ташвишлари билан яшади. Шодон дамларга нисбатан кийинчиликда ўтган кунлар кўпроқ бўлди. Улар ҳам орқада қолди. Қувончи балоғатга етиб уйланадиган бўлди. Аммо ажойиб йигит чиқди Қувонч, исми жисмига монанд эди, қизиқчи ва хушчақчақ, тўғрисўз ва очикқўнғил...

«Бойваччалардан худо асрасин, димоғдор ва такаббур бўладилар», деб ўзига ўхшаган оддийгина бир қизни танилади. Маҳаллага ош бериб баҳоли қудрат тўй қилдилар.

Мастура опа учун, ёш келин-куёв учун бахтиёр онлар бошланди. Бироқ узоққа чўзилмади бу онлар. Яна Мастура опанинг шўрлик бошига тақдирнинг бешафқат таёғи тушди. Бу сафар таёқ зарби олдинги ҳамма зарбларга нисбатан кучлироқ, аянчлироқ бўлди. Бир кунда Мастура опа ҳам ўғлидан, ҳам келинидан жудо бўлди. Бир кунда кампирга айланди. Ўғлининг ҳам умри отасиникига ўхшаб қисқа экан.

Мастура хола қўлида бир яшару икки ойлик набираси билан чинқириб қолаверди. Машинага бўлган ишқибозлик еди ўғлининг бошини. Ёш болалигидан машина деса ўзини томдан ташларди. Ишга кириши билан машина олди. Хотинини ҳам тинч қўймади, ҳар шанба машинага ўтказиб тоққа олиб чиқиб ўйнатиб келарди. Раҳматли келин ҳам аломат эди, эркакча шим кийволиб эри қаёққа судраса кетаверарди. Хуллас, эру хотин хил тушишган эди. Тақдирлари ҳам хил тушган экан... Бир кунда... Мастура хола гоҳида тақдир деганига хайрон қоларди, бу қандай адолатсизликки ёвуз ажал қариялар қолиб, ёшларнинг умрига чангал солади. Жигаргўшаларининг қазосидан кейин онаизор: «Мен бахти қарони олақолсанг бўлмасмиди,» деб фалакка кўп нолалар қилди, узоқ вақт мажруҳ бўлиб ётди. Йўқ, яна ўзини ўнглади. Тўғри, бу гал азоб билан, аранг ўнглади ўзини. Набираси Рихсвойини оёққа турғазини маъсулияти унинг юрагига қўр берди. Нарироққа бориб тақдирга тая берди, бошига тушган кулфат вақт ўтган сари заифлашиб хиралашди. Кейинчалик эса ўғлининг ўрнига ўғил қолгани учун худога шукр қилди. Бандаси шунақа экан, ҳамма нарсага, ҳар қандай жабрга қўникиб кетаверар экан.

Ҳа, Мастура хола ношукурчилик қилмади, набирасини бир ёшлигидан ўраб-чирмаб ўзи катта қиялпти. Ҳадемай кап-катта йигит бўлиб қолади Рихсивой ҳам.

Мана шунақа ажойиб кампир эди Мастура хола, бошига шунча кулфат тушганига қарамай тиз чўкиб абгор бўлмади, руҳи тушмади, продаси синмади, яшашга ўзида куч топди. Энг қизиғи шундаким, нолиш, ўксиш ўрнига ўзини бой кўрсатмоқчи бўлиб мақтанади.

Рихсивой мактабдан қайтса уйга меҳмон келибди. Мастура хола айвонда Зумрад опа билан чақчақлашиб ўтирарди. Буви шунақа, меҳмон келса эрталабдан кечгача гаплашиб ўтиравериши мумкин.

Худди шу Зумрад опага бошидан ўтганларини жуда қўп марта гапириб берган эди Мастура хола. Бошқа ҳеч кимга оғиз очмасди, фақат шу аёлга ҳасратини айтарди. Бунинг боиси бор — Зумрад опа ҳар гал кампирнинг сўзини қунт ва сабр-тоқат билан тинглар, сохта гаплар билан кампирга далда бермасди. Фақат кўзларида ҳамдардлик билан Мастура холага тикилиб ўтирарди. Кампир гапириб-гапириб юрагини бўшатиб оларди.

— Келдингми, қоқиндик? — деб кутиб олди у набирасини. Мастура холанинг одати шунақа — эшикдан ким кириб келса, катта-ми, кичикми албатта ўридан туриб қарши олади: — Қутулиб келдингми ўқишларингдан?

— Ассалому алайкум, — деди Рихсивой ҳам меҳмонга, ҳам бувисига алоқадор қилиб.

— Яхшимисан, — деди Зумрад опа, — у жуда келишган, чиройли аёл эди.

— Ваалайкум ассалом, мулло бўлинг. — суюниб кетди Мастура хола набирасининг одоби бўлиб қолганидан. Чунки у набирасига: «Кунига юз марта кўчага чиқсанг ҳам, қайтганда ҳар гал салом бер, иннайкейин кўчада ўзингдан каттани кўрсанг ҳам танисанг-танимасанг салом бер», деб ўргатарди. Рихсивой эса бир қунда бир марта саломлашиш керак деган фикрда эди.

— Овқатингни сузиб берайми?

— Қорин тўқ, — деди Рихсивой.

— Вой, мактабдан келган одам қаёқдан қорнинг тўқ бўларкан?

— Буфетга кириб пирожка едим.

— Пирожка иссиқ овқатнинг ўрнини босмайди, — деди кампир, — ўтир, қандек холвайтар қилганман, иссиқ чой билан еб ол.

— Емайман дедим-кў, буви, — ўз хонасига йўл олди Рихсивой, — қорним очса ҳали ерман.

— Мана шу-да буники, — меҳмонга юзланди Мастура хола, — эрталабдан кечгача овқат пишириш билан вақтим ўтади. Нонуштага қуймоқ қил, пешинга иссиқ овқат, кечқурунга иссиқ овқат, қошқи кадрига етиб ёлчитиб еса. Доим мана шунақа инжиқлик қилади.

«Бошладилар мақтанишни», дилидан ўтказди Рихсивой костюмини ечар экан.

— Ҳозирги болаларнинг ҳаммаси шунақа, ялиниб овқат едирамиз, — деди Зумрад опа.

— Шуни айтсангиз-чи! Бўлмаса ўзидан сўрайман-а, хой, қўнглинг тусаган овқатни айт, қилиб берай деб. Истаганини қилиб

бераман, барибир емайди. Тўқликка шўхлик деб шуни айтишса керак-да, ахир не кунлар тушмади бошимизга. Ҳукумат заборний карточкага уч юз грамм нон берарди. Тўрт йил уруш гўшт нима, сариёғ нима билмаганмиз.

— Ҳа, оғир йиллар бўлган, нимасини айтасиз!

— Бир ҳисобдан қийинчилик кўрган ҳам яхши экан деб қўйдим. Одам боласи тайёрга айёр бўлиб ўсса ҳеч нарсанинг кадрига етмас экан.

— Ўзимизда ҳам айб бор, холажон, биз кўрган қийинчиликларни булар кўрмасин деб фарзандларимизни талтайтирамиз.

— Ҳа, баракалла, ўзимиз талтайтирамиз. Мана менинг Рихсивойим ҳам шунақа, ҳидлаб ейди, танлаб кияди. Майли дейман, менинг давримда яйраб қолсин дейман.

Меҳмон кампирнинг гапларини тасдиқлаб бош ирғаб ўтирарди.

— Вой, нега ҳеч нарса емайсиз, Зумрадхон, олишиб ўтиринг, гап билан бўлиб чой қуйиб бериш ҳам эсимга келмабди. Беринг пиёлангизни.

— Чойим бор, хола.

— Йўқ, беринг, совуб қолди, янгилаб бераман,— чехраси очилиб кетганди Мастура холанинг,— мен шунақаман бир гапга тушсам тўхтатиб бўлмайди. Олинг мана бу магиздан, самарқандники.

— Оляпман, оляпман.

— Ҳозирги одамларга ҳам ҳайронсан,— жилмайиб давом этди Мастура хола,— топиб олишгани конфет, печенье, пирожний. Мен оғзимга олмайман шунақаларни, ўзимизнинг магиз, ёнғоқ, туршакдан қўймасин, минг дардга даво. Ҳа ўзимизнинг писта-бодомда, жийда-туршакда ҳосият кўп, ҳозиргилар кадрига етмайди. Олинг, айланай. Мана бу шафтоли қоқидан олинг.

— Раҳмат, холажон, оляпман.

— Сиз олдин олинг, айланай, кейин раҳмат айтасиз. Пистам ҳам, бодомим ҳам бор эди, кечагина тамом бўлди.

Шу пайт ичкари уйдан Рихсивой чиқиб қолди, бувисига қараб, «яна мақтанвоссизми», дегандек қараб қўйди. Мастура хола бир лаҳза жим бўлди, набираси транзисторли приёмникни олиб ўз хонасига кириб кетиши билан яна давом этди.

— Набирам бечорани ҳеч ўз холига қўймайман. Қўнглига уриб қолмасин, деб ҳар куни ҳар хил овқат пишираман. Худога шукур, замон яхши, тўқчилик. Ҳали манти, ҳали норин, ҳали хасип соламан, паловни-ку кун ора қиламан. Ҳа айланай, гўштни бозордан, қўлда сўйилганидан олиб келиб ейдиган кунларимиз ҳам бўлади.

— Ҳа, ҳа,— бош силкитди Зумрад опа ўзини ишонаётган кўрсатмоқчи бўлиб.

Кампир анчайин зийрак эди. Зумрад опага қараб сал ошир-ворганини пайқади ва бу гапга чек қўйди.

Мастура хола мана шунақа тоқат билан сўзларини тинглаб ўтириши учун Зумрад опани жуда яхши кўрарди. Қўли очиқ, дили тоза аёл эди у. Агар шу хотин бўлмаганда ким билади, холи не кечарди Мастура холанинг.

Зумрад опа билан танишганига ўн йилча бўлди. Ҳали-ҳали эсида, бир кун, келини билан ўғлининг қазосидан икки ой кейин, уйга ёшгина бир жувон кириб келди. Уни қўриши биланоқ жуда одобли ва камсуқум аёл экан, деб қўйган эди Мастура хола. Меҳмонни одати бўйича илиқ кутиб олди. Зумрад опа гапни кўп чўзиб ўтирмай мақсадини лўндагина қилиб айтиб қўя қолди. Яқинда турмуш қурган, қўлида олти ойлик чақалоғи бор, эри заводда ишлайди, ўзи касалхонада ҳамширалик қилади, болага қарайдиган одам йўқ. Ишни ташлаб уйда ўтирай деса, битта эрининг топгани рўзгорга етмайди. Яслига берай деса қизалоғи жуда позикниҳол, тез-тез касалга чалиниб туради. Шунинг учун боқчага борадиган бўлгунча қараб турадиган одам қидириб юрибди. Орқаваротдан суриштирса Мастура холани айтишибди. Шунга келган экан.

Дафъатан, меҳмоннинг гаплари Мастура холага эриш туюлди. Нима, энди шу йўл билан пул топадимиз? Ундан кўра бирор корхонага, осонроқ ишга кириб ишлайди, одамлар орасида бўлади, давлатга ҳам фойдаси тегади. Лекин Зумрад арқонни узун ташлади. Яна ўзингизга қаранг, мен ҳозир жавобини беринг, деб тикилинч қилаётганим йўқ, бафуржа ўйлаб кўрарсиз, яна келаман деб чиқиб кетди. Вақт ўтиши билан Мастура хола ҳовуридан тушиб анча совуди, мантиқ билан фикр юритди. Хўш, Зумраднинг таклифининг нимаси ёмон? Барибир Рихсивойни ҳам боқиб ўтирибди-ку, у ҳам боқча ёшига етмагунча ишга киролмайди. Битта болани боқди нимаю иккитасини боқди нима, кейин бола боқиб пул топишнинг нимаси номус экан? Қайтанга энг фахрли иш - бола тарбиялаб ўстириш, қолаверса, жувоннинг ҳам ҳожатини чиқаради, бирам очиқ кўнгли, гаплашадиган ёқимтой аёл экан, йўқ деб хафа қилгандан нима фойда.

Зумрад кейинги гал келганида Мастура хола розилик билдирди.

— Майли, сазангиз ўлмасин. Менинг ҳам чақалоқ набирам бор, иккаловини қўшиб боқиб ўтирарман. Ўзим энди олдинги ишимга қайтмоқчи бўлиб юрувдим. Келиним бундан бир йил бурун: «Ойи, қариб қолдингиз, уйда ўтиринг, энди биз ишлаймиз», деб фабрикадан бўшатиб олганди. Эҳ... келинимни сиз билмайсиз, оповси, ўғлимдан ҳам меҳрибон эди. Биз қайнона-келин эмас, туғишган она-бола эдик. Мен эрдан ёш бева қолганман, у етимликда ўсган. Қисматимиз бир-бирига ўхшаб кетганиданми, ишқилиб жуда иноқ эдик... Яхши қилдингиз, оповси, ўйлаб кўрдим, давлат эллик сўм пенсия беради. Етади набирам иккаловимизга. Биттаю битта кўзимнинг оқу қораси — ҳам ўғлимдан, ҳам қизимдан ёдгорлик набирам бор. Яслига бермай ўзим боқаман. Ҳаётимни шу болага тикканман. Кўзим очиклигида шу болани вояга етказиб, битта бошини иккита қилиб қўйсам бу дунёдан армонсиз ўтаман,— яна гапга тушиб кетганини сезиб Мастура хола яқун ясади,— опкелаверинг қизалогингизни, набирам билан ўйнаб катта бўлади.

Зумрад опа ҳақини келишиб олмоқчи эди, Мастура хола оғиз очирмади.

— Берганингизни берарсиз, мён савобга ҳам боқиб беравера-

ман. Ҳа, ундан ташвиш тортманг, оповси. Эртаданок опкелаверинг қизалоғингизни.

Мастура хола Сорахонни уч ёшга тўлгунича боқиб берди. Охирги куни Зумрад опа бир қучоқ совға-салом билан кириб келди. Камширга қўйдан-қўп раҳматлар айтди. Мастура хола Зумрад опага, қизалоғи Сорахонга жуда ўрганиб қолганди.

— Биз туғишгандек қадрдон бўлиб кетдик, оповси, сиз қизимдек, Сорахон набирамдек бўлиб қолдинглар. Ҳа, йўқ бўлиб кетманг, борди-келди қилиб турайлик,— деди Мастура хола кўзига ёш олиб.

— Вой, албатта, хола. Сизни тинч қўймайман, ҳар ҳафта катнаб жонингизга тегаман. Сорахон энди сизнинг набирангиз, мен бир ўзим уни эпломмайман, нима бўлса олдингизга югураве-раман,— деди Зумрад опа,— кийим-боши бор, ўзингиз тикиб бериб турасиз. Фабрикада ишлаган экансиз. Машина тикишни биларсиз?

— Вой, бинойидек чеварман. Аммо ўзимнинг тикув машинам йўқ.

— Оламиз! Ўзингизга, набирангизга, менга майда-чуйда нарса-ларни тикиб бериб ўтирасиз. Агар хоҳласангиз кўлингиз бўш пайт-ларда қўни-қўшнининг ҳам ул-булини тикиб берарсиз. Ҳарна, тўрт сўм-беш сўм чой пули тушиб туради,— қулди Зумрад опа.

— Кошқийди машинам бўлса, бекордан худо безор дейдилар, сиз айтгандек, рўзгорга ҳам фойдаси тегиб турарди. Аммо қиммат-да қуриб кетгур, бизда унақа пул қаёқда.

— Э, биргалашиб оламиз, кейин узарсиз.

Шундай қилишди. Мастура хола икки ойлик пенсиясини берди, қолганини Зумрад опа қўшди қарзга ва кўлинг ўргулсин оёқ машина сотиб олишди. Шундан кейин Мастура холанинг иши анча юришиб кетди. Машиначилик жудаям кунига яради, қўни-қўшни, таниш-билишларининг нарсаларини тикиб, беш-олти сўм ишлайди, ҳеч ким тикишга нарса бермаганда худонинг ўзи Зумрад опани етказади (жуда хосиятли аёл-да). Тиктиргани бир қучоқ нарса: кўрпага авра-астар, ёстиққа жилд, деразага парда қўтариб келиб қолади. Буёқда пенсияси худди билгандай, илик узилди пайтида етиб келади, ишқилиб амал-тақал қилса бўлади.

— Тўғри. Рихсивой катта бўлган сари харажатлар ҳам оша борди, ҳали форма, ҳали туфли, ҳали пальто, буюмларнинг размери катталашган сари нархи ҳам ошавераркан.

Мастура хола холвайтарни тез-тез қиларди, минг қилса ҳам чиқими кам. Устига устак набирасига ҳар ҳафта танга бериб туради, хўрозканд олиб ер, лимонад ичар деб. Ўзи беради, Рихсивой бола бўлиб бувисидан сира пул сўрамаган, аҳволни тушунса керак-да.

Хуллас, Мастура хола ҳаётидан рози эди, худога шукр, оч-яланғоч яшамайди, қора қозонлари кунда қайнаб туради. Аммо ум-ридан барака топкур Зумрадхоннинг ови юришди. Яхши одамларга ўзи шунақа омад кулиб боқади. Шу ўн йил ичида Зумрадхон ўқиб катта дўхтир бўлиб етишди. Эри ҳам кўтарилиб министр бўл-

ди. Ҳозир еганлари олдида, емаганлари ортида. Аммо димокдан тарикча йўқ, олдин қандай бўлишган бўлса ҳозир ҳам шундай. Гўё эр министр, Зумрадхон катта дўхтир эмасдек, Майли, ўзидан кўпайишсин! Давлатлари бундан ҳам зиёда бўлсин, бунақа одамлар бой бўлса арзийди.

Э, тавба! Шундай бой бўла туриб Зумрад опа мақтанмайди-ю, зўрга амал-тақал қилиб кун кўраётган Мастура хола кўпиргани-кўпирган, худди одина-чоршанба кўй сўядиган одамдек. Мастура хола буни ўзи ҳам сезади, аммо тилини тиёлмайди. Ким билади, балки Зумрадхон билан ўрталарида тафовут бўлмаслигини истаганидан, тенглик йўқолишидан кўрқанидан шундай қилармикин? Хулас, Мастура холанинг ўзи ҳам нега мақтанишининг тагига етолмасди.

— Айланай, нарсаларингизни тикиб тахт қилиб қўйдим,— деди Мастура хола.

— Вой, ростданми?

— Бўлмасам-чи. Бировга ваъда берсам қандай бўлмасин айтган пайтимга тикиб битказиб қўлман. Бўлмаса уйқум келмайди.

— Биламан сизни шу вақтгача бирор марта сўзингизнинг устидан чиқмаган пайтингиз бўлмаган.

— Одамлар айтишади, инсон боласи ҳалол, ор-номусли бўлиши керак деб. Бу ҳаммаси тўғри, аммо лекин инсонда энг аввал лафз бўлиши керак. Лафзи йўқ одамдан ҳеч қачон мард чиқмайди, унда на виждон, на имон бўлади. Ҳа, бевурд одамдан расвоси йўқ!— Мастура хола яна эзмалик кила бошлади.— Ҳеч эътибор берганмисиз, иккиюзламачида, кўрқоқда, товламачида лафз бўлмайди.

Ичкари хонадан Рихсивой чиқиб гапнинг белига тепди.

— Буви, чизгичимни кўрмадингизми?

Нега кўрмас эканман, қоқиндиқ, турувди жойида, шкафингни устида.

Рихсивой бувисига ғалати қараб қўйди-да, яна ўз хонасига кириб кетди.

«Чизгич йўлига,— хаёлидан ўтказди кампир,— тагин бошладингизми гап сотишни, бас қилинг демоқчи!»

— Вой, айланай Зумрадхон, нега ҳеч нарса емайсиз. Мана бу холвайтардан татиб кўринг, тансиқ овқат, холвайтарни жуда яхши кўраман. Шунинг учун онда-сонда қилиб тураман. Олинг, татиб кўринг,— гапнинг мавзуини бурди Мастура хола.

Зумрад опа холвайтардан бир қошиқ еди.

— Ҳақиқатда зўр бўлибди. Аммо қўлингиз жуда ширин-да, Мастура хола,— деб кампирни мақтади.

Пастдан машинанинг сигнали эшитилди.

— Мени чақиришаётган бўлса керак,— шошиб кетишга шайланди Зумрад опа,— тушликда бориб кела қолай, деб куёвингиздан машина сўраган эдим. Сал ушланиб қолсам ҳам дарров жаҳллари чиқади, минг қилса ҳам давлатнинг машинаси-да!

— Майли, айланай, майли, ишқилиб гап тегмасин,— юпатган-

дек гапирди Мастура хола, — хозир ончикиб бераман нарсаларингизни айланай.

У ичкари уйга кириб юмшоқ матога ўралган бир даста ёстїк жилди олиб чиқди.

— Мана, айланай, тикилишини кўриб боқасизми? Ҳар бир чокини икки мартадан машинада югуртирдим.

— Ишни пишиқ қилишингизни биламан, — сумкасини кавлаб пул ахтара бошлади Зумрад опа.

— Худога шукр, шу пайгача кимга нима тикиб берган бўлсам, бирортаси норози бўлмаган. Мендан кетгунча, эгасига етгунча, деб қўл учида иш қиладиганларни жуда ёмон кўраман, нимаки буюртма тушса худди ўзимга қилаётгандек сидқидилдан меҳр билан тикаман. Одамларнинг пулини рози қилиб олиш керак. Қилган ишинг ёкмай қарғаса, берган пули юкмайди, суриб кетади.

— Етадимми шу? — Зумрад опа, Мастура холага пул берди. Мастура хола пулни қанчалигини санаб ҳам кўрмади:

— Вой гиргиттоней, сиз билан мени орамда қандай ҳисоб-китоб бўлиши мумкин, бермасангиз ҳам хафа бўлмайман, ҳиммат қилиб берасизу мен кам-кўп деб инжиқлик қиламанми. Илоҳим умрингиздан барака топинг, мартабангиз бундан ҳам улуг бўлсин.

Менга берган бирингиз ўн бўлиб қайтсин. Кеп тўринг шунақа.

— Ойнинг охирида яна ўтарман. — деди.

Мастура хола қўлини кўксига қуйиб бош эгди.

— Садаган кетай, оповси! Яхши одамларнинг хизматига доим хозирман. Қачон келсангиз эшигим очик сиз учун.

Зумрад опа кетиши билан ичкари уйдан илжайиб Рихсвой чиқди. Хахолаб кулиб юборишдан аранг ўзини тутиб тургани башарасидан шундоққина билиниб турарди. Уни куриб Мастура хола ҳам беихтиёр жилмайди.

— Ҳа, мулла бола, жуда димоғингиз чоғ?

— Ейдиганингиз ховлайтару мақтанишингиз оламини бузади-я! — деди Рихсвой, — нима эмиш бозор гўшти, кунора ҳасил, норин, манги...

Рихсвой уёғини айтолмай кулиб юборди.

— Оббо зумраша-ей, эшитиб ўтирганмидинг?! — Мастура хола ҳам набирасига қўшилишиб кулди.

Унга жудаям таъсир қилган эди неварасининг гаши. Кулги борган сари авжига чиқаверди. Бундан руҳланиб Рихсвой баттар қиларди.

— Кунига уч маҳал иссиқ овқат эмиш! — у қийқириб, тиззасига уриб кулди.

— Уфф... бўлди, бас қил, чарчаб кетдим, — кўз ёшини артди Мастура хола, кейин бирдан жиддий тортди, — нега қуласан, тўғриси олиб қараганда ҳам биз яхши яшаймиз-да. Шуни бир билиб кўй, бориға барака қилган одам сира хор бўлмайди. Энг бой — бориға шукр қилган одам. Минг бой бўлсин, агар емаса, ич-маса, киймаса, фақат йиғса, қачон қарасанг йўқман деб нолиса, ундан қашшоқ одам йўқ.

— Одамнинг ўзига боғлиқ экан-да, бой-камбағал бўлиш.

Бойман деса бой бўлиб қолаверар экан-да,— гапни ҳазилга йўймоқчи бўлди Рихсивой.

— Ҳа, бараккала, одамнинг ўзига боғлиқ,— деди Мастура хола қизишиб,— сандиқлаб тиллоси, юзлаб қўйи бўлган бойваччаларни кўрганман, емай-ичмай, тузукрок кийинмай қашшоқдан баттар яшаб ўтишган. Сан билан манга мазза, наमतнинг тагига ташлаб қўйган бир сўмимиз йўқки, қачон ўшани ўн сўм қиларкинман деб қуйиб-пишсак. Топганимизни еймиз, истаганимизни киямиз, ўйнаймиз, куламиз. Ялло!

— Яна олқочяписизми, буви?!

— Олқочияш ҳамманинг қўлидан келавермайди, буни ҳам эпланган қилади,— керилди Мастура хола.

— Ҳа, сизнинг олдингига тушадигани йўқ,— деганини билади Рихсивой, бирдан бувиси икки букчайди, кўзи аланг-жаланг бўлиб набирасига қаради.

— Нима бўлди, буви?— қўрқиб кетди Рихсивой.

— Ҳеч нарса,— ўзини бепарво кўрсатишга уринди кампир,— гоҳида ошқозонимга бир нарса қадалгандек бўлади. Ботмайдиган нарса еб қўйгандирман. Ҳозир ўтиб кетади.

— Дўхтирга кўрсатиш керак, буви, ахир бу биринчи марта эмас-ку,— дарҳақиқат кейинги пайтда Мастура холанинг ошқозони тез-тез санчиб қоларди.

— Бэ... дўхтирларингга ишонмайман,— ҳазиллашишга ҳаракат қилди кампир,— ўзимнинг дорим бор, бир қултум булоқ суви бўлса кўрмагандек бўлиб кетаман.

— Бир қултум булоқ суви. Бу гапни Рихсивой бувисидан такрор-такрор эшитган ва деярли ёдлаб олган эди. Воқеа бундай бўлган экан.

Мастура хола ёшлигида бир гуруҳ тенгдошлари билан Чимён тоғларига сайилга чиқади. Ўйин-қулги, ҳазил-мutoйиба қилиб роса яйрайдилар. Қўйни Рихсивойнинг буваси Мастуранинг эри сўяди (ўшанда буваси ҳам ёш йигит бўлган). Қайтиш олдидан, номозшом тушганда бирдан Мастуранинг қорни оғриб қолади. Шунда Рихсивойнинг буваси, ёш куёв: «Сени ўзим тузатаман, шу атрофда булоқ бор, суви шифобахш ва муқаддас деб эшитганман. Ҳозир топиб келаман», дейди ва битта меш олганича тоғ оралаб булоқни қидириб кетади. Қоронғида булоқни топгунча анча сарсон бўлади, ниҳоят уч соатлардан кейин мешни тўлдириб келади. Булоқ суви ҳақиқатда шифобахш эканими ёки шунга ишонганиданми Мастура сувдан ичиб, ярим соатга колмай ҳеч нарса кўрмагандек бўлиб кетади.

Шу-шу Мастура энг зўр дори булоқ суви деган қарорга келади.

— Бувижон, хўп десангиз тоққа бориб ўша булоқ сувидан олиб келиб қўяман. Сал тобингиз қочса ичиб тузалиб кетаверасиз. Рихсивой сафарга росмана бел боғлади.

Йўқ, болам, раҳмат,— ҳам суюниб, ҳам қўрқиб кетди Мастура хола.— ҳали ёшсан, тоғ олис йўл, сени ишониб юборолмайман.

Хавотирдан баттар бетоб бўлиб қоламан. Сал каттароқ бўлсанг, бирга бориб ўйнаб келамиз.

— Нега ишонмайсиз, ахир мен...

— Йўқ, йўқ, болам. Зинҳор-базинҳор рухсат бермайман.— кампир ўзини зўрлаб жилмайди.— бо худо, шугина экан-ку, мана кўйворди кўйди.

— Касал сизга ўйинчоқ экан-да, дарров тутиб, дарров кўйворадиган. Бирибир дўхтирга қаратмагунингизча кўймайман,— деди Рихсивой.— Топдим. Зумрад опадан илтимос қиламан, уларнинг гапларини қайтаролмайсиз.

— Вой, нима деялсан, болапақир, мен зуваласи пишиқ кампирларданман. Сени бошингни иккита қилиб кўймасдан туриб ҳеч қандай касалга сўз бермайман. Билиб кўй шуни!— кампир ўзини тетик кўрсатишга уриниб зўрма-зўраки жилмайди. Синчиклаб қараган одам унинг нури тўкилиб қолган кўзларида хорғинлик ва гусса кўриши мумкин эди. Бунинг— учун унга синчиклаб, жуда синчиклаб қараш керак эди, чунки муштипар кампир иложи борича дардини яширишга ҳаракат қиларди.

ТОҶҚА САЁХАТ

Шарифжон ака яна шараф қучди. Олдин унинг ажойиб одам, зўр ўқитувчилигини битта 7-«б» билса, энди бу бутун мактабга тарқалди. У ўз синфини дам олиш куни Чимён тоғига саёҳатга олиб чиқадиган бўлди. Бу ҳам майли-я, энг асосийси, аллақайси автобазага бориб автобус гаплашиб келгани ҳаммани қойил қолдирди.

Йиғилиш мактабда, эрталаб соат олтига тайин этилди. Ажаблаларлиси шундаки, бутун синф тайинланган пайтдан ўн минут илгари жамулжам бўлди. Ҳатто тўққизга аранг етиб келадиган, дарсга нуқул кеч қоладиган дангасалар ҳам ҳозир у нозир эдилар.

Фақат «Бақалок» лақабли Шодиев олтига уч минут қолганда пайдо бўлди. У қондек келадиган катта сафар халта орқалаб олган, бурни ерга тегай деб аранг қадам босиб келарди. Ўртоқларига яқинлашди-да, орқасидаги сафар халтасини ечиб «гур» этказиб ерга кўйди, дастрўмолчасини чиқариб юз-кўзини артди.

— Нимади бу, Бақалок?— сўради Санжар.

— Бир кунлик овқатим,— деди Бақалок.

«Гур» кулги кўтарилди.

— Нима бўлади бу сенга?— тегажокликни давом эттирди Санжар.— Битта ўтирганда тинчитиб қўясан-ку!

— Нима қилай, ҳозирги ота-оналар хасис бўлиб кетишган. Тоққа кетяпман десам тўрттагина товук, атиги етмишта тухум, беш килогина яхна гўшт, йигирма сих кабоб, ўттизта сомса, кирктагина нон беришди. Роса жаҳлим чиқди, рост-да, нега кизганчилик қилишади, ахир булар тишимнинг ковагида йўқ бўлиб кетади-ку.

— Эҳ, бечора, очдан тиринадиган бўлсан-да бугун?— қулди Санжар.

— Сенлар бор-ку, жуда оч қолиб кетсам раҳмларинг келиб оқатингдан берарсанлар.

Роппа-роса олтида яп-янги, бўёқлари ялтираб турган автобус келди. Шофёр автобуснинг орқа ва олди эшигини ланг очди. Бутун синф автобус томон югурмоқчи бўлганда Ҳабиба тўхтатди.

— Болалар, бир минут, олдиндан айтиб қўяй, автобусни ифлос қилманглар. Писта чақиш, конфет қоғози ташлаш, шовқин кўтариш, тўполон қилиш йўқ. Шофёр билан шундай келишилган.

— Нафас олиш мумкинми?— болалардан кимдир пичинг қилди.

— Мумкин,— қочириқдан хафа бўлмади Ҳабиба.

— Ашула айтиш-чи!

— Ашула айтиш мумкингина эмас, шарт!— деди Ҳабиба.

— Унда илтимос бор,— гапга аралашди Санжар, кейин Шарифжон акага қаради,— бугун мутлақ эркинлик эълон қилинса. Ким қандай истаса шундай дам олсин, истаган ашуласини айтсин.

— Майли-ю, лекин репертуар пионер ва ўқувчилар қўшиқларидан тузилган бўлиши керак,— деди Шарифжон ака.

Кий-чув кўтарилди:

— Халқ ашулалари-чи?

— Классик куйлар-чи? Меросни ўрганиш керак-ку!

— Мақом ва катта ашулалар-чи?

— Орамизда яккахои хонадалар, ҳофизлар бўлса-чи?

— Жим, жим, жим!— Аранг тўхтатди шовқин-суронни

Шарифжон ака.— Ҳар қандай эркинликнинг ҳам чегараси бўлади. Акс ҳолда бебошлик, тартибсизлик, парокандалик авж олади. Шундай экан, бетамизликка йўл қўймаган маъқул.

— Менда таклиф бор,— деди Ҳабиба,— майли, кимнинг қандай ашула айтгиси келса айтаверсин, фақат шарти шуки, ахлоқ доирасидан четга чиқиш йўқ.

Яна шовқин кўтарилди.

— Мана бу тўғри таклиф!

— Ҳар ким хоҳлаган ашуласини айтаверсин!

— Яна битта шарти бор, бу асосий шарт, ҳар қандай ашуланинг ҳам ижроси яхши бўлсин!— деди Бақалоқ.

— Тўғри, ҳамма нарсага чидаш мумкин, лекин яхши ашулани бузиб айтилишига чидаб бўлмайди,— деди Санжар.

— Жим, жим, жим!— Яна сўз олди Шарифжон ака.— Мажлис тугади. Бетамиз ашула айтилмасин ва ижроси яхши бўлсин, деган қарор қабул қилинди. Гап тамом. Ҳа, айтмоқчи, бир минут. Ашулани шаҳарда айтиш йўқ. Автобус шаҳардан ташқарига чиқиши билан ўзим рухсат бераман. Ана иннайкейин олаверасизлар! Келишдикми?

— Келишдик!— хор бўлиб жавоб қилди болалар.

— Унда жўнадик. Қани автобусга!

Зум ўтмай автобуснинг ичи тўлди.

— Ҳамма шу ердами?— сўради Ҳабиба.

— Шу ерда,— бутун автобус бирваракайига жавоб берди.

— Бўлмаса, оқ йўл,— Ҳабиба шофёрнинг олдидаги ўриндикка чўкди,— кетдик.

Автобус жойидан силжиди. Бу ҳаммага маълум нарса — дам олишга ёки саёҳатга кетаётганда одамнинг руҳи кўтаринки, кайфи чоғ, ҳазилга мойил бўлади. Сағал нарсага «гурр» кулги кўтарилаверади. Бу гал ҳам шундай бўлди. Айниқса автобус шаҳарни тарк этгандан кейин шўхлик авжига чиқди. Қўшиқ бошланди ва бир-бирига уланиб кетаверди. Олдин кувидк ва ўйноқи, кейин ғамгин ва лирик ашулалар, кейин яна шондон ва ҳазил ашулалар...

Рихсивой ашулага аралашмас эди. Унга томоша бўлса бас. У энг орқадаги қаторда деразадан атрофни томоша қилиб кетарди. Бу жойнинг яна шуниси яхши эдики, ҳамма болалар олдинга тикилиб иккитадан ўтириб олишган. Рихсивойнинг эса ёни бўш, битта ўриндиқда битта ўзи маза қилиб борарди.

Автобус Қибрайга етганда Рихсивойнинг ўриндиғи тагида бир нарса қимирлагандек бўлди, кейин кимдир оёғини туртди. Рихсивой ҳайрон бўлди, орқада ҳеч ким йўқ туртадиган, чунки энг охириги қаторда ўтирибди. У энди энгашиб қарамоқчи эди, ўриндиқнинг тагидан инқиллаб-синқиллаб Анқабоев чиқиб келди. Ҳа, ўша мактаб шифохонасида кўргани Анқабоев. Тўққизинчи синф ўқувчиси, катта талант соҳиби — Анқабоев.

— Оғзингни беркит, акаси, пашша кириб кетади! — у Рихсивойни сал суриб ёнидан жой олди.

Ҳақиқатда ҳам Рихсивойнинг оғзи ланг очилиб қолган эди, аранг эс-хушини йиғиб ютинди:

— Қандай қилиб бу ерда пайдо бўлиб қолдинг?

Анқабоев, жавоб беришга шошилмади, бурнини сал қанқайтириб Рихсивойга менсимайроқ назар ташлади.

— Табиатга бўлган муҳаббат одамни не кўйларга солмайди, дейсан, акаси, биз эса табиатни севамиз, — олифтагарчилик қилди у, — табиат деса ўзимни томдан ташлашга тайёрман.

— Шарифжон ака кўриб қолса нима қиласан, тушириб юборадик-ку!

— Энди гўрда тушириб юборадими, акаси, ярим йўлга етиб қолдик, масъулиятдан кўрқадик, — бамайлихотир жавоб берди Анқабоев.

Улар бирпас жим кетишди, аммо Рихсивой ҳеч тинчлана олмас эди:

— Йўқ, рост, айта қол, қачон ўтириб олдинг.

— Энди тушириб юбориш уёқда турсин, агар йўлда турганимни кўриб қолса ўтказиб олиши керак. Нега деганда боя айтганимдек, масъулиятдан кўрқадик, нега деганда ҳар бирингга, шу жумладан, энди менга ҳам боши билан жавоб беради. Нега деганда...

— Мен сендан тушириб юборадими-йўқми, деб сўрамаяпман. Қандай қилиб автобусда пайдо бўлиб қолдинг, деяпман?!

Анқабоев пинагини ҳам бузмасдан давом этди:

— Нега деганда энди мен ҳам шу коллектив аъзосиман, акаси. Бизда эса, акаси, коллективизм руҳи жуда қаттиқ ривожланган — ҳамма бир киши учун, бир киши ҳамма учун.

— Ўв, гапдон, мен сендан қандай қилиб автобусга чиқиб олдинг, деб сўраяпман, — хуноби ошиб қайтарди Рихсивой.

— Мажлисбозлик энг ёмон мараз,— илжайди Анқабоев,— узундан-узук чўзиладиган мажлислар фақат зиён келтиради...

— Мен сендан...

— Сизлар қандай кўшиқ айтиш ҳақида мажлис қилаётганларингда.— Рихсивойнинг сўзини бўлди Анқабоев,— мен лип этиб автобусга чикиб олдим. Мана сенга, акаси, мажлисбозлик мараз эканлигига яна бир дадил. Сенлар гап билан оворасанлар, мен эса ишимни битириб олдим.

Энди Рихсивойнинг кўнгли жойига тушган эди. Аммо жуда ғалати бола экан, Анқабоев. Башараси кулгили: юзи узун, оғзи катта, бурни савол аломатининг тескариси — бурун эмас, илмок дейсиз, қув кўзлари сузук, иккала қулоғи орқасига эмас, ёнига ўсган, елпиниғча ўхшайди. Пешонасига худди «ишёқмас ва ялқов» деб ёзиб қўйгандек.

Автобуснинг ичида ашула авжида, ҳамма ўзи билан ўзи овора, ҳеч ким орқасига ўгирилиб боқмас, бинобарин Анқабоевни кўрмасди ҳам.

Табийки, Анқабоевнинг димоғи чоғ эди, у чўнтагидан сигарета олди. Рихсивойнинг эси чикиб кетди:

— Автобусда чекмоқчимисан? Шарифжон ака кўриб қолса ўлдирди-ю!

— Нима қилай, акаси, хумор қилди. Кашанда хумор қилганда чекмаса ўлади. Шундоқ бўлгандан кейин, барибир ўладиган бўлганимдан кейин, чекиб ўлганим маъқул эмасми?

— Шофёрдан ҳам балога қоласан, ахир ўт тушиб кетиши мумкин! — Рихсивой бировга танбеҳ берадиган, бировни тартибга чақириб ақл ўргатадиган маҳмадона болаларни жуда ёмон кўрарди. Ҳозир ўзи сезмагани ҳолда ўшанақа болаларга айланиб қолганди, бошқа илож йўқ эди-да!

— Дарвоқе,— пешонасини тириштириб фикр дарёсига фарк бўлди Анқабоев (ҳар хил қиёфаларга киришга уста эди у),— автобус ёниб кетса тоққа қандай қилиб етиб оламиз?!

У қўлидаги сигаретани гижимлаб деразадан ташқарига улоқтирди, Рихсивой унинг бу қилиғидан суюниб кетди.

— Қойилман, ўжар эмас экансан.

— Йўқ, ўжарлик яхши хислат, донолик қилди Анқабоев,— мен ўжарман, аммо ғалча эмасман.

Рихсивой тортишиб ўтирмади, Анқабоев гапига кириб сигаретини улоқтириб ташладими, унга шунинг ўзи кифоя эди.

Анқабоев ўридикнинг суянчиғига ястаниб чўзилди. Сигарет тамакисини эзгилаган панжасини хидлади. Кўзларини юмиб, билинар-билимас жилмайди. Бутун башарасидан лаззат ва роҳат ёғилиб тургандек эди... Фақат учига чиққан бангиларгина шунақа кайф қилиши мумкин. Қилиғи ўзига ярашарди унинг. Сал фурсат ўтгач ётган жойида кўзини очмай тўнғиллади.

— Ғўра!

Рихсивой ҳеч нарсага тушунмади.

— Сенга гапиряпман, ғўра.

— Мен ғўра эмасман. Рихсивой менинг отим.

— Отинг билан нима ишим бор, ким бўлсанг ҳам, типирчиламай ўтир, кайфни бузясан!

Анқабоев тушмагур балодек ҳазилкаш экан! Рихсивой унинг кулоғига энгашиб аста шивирлади:

— Мулла ака, мабодо ёстиқ даркор эмасми? Истасангиз бир думалаб ёстиққа айланамиз қўямиз.

Анқабоев Рихсивойдан бунақа ҳазил кутмаган эканми, ажабланиб битта кўзини очди, Рихсивойнинг юзидаги ўта жиддийликни кўриб кулимсиради, «дурустсан-ку», дегандек кафтини тутди. Рихсивой унинг кафтига шапати туширди. Бу икковининг бир-бирига тан берганлик аломати эди.

Ҳазалкентдан ўтганларидан кейин йўл тоғ бағирлаб кета бошлади. Болалар энди анча толиқишган, ашулалар ҳам пасая бориб, кети узилай-узилай деб қолганди.

Шу пайт бирдан жаранглаган овоз янгради.

Бог аро қўйсам кадам,
Гул гунча қолмай хашадулур.

Бу овоз на фақат жарангдор, аини пайтда ёқимтой ва ширали эди. Манман деган ҳофизлар бунчалик қотириб айтолмасди. Ҳамма бирдан ашула эшитилган томонга — орқага қаради. Ашула айтаётган эса... Анқабоев эди. Қий-чув, кулги, ажабланиш садолари — барчаси қўшилиб кетди.

— Ие, Анқабоев-ку!

— Осмондан тушдимми, ердан чиқдимми?!

— Аммо катта ашулани қойил қилар экан!

— Яшавор, азамат!

Шарифжон ака салчиб ўрнидан турди.

— Жим! Жим деялман! — У аста Анқабоевга яқинлашди. — Хўш, бу нима қилик, Анқабоев?

— Ашула. Ўзингиз классик ашулаларни ҳам айтишга рухсат бердингиз-ку, — бамайлихотир жавоб берди Анқабоев, — фақат яхши ижро этилиши ва бетамиз бўлмаслиги керак.

— Мен сендан буни сўрамаяпман! Мен сендан қандай қилиб... нега бесўроқ бизнинг автобусда пайдо бўлиб қолдинг деб сўраяпман!!!

Анқабоев Шарифжон аканинг пўписасини писанд ҳам қилмади, кулгилироқ жавоб қидириб бошини қаший бошлади. Шу пайт Рихсивой ўрнидан туриб:

— Уни мен таклиф қилувдим, қўшнимиз. Ёнма-ён домда турамыз, — деди.

— Ким рухсат берди таклиф қилишга?! — энди Рихсивойга дўқ урди Шарифжон ака, — нега мени огоҳлантириб қўймадинг?

— Мен... тоғ битта бизники эмас, иннайкейин... еб қўймас, бизга ҳам етар деб ўйловдим, — деди Рихсивой.

— Бу бебошлик! — ўшқириб берди Шарифжон ака, — ҳозир шу ерда тўхтаймиз-да, Анқабоевни шахарга қайтаётган машиналардан бирига ўтқазиб юборамиз!

Бирдан ҳамма гувиллаб Анқабоевнинг ёнини олди.

— Бора қолсин, Шарифжон ака.

— Бегона эмас-ку, ўзимизнинг мактабдан-ку!

Бутун мактаб нима учундир Анқабоевни яхши кўрарди.

— Гап бу ерда бегоналикда эмас, гап ўзбошимчаликда. Ўзбошимчалик эса жазоланиши керак. Қолаверса, жавобгарлиги бор! — бўш келмади Шарифжон ака.

— Майли, жавобгарлигини мен бўйнимга оламан, — гапга аралашди Ҳабиба. — Гуноҳидан кеча қолинг.

Шарифжон ака жим бўлиб қолди. У ўйларди. Бутун автобус сукут сақлаб унинг жавобини кутарди. Вазият қалтис эди. Бош пионервожатийга йўқ деб бўлмайти, акс ҳолда бутун синфнинг олдида обрўйи тўкилиб кетади. Лекин интизомбузар ўзбошимчани жазолаш ҳам керак эди.

— Майли, кетаверсин, лекин шаҳарга борсак, бу масалага яна қайтамыз, — деди аламзадалик билан Шарифжон ака.

Бу қарорни автобус аҳли қарсақлар билан кутиб олди.

Қуёш энди кўтарилса бошлаганда автобус манзилга етиб келди. Кўпларнинг Чимёнга биринчи чиқишлари эди. Болалар автобусдан тушишлари билан тоғ манзарасига махлиё бўлиб анқайиб қолдилар. Манзара эса ҳақиқатда гўзал ва мафтункор, сеҳргар ва мўъжизакор эди.

Ўтлар қовжираб, сариқ ва тўқ жигар ранг кашф этган. Шу боисдан бутун борлиққа сап-сарик гилам тўшаб қўйилгандек эди. Қоялар орасида, онда-сонда яккам-дуккам дарахтлар ўсган, уларнинг қирмизи ранг барглари, худди ёз бўйи ёниб энди чўғга айланаётгандек, аста-секин, сўнаётгандек маънос эдилар.

Болалар ўзлари билан олиб келган нарсаларини бир ерга жойлаштиришни ҳам унутиб, сеҳрланиб қолгандек, атрофга сукуланиб боқардилар.

— Болалар, тоғни томоша қилишга улгурамыз, ҳали олдинда бутун бошли кун бор, — баланд овозда гапирди Шарифжон ака. — Ҳозир ҳамма — ким нима олиб келган бўлса, олиб, менинг кетимдан юради. Ҳа, ҳамма! Кетдик. Иноғомова, бу гап сенга ҳам тегишли.

Шарифжон ака асфальт йўлни тарк этиб тоғ этаги бўйлаб кетган сўкмоқдан юкорига кўтарилди. Юз метрча баландликда беш-олтига дарахт ўсган жой бор эди, улар ўша ерда тўхташди.

— Энди ҳамма ўз юқини мана шу ерга тўплайди, — дарахт тагини кўрсатди Шарифжон ака, — энг олдин ўтириб нонушта қилиб оламыз. Бошқа масалаларни, яъни дам олишни қандай уюштиришни кейин маслаҳатлашамиз.

Дарров иккита навбатчи сайланди. Улар газеталардан ерга узун қилиб дастурхон ёзишди. Ҳамма тошган-тутганини ўртага ағдарди. Дастурхон жуда тўкин эди, қолбаса, яхна гўшт, тухум, товук, пишлок, пишшаларда қатик, сут, қаймоқ, лимонад, қулча ва патир нонлар, печеньелар, турли конфетлар, сомсалар, ҳўл мевалар, кўкач — ҳамма нарса бор эди. Бу ноз-неъматларни кўриб Рихсвий бувиси целлофан халтага солиб берган тўртта қатламани ўртага қўйишга уялди. Лекин қўшилмасдан бошқа

иложи йўқ эди, у энг чеккага ўтирди, одати ўзи шунақа, доим энг чеккада ёки энг охирида ўтирарди, дарров ҳаммага қўшилишиб кетолмасди.

Санжар эса доим ҳамманинг диққат марказида бўлишни яхши кўрар ва эпларди. Ҳозир ҳам у дастурхон атрофида ўтирган болаларнинг ўртасидан жой олди.

— Оғайнилар,— деди у, гарчи баланд овозда гапирмаган бўлса ҳам ҳамма жим бўлди, обрўси бор эди унинг,— бекорга дастурхонни тўлдирдик. Ахир битта Бақалоқнинг олиб келган нарсаси бутун синфга етади-ку!

Бирдан ҳамма Бақалоқни қидириб қолди. У дарахт тагидан ўз сафархалтачасини олиб, зўрға судраб дастурхонга яқинлашди. Ўртага келиб тўхтади. Дастрўмолчаси билан терини артди.

— Тўғри айтасан,— деди Санжарга қараб хириллаган овозда, кейин халтачасининг оғзини еча бошлади.

Ҳамма кизиқиш билан уни кузатиб турарди. Бақалоқ ниҳоят халтанинг оғзини ечди, қўлини ичига тикди — анчагина кавлаштирди, кейин сувда пишган битта картошка билан битта тузланган бодринг чиқариб ўртага қўйди.

— Врачларнинг маслаҳатига биноан ҳафтада бир кун овқат емайман, озиш учун. Бугун худди ўшанақа очлик эълон қилган куним. Омий халқ тушунсин учун оддий тилда гапирсам, бугун рўза тутаман.— У халтанинг оғзини боғлай бошлади.

— Ўв, қизғанчик, бунақаси кетмайди, ағдар халтани,— деди Санжар,— сен емасанг ўзимиз туширамиз, ё олиб келганларингни қайтариб олиб кетмоқчимсан?

— Шунақами, унда ўзинг ағдарақол.— Бақалоқ халтани қолдириб дастурхон ёнига ўтирди.

— Бўпти,— Санжар ўрнидан туриб халтага яқинлашди, оғзини ерга қилди-да, тагидан кўтариб ағдарди. Халтани ичидан газетага ўралган ўн бештача бир хил катталикдаги нарса тушди. Санжар биттасини очди, қараса ғишт, иккинчисини очса ғишт, қолганларида ҳам ғишт, ҳаммасида ғишт!

Бир-иккиталар қулди, қолганлар ҳайрон бўлди — кизиқчилик қиламан деб шаҳардан шунча ғиштни кўтариб келиш тентаклик-ку!

— Сен бизни эмас, ўзингни лақиллатибсан,— беўхшовроқ қулди Санжар изза бўлганини яширишга ҳаракат қилиб.

— Мен ҳеч кимни лақиллатмоқчи эмасман. Ғиштларни атайдан олиб келдим, орқалаб тоққа чиқиб-тушаман, озиш учун. Бу ҳам врач маслаҳатига кўра.

— Э, каллаварам! Кўтараман десанг тоғнинг ўзида тош тикилиб ётибди-ку. Шаҳардан олиб келиш шартмиди,— яна Бақалоқни кулги қилмоқчи бўлди Санжар.

— Тош бўлмайди, чунки ғадир-будир, белга ботади. Ғишт эса силлиқ, тахлаб орқалаб кетавераман,— илжайди Бақалоқ.

У Санжар устидан ғалаба қозонган эди. Бир-иккиталар ҳатто қарсақ чалиб юборди.

— Барибир фойдаси йўқ,— қўл силтади енгилганини тан

олгиси келмай Санжар,— сенинг шу очофатлигинг бўлса сира ҳам озолмайсан.

Бирдан Рихсивойнинг эсига Анкабоев тушиб қолди. Қаерда қолдйкин. Қараса дарахтларнинг орқасида беркиниб ўтирган экан. Олдига борди.

— Юрмайсанми? — деди Рихсивой.

— Э, мен кунбўйи ҳеч нарса емасдан ҳам юроламан, менга томоша бўлса бўлди... Нарса кўтариб юришни ёмон кўраман.

— Юр, менда қатлама бор, бувим қотирворадилар қатламани, оғзингда эриб кетади.

— Аммо жудаям хирапашша экансан,— ялнтиришни, сохта манзиратни ёмон кўрадиган Анкабоев эриниб ўрнидан турди,— ҳавони қара, нафас олиб тўймайсан. Сен бўлсанг овқатдан гапирасан.

Улар дастурхонга яқинлашиб бир чеккадан жой олишди. Ҳамма йиғилган эди.

— Бошласак бўлаверадими?— сўради Санжар.

— Бўлади,— деди Шарифжон ака, битта олма олиб қарс этказиб тишлади, сизларга яхши иштаҳа!

Бирақайига ўттизта қўл дастурхон томон чўзилди.

— Фақат шошилиш йўқ, тиқилиб қолсаларинг ҳеч ким жавобгар бўлмайди,— деди Санжар.

— Меҳмонга келган танноз отинчалардек сузилиб ўтириш ҳам йўқ,— деди Бақалоқ ва овқатни ура кетди.

— Ўв, ўв, мечкай, рўза тутмоқчи эдинг-ку бугун!— кичқирди унга Санжар.

Бақалоқ оғзи тўла овқат бўлгани учун жавоб беролмади, фақат қўли билан «халақит берма»нинг ишорасини қилди.

Бақалоқнинг орқа-ўнгига қарамай овқатни паккос тушириши бошқаларнинг ҳам иштаҳасини очиб юборди.

Нонушта узокқа чўзилмади, ҳамма ҳам тезроқ овқатдан қутулиб қояларга чиқишга, югуриб-елишга, майсазорда дўмболок ошиб ўйнашга ошиқарди. Болалар энди ўринларидан тураётганларида Бақалоқ яна хунар кўрсатди. Ўтирган жойида пакқа ўзини орқага ташлаб чалқанчасига ётиб олди, «вой, вой, жоним, қутқаринглар, ёрдам беринглар», деб фиғон чека боплади. Болалар: «Нима бўлди, нима?» деганларича уни ўраб олишди. Қаттиқ азоб чекаётгандек башарасини буриштириб, ихраб ётган одам бирдан тарвақайлаб илжайди.

— Бўкиб қолдим,— деди қийшанглаб.

Болалар: «Бўкиб қолган бўлсанг, овқатинг ҳазм бўлади», деб уни ерда роса уёқдан-буёққа думалатишди. Воқеани томоша қилиб турган Анкабоев энасаси қотиб лабини бурди.

— Жудаям паст савия! Қизиқчиликда меъёр энг асосийси, меъёрдан сал ошдингми бачканаликка айланади,— деди.

Рихсивой Анкабоевга ажабланиб боқди, ғалати бола эди у, бир қарасанг ишёқмас дангасага ўхшайди, бир қарасанг донишманднинг ўзгинаси.

Нонуштадан кейин Шарифжон ака яна кичкина мажлис ўтказ-

ди. Ёлғиз ҳеч ким ҳеч қаёққа кетмайди. Жуфт-жуфт ёки уч-тўрттадан бўлиб юриш, узокка кетиб қолиш йўқ. Тоғ чўккисини забт этмоқчи бўлганлар бир гуруҳ бўлиб Шарифжон ака бошчилигида чиқишади. Пастда қоладиганлар Ҳабибанинг назорати остида бўладилар. Ким қаерда бўлмасин, рошпа-роса уч соатдан кейин шу ерда — штабда учрашиш. Битта навбатчи шу ерда юлкларни қороллаб қолади. Навбатчилар ҳар бир соатда алмашиб турадилар.

Мажлис тугаши билан болалар ҳар ёққа тўзғиб кета бошлади.

— Ҳой, Бақалоқ, қаёққа кетяпсан?— яна ҳазил қилди Санжар. Ҳозиргина Шарифжон акам нима дедилар, ёлғиз юриш мумкин эмас. Буёққа кел, иккаламиз қўл ушлашиб юрамиз.

«Гурр» кулги кўтарилди, ҳатто Анқабоев ҳам мийғида илжайди.

— Боқса одам бўлади бу бола,— деб кўйди.

Беш-олтита қизлар ҳар хил гул, гиёҳлар тергани тоғ ёнбағри бўйлаб «ўглаб» кетишди. Яна ўн нафарча бола футбол ўйнагани Санжар бошлиқ сайхонроқ жой қидиришга тушишди. Қолганлар Шарифжон ака раҳбарлигида чўккига йўл олишди, анча паст эди у, аммо номи чўкки эди.

Рихсивой футболчиларга қўшилмоқчи бўлиб кетаётган эди, Анқабоев уни йўлдан урди.

— Ўв куртак!

— Менга гапиряпсанми?— сўради Рихсивой.

— Тоққа чиккан одам ҳам футбол ўйнайдими?

— Нима қилибди?

— Дам олгани чиқдингми, табиат қўйнига сингиб кетишинг керак,— олифта гапларга уста эди Анқабоев,— заррачаларга айлангин-да, мусаффо ҳавога, зилол сувга, забардаст қояларга, ўт-ўланларга, дарахтларга, тошларга сингиб кет!

— Эй қаёқдан биласан бунақа... адабий тилда гапиришни?— хайратини яширолмай сўради Рихсивой.

Анқабоев унинг саволига жавоб беришни лойиқ топмади.

— Буёққа юр!— деди-да,— чапдаги эгри-бугри тепалик томон йўл бошлади.

Рихсивой беихтиёр унинг ортидан эргашди. Улар доvon ошиб кенг сайхонга чиқишди, кўз ўнглирида ажойиб бир манзара намоён бўлди. Тўғрида улуғвор қоялар қовоқ солгандек савлат тўкиб турарди, пастда, араб кўз илғар жойда ингичкагина сой. Суви оқяптими, йўқми, ажратиш қийин, худди расми чизиб қўйилганга ўхшайди. Чапда ва ўнгда яна қоялар. Иккаласидан бўлак атрофда тирик жон кўринмас эди. Энг ажабланарлиси, мутлақо жимлик эди. Одамни ўз қаърига ютиб юборгудек мудҳиш, сеҳрли жимлик эди бу. Иккала бола турган жойида қотиб қолди, юрак уришлари бири-бирига эшитиларди. Бу даҳшатли жимликдан Рихсивойнинг эти жимирлашиб кетди. У паноҳ қидиргандек оғайнисига боқди.

— Мана буни цивилизациянинг қадами булғаман соф табиат деса бўлади,— Анқабоев ерга чўзилди.— Шовқин-суронга сира тобим йўқ.

Унинг ўта хотиржамлиги Рихсивойга далда бўлди. У Анқабоевнинг ёнига чўкди.

Улар бирпас жим ўтиришди. Бирдан Анқабоев ётган жойида думбалоқ ошиб ағдарилди, кейин яна ағдарилди, кейин яна, охири кўл-оёқларини ёйиб чалқанчаси, узала тушиб ётди.

— Маз-за!

— Рихсивойнинг ҳам шўхлиги тутиб кетиб чирпирак бўлиб думалади, хумордан чиққунча роса думалади, чарчаб, ҳарсиллаб қолганидан кейин Анқабоевга ўхшаб кўл ва оёқларини ёйганича чалқанча ётиб олди.

— Мен юлдузман,— деди Рихсивой осмонга тикилиб ётганича,— мен беш қиррали юлдузман, иккита кўлим, иккита оёғим, тўрттами, бошим бештами, демак, беш қирра. Мен беш қиррали юлдузман.

У юлдузга ўхшаш ниятида кўл-оёқларини янада кенгрок керди. Шу топда унинг нима учундир жудаям юлдузга айланиб қолгиси келарди. Жонсиз, танасиз бир мавжудотга айланиб қолсаю осмону фалакда, чексиз коинотда энгил парвоз этса!

— Ўв, барра ўт!— деди ётган жойида Анқабоев.

Рихсивой осмону фалакдан ерга қайтиб тушди.

— Менга гапирясанми?

— Сенга бўлмайдими кимга бўларди. Бу ерда бошқа одам борми сендан бўлак?

Рихсивой илжайди. Аммо лақаб қўйшига жуда уста экан, «куртак», «ғўра», «барра ўт»... Хуллас, ҳали менинг олдимда сен ёш боласан демокчи. Майли.

— Нима дейсан?

— Грамматикани яхши кўрасанми?

Рихсивойга савол ёқмади, ёқмади ҳам гапми, энсасини котирди. Шундай руҳи энгил бўлиб, ётган пайтда қайси аҳмоқ ўқишдан гапирди.

— Билмайман,— қисқагина жавоб бериб қўяқолди Рихсивой.

— Мен ҳам ёмон кўраман грамматикани,— деди Анқабоев.

Рихсивой индамади, бу мавзуда гаплашишни истамаётганини билдириш учуноқ индамади. Буни Анқабоев ҳам сездди.

Бир оз жим қолдилар.

— Ўв сапча!— Анқабоевнинг тили қичишарди.

Рихсивой жавоб бериш ўрнига кулиб юборди.

— Аммо гапни олар экансан.

— Айтайми, нимага ёмон кўраман грамматикани?— ўзиникини қўймасди Анқабоев.

— Э, қўйсанг-чи, грамматикангни!— башарасини буриштирди Рихсивой.

Яна анчагина жим ётишди Яна Анқабоевнинг тили қичишди.

— Ўв довучча!

Рихсивой бу гал олдингидан ҳам қаттиқрок кулди. Қаёқдан топади бунақа лақабларни-а?!

— Яна грамматиками?

- Йўқ, савол бор,— деди Анқабоев.
- Сўра!
- Қовуннинг пишиб етишмаганини, хомини, болачасини сапча дейишади-а? Тарвузнинг болачасини нима дейишади?
- Рихсивой ўйлаб-ўйлаб тополмади, кейин «билмадим» дегандек, елкасини қисди.
- Хўш, бўлмаса бошқа савол. Ўрикнинг хомини довучча дейишади-а? Шафтолининг, олмаининг, гилосининг, олчаниннг, олхўрининг хомини нима дейишади?
- Рихсивой астойдил бош қотирди, лекин жавоб тополмади.
- Билмадим...
- Бу ҳам, акаси, грамматикага, қолаверса, тилшуносликка киради.
- Балки кекса одамлардан сўрасанг билишар,— тахмин қилди Рихсивой, мавзу уни сал қизиқтира бошлаган эди.
- Баракалла, сўраса билишади. Балки баъзиларининг мисол учун гилос билан олчаниннг хомини умуман номи йўқдир. Нега деганда сапча билан довучча-меваниннг еса бўладиган алоҳида бир тури. Аммо хом гилос ёки хом олчани сираям еб бўлмайди, шунга кўра номи ҳам йўқдир.
- Балки...
- А, бу билан ким шугулланиши керак? Олимлар!— Ўзи савол бериб ўзи жавоб қилди Анқабоев,— олимлар эса...
- Тикилиб ётибди...
- Кечирасиз, муллававча, бизда Ҳошимов деган битта аломат ўқитувчи бор, ўшаниннг айтишича, улар олим эмас, улар фан кандидати, доцент, профессор ва шунга ўхшаш бало-баттарлар. Улар фақат унвон эгалари. Аммо бевосита фан билан шугулланадиган фидойи олимлар деярли йўқ. Нокнинг пишмаганини нима дейди — буни аниқлаб берадиган олим йўқ. Йўқ, вассалом!
- Олимларнинг бошқа қиладиган иши йўқ экан-да, хом шолғом ёки баклажоннинг номини топишдан бўлак? — Рихсивой мот қилдимми дегандек Анқабоевга голибона назар ташлади.
- Ўз навбатида Анқабоев Рихсивойга, «шу қадар онгинг настми», дегандек ачиниб қараб қўйди.
- Бунақада илмий мунозара албатта инкирозга учрайди.
- Канақада?
- Сен сохта олимларга ўхшаркансан, ўртага ҳал қилинмаган муаммо ташланса, ўшаниннг ич-ичига кириб ҳал қилиш йўллариини кидириш ўрнига дарров рад жавоб беришга, мунозарадан ўзини олиб қочишга ҳаракат қилади улар.
- Э, бўлди-да,— қўл силтади Рихсивой,— ақли гаплар шундок ҳам жонга теккан, мен тоққа дам олгани чиққанман.
- Мана шу ҳам билиминг йўқлигини кўрсатади.
- Нима «мана шу?» — тушунмади Рихсивой.
- Мунозарадан қочишинг! Қайтараман, мунозарадан сенга ўхшаган билими озлар қочади.
- Ҳамма сендақа донишманд...

— Чунки мунозара кимнинг нимага қодирлигини ошкор қилиб кўяди. Энди чакдингми гапнинг маъзини?

— Гапнинг данақмидики маъзини чақаман,— ҳазиллашишга уринди Рихсивой.

— Ҳаҳ, шўрим,— аламли илжайди Анқабоев,— ҳали келиб-келиб мен сенга дардимни айтиб ўтирибманми?!

Рихсивой ўзининг нуноқлигидан ноқудай аҳволга тушди. Анқабоевнинг кўз ўнгида ўз обрўсини тиклаб олиш учун у ҳам қийин сўзлар, олифта гапларни билишни, билими борлигини кўрсатиб қўймоқчи бўлди. Шу боисдан айтмоқчи бўлган жумласини олдин ичида пухта ўйлаб олди, кейин гапирди.

— О, мутафаккир ҳазрати олийлари! Ўзлари тоққа яйрагани, табиатдан баҳра олгани чиққанмилар ё узундан-узок илмий мунозаралар билан бошни қотирганими?

Анқабоев: «Сенда ҳам забон бор экану», дегандек суюниб, жонланиб кетди. Ётган жойидан ирғиб турди-да, чордана қуриб ўтирди.

— Мана сиз, муллавачча, хозир «баҳра» деган сўз ишлатдингиз? Энди айтинг-чи, «баҳра» сўзидаги «ҳ» юмшоқми қаттиқми? Ёки сиз тўпорилар тили билан айтсак, думлими, думсизми?

Рихсивой ўйланиб қолди.

— Билмайсиз. Аниқ билмайсиз, фақат тахмин қиласиз. Чунки қаерда юмшоқ, қаерда қаттиқ «ҳ» ёзилишини ўргатадиган коиданинг ўзи йўқ. Талаффузга қараб дейишади. Ваҳоланки, «баҳра» сўзидаги «ҳ»ни жуда юмшоқ ҳам, жуда қаттиқ ҳам айтиб бўлмайди. Чунки у ўртача «ҳ». Хўш, ўртача «ҳ»ни қандай ёзиш керак?!

Энди Рихсивой ҳам ирғиб ўрнидан туриб кетди.

— Мана бу гапнингга қўшиламан! Жонга тегди думли «ҳ» билан думсиз «ҳ». Ҳамма болалар шунда хато қилишади. Баъзи пайтларда «ҳ» ёки «х» ёзиладими, ўқитувчиларнинг ўзи ҳам иккиланиб қолишади. Бир-бирлари билан тортишиб кетишганини ўзим кўрганман!

— Қизишманг, муллавачча, қизишманг! — бу мавзу ҳақида Анқабоев бақириб-чақириб, узок-юлуқ гапиришни истамаётгани яққол сезилди. У батафсил, исботли гап қилмоқчи эди.— Ҳаммага маълум, ўқувчиларнинг тўқсон процент ўзлаштирмўвчилиги шу иккита ҳарфнинг дастидан. Мактабда болаларни чирқиратадиган, кириш имтиҳонларида абитуриентларни бешафқат ағдарадиган, ўқитувчиларни бир-бири билан жиққамушт бўлиб олиштирадиган шу қуриб кетгур «х» билан «ҳ». Олимларимиз шу муаммони ҳал қилиб берадиган вақт етмадимикин? Наҳотки бу масалани биз болалар кўтариб чиқишимиз керак?! Савлатли тилшунослар нима билан шуғулланиптилар?

Рихсивойнинг жуда ҳурмати ошиб кетди Анқабоевга, сизлаб юборишига сал қолди.

— Сиз... сенга нима зарур қуйиниб? Нима, шундан бошқа ташвишинг йўқми?

— Мен бутун мактабга донғи кетган ялқовман. Ишёқмасман. Нега шунақаман? Негалигини кейин айтаман! — саволга чап берди

Анкабоев,— биласанми, мен «х» билан «х» устида узоқ бош котирдим. Ниҳоят чорасини топдим. Ҳар қандай чалкаш муаммоларнинг ҳал этилиши содда бўлганидек, бу масаланинг ҳам ечими жуда осон кўчди.

Рихсивой қулоқларига ишонмади, наҳотки тўққизинчи синф ўқувчиси бу дардисар масалани ҳал қилган бўлса?! Наҳотки қаерда думли, қаерда думсиз «х» ёзиш керак, деб мияни ачититидан қутулиш имконияти туғилган бўлса?!

— Масала жуда жўн ва айни пайтда илмий тарзда ҳал қилинади. Гап шуки, юмшоқ «х» билан ёзиладиган сўзларнинг миқдорини минимал даражада камайтириш керак. Дейлик ўнта ёки йигирмата, ёки боринг элликта. Бу юмшоқ «х» ишлатмаса талаффуз этиб бўлмайдиган ёки маъноси бузилиб кетадиган сўзлар бўлиши керак. Дарҳақиқат, думсиз «х» ёзилса маъноси ўзгариб кетадиган сўзлар эса бор, дейлик: «ҳам» ва «ва» дегани, «хам» эса «эгиб» дегани, шунингдек «хил» ва «хил», «ҳар» ва «хар». Хар-эшак дегани. Мана шундай ҳолларда юмшоқ «х» ишлатиш керак. Қолган ҳамма «х» ҳарфли сўзлар думсиз ёзилавериши керак. Гап тамом вассалом. Ўша қирктами, элликтами юмшоқ «х»ли сўзлар карра жадвалига ўхшатиб дафтарларнинг муқоваларида ббсиб чиқарилсин, ёдлаб олишга осон бўлади.

— Ҳо, хамирдан қил суғургандек битириб қўя қолар экансизда, ишингизни!

— Бўлмаса-чи!— энди Анкабоев ўрнидан туриб кетди, уёқдан-буёққа юриб қизишиб давом этди.— Мисол учун «шаҳар» сўзини олайлик. Хўш, бу сўздаги «х»ни думли ёздиму думсиз ёздим,— нима ўзгаради? Ҳеч нарса! Фақат бу сўздаги «х»ни мен ортиқча юмшоқ ҳам, ортиқча каттиқ ҳам эмас, ўртача талаффуз этсам бўлди. Бу «х» ҳарфи учрайдиган деярли ҳамма сўзларга тааллуқли. Борди-ю, фақат юмшоқ талаффуз этиладиган сўз бўлса ва бошқа иложи бўлмаса унда марҳамат, бояги рўйхатга тиркаб қўйинглар! Менга қолса йигирмадан оширмасидим думли «х» билан ёзиладиган сўзларнинг миқдорини!

— Жуда зўр бўларди шундай қилсак!— сидқидилдан гапирди Рихсивой.

— Каттиқ, юмшоқ «х» деган тушунчанинг ўзи керак эмас. Эскирган бу тушунча! Ўртача «х» бўлиши керак, тамом!

— Тамом!— қайтарди Рихсивой.

— Бор экансан-ку!— Анкабоев қийқирганича осмонга сакради, кейин шаталоқ отиб югура кетди. Рихсивой унга жўр бўлиб қичқирди, бошқа томонга югурди. Улар худди арқонни узиб қочган бузоқдек катта доира ичида иргишлаб бир-бирига яқинлашар, бир-бирини туртиб ағдарар, яна бир-бирини қувиб кетарди. Четдан қараган одам, «жинни бўлиб қолибди булар», дейиши турган гап эди.

Улар роса мириқиб, тўйгунча шўхлик қилишди, охири ҳориботилиб ёнма-ён ерга чўзилишди.

— Биласанми мен кимга ўхшайман ҳозир?— деди ерда муккаси

билан ётган Анқабоев.— кун бўйи югуриб чарчаган, энди тилини осилтириб, ҳарсиллаб ётган този итга ўхшайман.

Анқабоевнинг ўхшатиши Рихсивойга жуда ёқиб тушди.

— Сен този ит бўлсанг, мен... лайча итман.— Рихсивой тилини осилтириб ҳарсиллаб нафас ола бошлади.

Болаларнинг қиликлари ўзларига маъқул бўлиб хахолаб кулишди.

Рихсивойнинг тахминича уч соат ўтиб қолган, энди орқага, бола-ларнинг олдига қайтиш керак эди.

Шундай қилишди, қайтишди. Боришса энди атиги икки соат ўтган, ҳали ярим болалар йўқ экан. Чўққини забт этишга чиққан болалар қайтишибди. Ҳар ким териб тушган ҳар хил тошлари, гиёҳларини оғайнисига кўрсатиб: «Меники энг зўри», деб мақтарди. Футболчилар чарчабдилар чоғи тарқаб кетишибди. Бақалоқ эса ҳамон қора терга ботиб ёширт тўла қошени орқалаб тепаликка чиқар, пастга тушарди.

Рихсивойни кўриб синфком Санобар унга яқинлашди.

— Сени бир минутга мумкинми?

— Нима дейсан?— совуққонлик билан сўради Рихсивой.

— Гапим бор.

— Гапир, гапинг бўлса.

— Юр, четга чиқайлик.

— Нима?— Рихсивой жуда ҳайрон бўлди, ўғил болалар уришмоқчи бўлса шундай дейиши мумкин, бу қиз бола-ку.

— Четга чиқайлик. Гапим фақат иккаламизга тегишли.

— Бемалол гаплашаверинглар, яхши қиз,— Анқабоев оёғини судраб босиб улардан узоклашди.

Рихсивой. «хўш», нима дейсан?» қабилда ўкрайиб тикилди Санобарга. Рост-да гапи бўлса шартта гапиравермайди, нима қилади четга тортиб, худди катта сирни айтадигандек. Ёмон кўргани шунақа расмиятчилик.

— Гап шундаки... сени деб боя...— Шарифжон ака билан Ҳабиба опа жикиллашиб қолишди.

Рихсивой ҳеч нарсага тушунмади.

— Нега энди мени деб жикиллашишар экан?

— Ўзинг нима деб ўйлайсан?

— Э, мияни ачитмасдан очик гапирсанг-чи, нима гуноҳ қилман?!

— Кўрслик қилмасанг айтаман.

— Уф...— тоқатеизланди Рихсивой,— ёмон кўрганим доно активистларнинг маънавий ахлоқ ҳақида насиҳатини эшитиш. Кел, кўй, эртага мактабда гаплашайлик, мен дам олгани чиққанман.

— Илтимос, бирпас сабр қил, мен сенга ҳеч қандай насиҳат қилмоқчи эмасман, ўртада бўлган гапни айтиб бераман, ўзинг хулоса чиқаравер.

— Ҳозир айтиб беришинг шартми?

— Ҳарҳолда бугун эшитганинг маъқул. Бугун эшитиб, бугун хулоса чиқарганинг маъқул.

— Кимга маъқул, сенгами?

— Ҳаммага!— Санобар сира қизишмас эди,— вақтингни кўп олмайман, лўнда қилиб айтаман.

— Бўпти, гапир, кириш қисмингни ўзи шунча чўзилди-ю, тагин кўп вақтингни олмайман дейсан...

— Шарифжон ака сенинг Анқабоев масаласидаги бугунги қилмишингдан норози.— Санобар диктант дарсидагидек дона-дона қилиб гапирарди.— Ҳабиба опа эса сени ёқлаётдилар. Аммо Шарифжон ака Ҳабиба опани боладилар. Сиз ёнини олиб, менинг қатъият кўрсатишимга халақит бердингиз, обрўимга путур етказдингиз, ўқитувчи битта сўзли бўлиши керак, деди. Ҳабиба опа бўлса Анқабоевни ола келганимизнинг ҳеч қандай айби йўқ, акс ҳолда, йўлда қолдириб кетганимизда Анқабоевнинг ҳам, Рихсивойнинг ҳам юрагини жароҳатлаб қўйган бўлардик, бутун синфнинг дилини хира қилиб бугунги саёҳатни яхши ўтказа олмасдик, деб айтди.

— Тўғри айтибди, рост-да...

— Мен ҳали тугаллаганим йўқ.— Санобар кўрсатгич бармоғини бигиз қилиб Рихсивойни тўхтатди.— Шарифжон ака мен Анқабоевнинг саёҳатга чиқишига аслида қарши эмасман, лекин у аввал боришга ижозат сўраши, модомики, руҳсат сўрамаган экан, уни таклиф қилган Рихсивой ўзбошимчалиги учун кечирим сўраши керак эди. Улар эса жазосиз қолишди, бутун синф олдида мен нима деган одам бўлдим, деди.

Санобар гапирар экан, гарчи бетараф бўлишга уринса-да, Шарифжон акани ёқлаётгани овозидан сезилиб турарди.

— Ҳабиба опа нима деди?

— Нима дерди: «Бутун синф олдида олижаноб одам экан деган ном орттирдигиз, ахир Анқабоев бегона эмас-ку, ўзимизнинг мактабимиз ўқувчиси,— деди.— Рихсивойдан кечирим сўрашни талаб қилиш эса ўчакишишга ўхшаб кетяпти», деди.

— Қойил қилибди,— суюниб кетди Рихсивой,— қап-катта одам ёш бола билан ўчакишиб нима қилади. Анқабоев жиноят қилибдими, кечирим сўрайди ёки мен сўрайман. Агар билсанг Анқабоев биз билан чиққани учун миннатдор бўлишимиз керак. Чунки у зўр матафаккир, файласуф.

Санобар Рихсивой ҳазиллашяпти деб ўйлаб кулди.

— Ялқовлик фанлари файласуфими?— кейин яна жиддий тортди.— Менга қара, Рихсивой, сендан илтимос, агар Шарифжон акани зиғирча ҳурмат қилсанг, агар Шарифжон ака билан Ҳабиба опа сени деб аччиғлашиб қолишларини истамасанг, бориб кечирим сўра.

— Чучварани хом санабсан,— сурбетларча тиржайди Рихсивой,— бунақаси кетмайди.

— Мен сени бунчалик кеккайган бола деб ўйламагандим. Одобли, одамгарчилиги бор деб юрардим.

— Сенинг олдинда ўзимни оқламоқчи эмасман-у, лекин билиб қўй, одамгарчилигим борлиги учун кечирим сўрамоқчи эмасман.

— Тушунмадим.

— Тушунтиришга уриниб кўраман,— деди Рихсивой,— агар

кечирим сўрасам Ҳабиба опага жабр қилган, уни ноҳақ ҳисоблаб мағлубиятга учратган бўлардим.

— Сенингча Шарифжон ака...

— Ҳа, менимча Шарифжон ака ноҳақ!

Санобар Рихсивой ўла қолса кечирим сўрамаслигини тушунди.

Балки Санобар аралашмаганида Рихсивой ростданам Шарифжон акадан кечирим сўрармиди. Ўздан чиқиши керак эди бу фикр, биров зўрласа ўжарлиги тутиб тескарисини қиларди.

— Ўрталарида низо чиқмасин дедим-да,— охириги марта уриниб кўрди Санобар,— уларнинг тортишуви педсоветгача етиб бориши мумкин. Ундан кўра бир оғиз кечирим сўраб кўя қолиш мумкин-ку!

— Мумкин эмас.— деди Рихсивой. «Виждонимни сотиб ўрганмаганман», демокчи эди у, аммо баландпарвоз гап бўлиб кетишидан кўрқиб тилини тийди.

— Ўқитувчиларни бир-бирига гиж-гижлаб томоша қилишни яхши кўрадиганлар ҳам бўлар экан-да?— пичинг қилди Санобар.

— Баъзиларга ўхшаб ҳамманинг кўнглини овлаб, умрини муросасизликда ўтказгандан кўра, бир тарафнинг ёнини олган афзал.

Санобар шартта ўгирилиб Рихсивойдан узоқлашди.

Пешинда овқат едилар. Овқатдан кейин яна уч соат бўш вақт эълон қилинди. Қарабсизки, ҳаш-паш дегунча кеч кириб, кетадиган вақт ҳам бўлиб қолди. Ўзи шунақа, дам олиш куни ўтиб кетганини билмай қолади одам.

Қайтаётганларида автобуснинг ичи анча тинч бўлди. Ашула айтишлар, қизиқчилик қилиб ҳаммани кулдиришлар йўқ эди. Ҳамма алланечук хомуш бўлиб қолганди.

Шаҳарга етай деб қолганларидагина бирдан модадан гап очилиб кетди. Қизлар хорижий ғарбда ҳозир қандай матолар модага киргани, машҳур актрисалар сочларини қандай турмакляётганлари устида мунозара очишди. Болалар эса қайси фирманинг жинси шимлари яхшироқлиги тўғрисида баҳс юритишди. Рихсивой бу борада мутлақо саводсиз эканини англади. У эрталабки воқеани эслади. Тонгда ўртоқларини кўриб аранг таниган эди. Шу қадар олачиפור, шу қадар бой кийинган эди улар.

Бақалоқ шимини алмаштиришни таклиф қилди Санжарга.

— Бе, эгнингдаги шим бўлгани, қопнинг ўзи-ку, меникига яқин ҳам йўламайди,— ҳақиқатда Санжарнинг шими жуда яхши эди.— Меникини дунёда энг машҳур фирма тиккан.

— Меники ҳам зўр, импортний, матоси тўқимдан ҳам қалин.

— Э, мингта импортний ўтаверсин Штатларнинг фирмаси олдидан,— деди Санжар.— Сен Рихсивой билан алмаш. Уники ҳам зўр фирма: АҚШ — Ажойиб Қўлбола Шим.

Енгил кулги кўтарилди. Рихсивойнинг шими ҳақиқатда ҳам қўлбола, бувиси тикиб берган, анчайин кўримсиз эди. Санжар уни қўлда тикилганини ажратолганига ҳайрон қолди Рихсивой, ҳазилга ҳазил билан жавоб берди.

— Ичларингда энг ватанпарвари ўзим эканман, чунки ҳам-

мангни уст-бошларинг ҳар қаерники, менда эса ҳаммаси ўзимизники, кадрдон элимизники.

Бу гап мўлжалга аниқ тегди. Ўртоқларининг деярли ҳаммасининг кийими чет элики эди. Шундан кейин бирдан гап бўлиниб то шаҳарга етгунарлича ҳеч ким чурқ этиб оғиз очмади.

Автобус мактабга келиб тўхтади. Болалар бир-бирлари билан хайрлашиб ҳар қаёққа тарқашди. Уйга ёлғиз қайтар экан Рихсивойнинг қўнгли яна сал ғашланди. У сабабини ахтара бошлади. Тополмади. Наҳотки ўртоқларининг кийимига ҳаваси келган бўлса? Ким билади, лекин юрагида битта орзу найдо бўлди. Энди бувиси пул берса емайди, ичмайди — йиғади. Йиғиб-йиғиб битта импортний жинси шим олади. Санжарникига ўхшаганига йиғолмас-ку, лекин сал мундоғроғини олишга қурби етар.

Рихсивой уйига етиб зинадан кўтарилаётганида миясига лоп этиб ғалати фикр келди. Аммо жуда ақлли одам ўқувчиларга мактаб формасини ўйлаб чиқарган экан, формадан зўр нарса борми-ҳамма бир хил, ҳамма тенг. Менинг уст-бошим зўр, деб керилишга ёки кийимим юзун деб ўқисинга асос йўқ.

Яшасин аюлат, яшасин тенглик!

ЮРАККА ЯҚИН ХОТИРАЛАР

Рихсивой уйларининг подъезди олдида «Жигули» турганини узоқдан кўрди. Қўшнисининг машинаси. Аммо ғалати қўшниси бор. Қунора машинасини тўлдириб бозор қилиб келади. Кейин ўн минутча багажнининг қолқоғини очиб қўйиб, олиб келган нарсаларини бутун уйга кўз-кўз қилади. Бунинг йўли бор, эр келиб тўхташи билан сигнал беради. Машинадан тушиб багажникни очади. «Ўв, тушларинг!» деб тўртинчи каватда турадиган болаларини чақиради. Болалари тушишга шошилишмайди. Эр қўлида машинанинг калитини ўйнаб уёқдан-буёққа юради. Озиқ-овқат, хўл мевага лиқ тўла багажник очиқ. «Бўла қолинглар!» деб қистаб қўяди. Хуллас, бутун уй воқеадан хабардор бўлганидан кейингина уй бекаси иккита боласини етаклаб пастга тушади. Ҳаммалари қўлларига сиққанча нарса кўтаради. Аммо эр озиқ-овқат кўтариб юришни ўзига эн қўрмайдими, пастда қолади, бир оз туриб ёлғиз ўзи виқор билан тепага кўтарилади. Эр қайсидир министрликда завхозми, шунақа. Лавозими қичкинаю, аммо ишлайдиган жойининг номи улуғ, шунинг учун димоғи баланд.

Биринчи каватдаги магазинчилар — уларнинг акси. Магазинчининг уйга бирор нарса кўтариб келганини биров кўрмаган. Мишмишларга караганда қоронғу тушганда, ҳамма ухлаганда олиб келишармиш. Бўлмаса уларнинг ҳам машинаси бор — «Волга». Тез-тез зиёфат бериб туради, аммо у ҳам имида-жимиди — қўшчиларга овоза қилмасдан ўтказиб олишга ҳаракат қилади.

Шу иккигасидан бўлак қолган ҳамма қўшнилари Рихсивой яхши кўрарди. Булар билан ҳам иши йўғу, аммо ёқтирмаслиги

аниқ эди. Биттаси манман бўлса, иккинчиси писмиқ. Манманлиги ўзига-ю, лекин бировни менсимаслиги ортиқча эди.

Рихсивой подьездга яқинлашди. Қўшниси кеккайиб қўлидаги машина калитини ўйнаб турарди, машинасининг багажниги ҳар доимгидек очик, ичи лик тўла қовун-тарвуз. Пўкалак (Рихсивой билан бувиси кеккайган амалпараст қўшниларига ўзларича шундай лақаб қўйиб олишган эди) зўрға бош силжиб Рихсивойнинг саломига алик олди. Иккита кичкина боласи ва хотини биттадан қовун кўтариб инқиллаб-синкиллаб подьездга кириб кетишди. Рихсивой ерга караганича ёнларидан лип этиб ўтиб кетди.

Мастура хола одатдагидек набирасини очик чехра билан қутиб олди. Рихсивой апил-тапил кийимини ўзгартирди, шошиб овқатини еди-да, дарс тайёрлашга ўтирди. Кампир набирасининг таъби хирароқ эканини пайқади.

— Ҳа, домлажон, дарсингиз жуда қўнми дейман, келмасдан китобга ёпишяпсиз? — Мастура хола набираси мактабга борган биринчи куниданоқ «домлажон» деб чакирадиган бўлганди. Ўзи чаласавод бўлгани учунми набирасининг ўқимишли бўлиб етишишини орзу қилар, шу боис ҳурматлаб «домлажон» дерди.

— Кечкурун телевизорда футбол бор, — қискагина жавоб берди Рихсивой.

— Э, шунаками. Унда тезроқ қутулиб олганингиз маъқул дарсларингиздан, — Мастура хола набирасининг юрагини очмаганини сезди, лекин жигига теккиси келмади. Майли, мактабида ёмонроқ баҳо олгандир, тайёрланиб бориб тузатиб келар.

Рихсивой тарихдан уйга берилган мавзуни бир марта ўқиб чиқди, икки марта ўқиб чиқди, миясига ҳеч вақо қирмади. Чунки кўзи харфда бўлгани билан фикри бошқа ёқда эди. Пўкалакнинг ёнидан индамасдан ўтиб кетиб яхши қилдими? Балки ёрдам бериб юбориш керакмиди? Барибир ҳам тенага чиқиб кетаётувди-ку, битта тарвузини кўтариб олиб чиқиб берса, бирор ери камайиб колармиди? Болалари ёш, ташиб чиқишлари қийин. Ёрдамлашиб юборса бўларди... Зарур келгани йўқ димоғдор одамларга ёрдам бериб. Иннайкейин Пўкалак кабилар бу бола қовунга суки қирганидан, менга ҳам берармикин деган ниятда ёрдам қилишти деб ўйлаши мумкин. Агар ҳамма қатори одам бўлганида шишинмасдан, «ёрдам бериб юбор», деб илтимос қиларди. Қилмади. Шишиниб тураверди. Ўзидан кўрсин.

Рихсивой яна мавзуни ўқий бошлади, яна фикри паришон. У китобни ёпиб «шарақ» этказиб столга урди-да, ўрнидан ирғиб турди. Яна ўзидан жаҳли чиқди. Нега шунақа-а? Нега ҳамма нарса-ни ўйлайверади. У бувисининг олдига чиқди.

— Ҳай, ҳай, нима қилди, домлажон, авзойингиз бузук? — ҳазиллашишга уринди Мастура хола.

— Мактабдан келаётсам, пастда Пўкалак турган экан, — деди Рихсивой ва тутулиб қолди.

Мастура хола: «Хўш, нима қилибди турган бўлса», дегандек набирасига саволчан назар ташлади.

— Бир машина қовун-тарвуз опкелибди. Хотини билан иккита

боласи ўлиб-тирилиб ташишяпти, ўзи эса қўл қовуштириб турибди.
— Пўкалакни биласан-ку, нарса кўтарса обрўси тўкилиб қолади.— юнатиш оҳангида деди кампир.

— Мен ҳам индамасдан ўтиб кетавердим.— энди юрагини бўшатди Рихсивой.— ёрдам бермадим.

— Ҳм...— деди Мастура хола,— қарашворсанг бўларди, болалари кичкина, қийналишади.

— Ахир, ўзи қаккайиб турибди-ку!

— Вой, сен ҳам ўшанга ўхшаган гўдайган бўлмоқчимисан?— юмшоқ гапирди Мастура хола,— узоқ қариндошдан яқин қўшни яхши дейишади. Яхши-ёмон кунингда шу қўшнинг кунингда ярайди. Ҳали гўрсан, қўшничиликнинг қадрига етмайсан.

— Э, булар қанақа қўшни, сиз кунора зинани ювасиз, улар ҳафтада бир марта ювишни ҳам ўзларига эп қўришмайди. Шу одамгарчиликданми?! Нима, бизлар уларнинг хизматкоримизми ё малагимизми?

— Қўявер, мен бекорчи хўжаман, эрмакка юваман. Унинг майда болалари бор, ишлайди, қўли тегмайди-да.

— Хўп, бўлмаса ўтган ҳафта Пўкалакнинг қилган ишига нима дейсиз? Иккаламиз қўлимизда юк, бозордан қайтаётганимизда шундоққина олдимиздан ўтиб кетди машинасида. Олиб кетай демасди-ку. Ахир уйга келаётган экан. Келиб кўрдингиз ўзингиз ҳам, машинаси эшикнинг тагида турган экан.

Мастура хола кўзойнагини ечиб набирасига қаради.

— Ёмон билан ўчакишсанг, ўзинг ҳам ёмон бўлиб кетганинги билмай қоласан. Ёмонга яхшилик қилиб танбех бериш керак, ҳа, яхшилик қилиб кўзини очиш керак.

— Нега энди? Бу ёмонга ён босиш-ку,— тутақиб кетди Рихсивой.— Ёмон билан курашиш керак!

Олдинлари Мастура хола набирасининг қичқирганини сира эшитмаган эди. Кейинги пайтда шунақа қилиқ чиқарган. Бу биринчиси эмас — уч-тўрт марта овозини баландлатди. Асаби бузилганмикин ёки раста бўлаётган пайтимикин; Еш болалар ўспириликка айланаётган пайтида шунақа айнишади, гап кўтаролмайдиган бўлиб қолади, дейишади-ку.

— Майли, бўлар иш бўлди, энди шунга ҳам қўйиб ўтирасанми,— набирасини овутиди Мастура хола,— бир марта ёрдам бермаган билан одам ёмон бўлиб қолмайди. Балки тўғри қилгандирсан. Сал кўзи очилсин.

Рихсивой шартта ўгирилиб ўз хонасига кириб кетди. Стулга ўтириб икки қўли билан бошини чангаллади. Ахир нега бувиси бошлаб таъзирини бермади. Койиб-койиб ташламайдими... «Эшиги эшигига тўғри қўшнисидан ёрдамни аяган одам одамми?!» деб шарманда қилмайдими. Бошлаб сўкмайдими, урмайдими?! Бувиси эса ҳеч қачон қаттиқ гапирмайди, доим Рихсивойга ён босади. Мана ҳозир ҳам бувиси ҳақ, лекин Рихсивойнинг дилини оғритгиси келмай, «бўлар иш бўпти» билан тугатди тортишувни.

Миясига бирдан келган фикрдан Рихсивой ҳайрон қолди. Қизиқ, бувисининг юмшоқ кўнгиллиги унга унча ёқмасди, юраги

каттикқўлликни, шафқатсизликни қўмсарди. Қани энди онаси бўлса-да, жеркиб, бақириб ўз айтганини қилдирса ёки адаси камар билан Рихсивойни тутволиб дўппосласа... Шунақа нарсани ҳам қўмсайдимиз одам, ажабланди Рихсивой. Бувиси уни ўз ҳолига ташлаб қўйган, Рихсивойнинг дегани деган, айтгани айтган. Унда буёғи нима бўлади? Шунинг учун ҳам шафқатсиз ва темир иродали бир мураббийни қўмсарди Рихсивой. Тергайдиган, қийинчиликка ўргатадиган одамни қўмсарди. Бувисининг эркалатишлари эса яхшиликка олиб бормади. Чунки Рихсивой ипак-ойим эмас, мард ва чапдаст, иродаси кучли ва уддабурро одам бўлишни орзу қиларди. Ўзининг тарбияси ўзига қолиб кетишидан чўчирди. Унга паноҳ ва суянчиқ, устоз ва мураббий керак эди.

Эшик қўнғироғи жиринглаб Рихсивойнинг фикрини бўлди. Бувиси ичкари уйда гумбиллатиб машинасида нимадир тикиб ўтирган эди, қўнғирокни эшитмади.

Рихсивой бориб эшикни очди, остонада турган Ҳабибани кўриб анграйиб қолди.

— Майлими кирсам?— сўради Ҳабиба,— уйингларда ҳеч ким борми?

— Кириг, бувим борлар.

— Жуда соз,— Ҳабибанинг димоғи чоғ эди, йўқ, у Шарифжон ака сингари ёлғондакам ўзини хушчақчақ кўрсатишга уринмасди, табиатан шунақа, доим бардам ва тетик, хушчақчақ ва сағалга кулиб юборишга тайёр эди,— нега келди деб ҳайрон бўлаётгандирсан? Бувинг билан гаплашмоқчиман.

— Ўтинг ичкарига, бувим гаплашишни яхши кўрадилар,— пионервожатийсини жуда илиқ қутиб олди у.

— Демак, хил тушган эканмиз,— жилмайди Ҳабиба.

— Буви, буёққа қаранг.

Зум ўтмай даҳлизда кампир пайдо бўлди.

— Вой келинг, оповси, эсонмисиз-омонмисиз.— Мастура хола билан Ҳабиба биринчи бор учрашаётган бўлишларига қарамай қадронлардек кучоқ очиб кўришишди. Фақат очиқ кўнгили, хуштабиат одамларгина бир-бири билан шунақа самимий, қизгин саломлашиши мумкин. Мастура хола Ҳабибани меҳмонхонага таклиф этди, хол-аҳвол сўраб столга дастурхон ёзди.

Рихсивой илдам бориб газга чой қўйди. У уйда кам иш қилар, қандай юмуш бўлса бувисидан ортмасди, лекин бугун жуда чакқон бўлиб қолди. Чой қайнаши билан дамлаб, меҳмонхонага олиб кирди. Бувиси қувониб кетди:

— Вой, дастёр боламдан айланай, бувимларни уринтирмай дебсан-да, илоҳим умринг узун бўлсин,— кулди кампир, кейин Ҳабибага юзланди,— ҳаммагаям бунақа меҳмондўстлик қилавермайди укангиз, ҳа, сизни ҳурмат қилар экан.

— Жуда қизиксиз-а, буви!— Рихсивой уялиб хонани тарк этди. Бувисининг шу одати ёмон-да, сағал нарсага ҳамманинг олдида мақтайверади.

Рихсивой ўз хонасига кириб яна тарихни ўқий бошлади. Аммо тагин хаёл уни ҳар қаёққа тортқилаб қочарди. Ҳабиба нега

келди. Тўғри, у ўз пионерларининг ҳаёти билан яқиндан таниш бўлиши керак, лекин ҳамма болаларнинг уйига бораверса умри меҳмонда ўтади-ку, мактабда озмунча ўқувчими? Ёки фақат «қийин», «қолоқ», ўқувчиларникига бораармикин? Бундан чиқди Рихсивой ҳам ўшанақа болалардан экан-да. Йўғ-е, ўқиши ёмон эмас, гоҳ-гоҳда «уч» олиб қолмаса, бошқа пайтда доим баҳолари «тўрт», «беш». Ҳатто «тўрт»га нисбатан «беш» и қўп. Фақат янги мактабга келиб гоҳ-гоҳда «уч» ҳам оладиган бўлиб қолди. Ўзининг олдинги мактабида-ку «тўрт»ни ҳам кам оларди. Ҳа, тушунарли, янги ўқувчи бўлгани учун оиласи билан яқиндан танишишга келган Ҳабиба.

Эҳ, эски маҳалласи, эски мактаби зўр эди-да! Маҳалласи ҳам, уйи ҳам, ўртоқлари ҳам, қўшнилари ҳам ажойиб эди. Олдиндан оққан сувнинг қадри йўқ, деганларидек Рихсивой ҳам эски уйда яшаганида на ўртоқларининг, на қўшниларининг қадрига етган экан. Ҳозир эсласа юраги орзиқиб тушади.

Эски шаҳарнинг қоқ ўртасидаги ўша тор кўчалар, ховлили бир қаватли уйлар. Ўртоқлари, қўшнилари ҳаммаси ҳар хил эди, баъзилари билан унчалик чиқишолмасди, лекин барибир ҳозир қайси бирини эсламасин энг қадрдон, энг яқин одами ёдига тушгандек юраги жизиллаб кетади. Ҳарҳолда Пўкалакка ўхшаган кеккайгани йўқ эди. Ҳаммаси содда, тўпори одамлар эди. Мана энди эски маҳаллалари бузилиб, ҳамма ҳар қаёққа кўчиб кетгандан кейингина аввалги қўшнилари қариндошдан ҳам яқин бўлиб кетганини тушунди.

Ростдан ҳам кўча-қўйда эски қўшнилари ёки оғайнилари билан учрашиб қолса туғишганини кўргандек қувониб кетади.

Қизиги шундаки, бирор нуқсони бор қўшниларини ҳозир эсласа ўша камчиликлари фазилатдек туюларди Рихсивойга. Маҳаллада ким қандайлиги ҳаммага аён эди. Қўп қаватли бетон уйларида эса ҳамма ўз каталагига бекиниб олган, бир-бири билан кам кўришади, биринчи подъезд билан охириги подъезддагилар бир-бирини танимаслиги ҳам мумкин.

Рихсивой китобни ёпди, йўқ, бунақада иш юришмайди, ўкисанг хаёл қочиб кетаверади. Алгебрани қилиш керак. Ана унда хаёл қочмайди, фикру зикрингни бир ерга тўшлаб масалани ишлашга тўғри келади.

Рихсивой алгебрани унча ёқтирмас эди, масалаларни ечишга мияси яхши ишламасди. Минг азоб билан учта масалани ечди, соатга қараса футбол бошланишига ўттиз беш минут қолибди. Ҳабиба эса ҳалиям кетмаган эди. Намунча буларнинг гаплари чўзилиб кетди, икки соатдан ортди келганига, деб ўйлаб қўйди Рихсивой.

Қайчи олиш баҳонасида меҳмонхонага кирди. Қараса, бувиси роса гапни олиб қочяпти:

— Ҳа, оповси, ношукур бандалар бўлади, турган турмушидан нолигани нолиган, мен ҳам биттасини биламан, ҳеч нарса ёқмайди. Ҳой, мусулмон, кўп ҳаддингдан ошаверма, ношуқрчилик кўр қилади дейдиган одам йўқ. Тўғри-да, худога минг қатла шуқр.

замон тўқчилик, тўкинчилик. Магазинга кирсанг ундан тортиб гуручгача, шакардан тортиб сариёғгача-ҳамма нарса қалашиб ётибди. Уруш пайтида бир кило ун анқонинг уруғи эди. Шакар, сариёғ-ку одамнинг эсига ҳам келмасди. Қачон нонни тўйиб ейдиган кун келаркин деб орзу қилардик. Ҳа, энг катта орзу шу эди. Одамлар оғир кунларни унутиб қўйишди, инжик бўлиб кетяпти. Катта тўйларга зеб беришади. Исрофгарчиликни, увол нималигини билмай қўйишди. Нонкўрлик бу.

Рихсивой гапга халақит бермаслик учун гарчи керак бўлмасда, қайчини олиб секин чиқиб кетди.

Ҳабиба узоқ ўтирди. Футбол бошланди. Ўз хонасида футбол кўриб ўтирган Рихсивой Ҳабиба кетадиган бўлса томошанинг белига тепади, хайрлашишга чалғиб ўйиннинг энг қизиқ жойини ўтказиб юборишим мумкин деб кўрқди. Аммо Рихсивой футболни бошидан охиригача бемалол ўтириб кўрди, Ҳабиба кетишни ўйламасди.

«Нима бало, ётиб қолмоқчимиз бизникида», деган хаёл кечди бошидан.

Худди шу асно меҳмонхонадан Ҳабиба чиқиб қолди. Улар Мастура хола билан қуюқ хайрлашишди. Кетганидан кейин бувиси: «Одам билан жуда гаплашадиган, кўнглида кири йўқ, очиқ киз экан», деб роса мактади.

— Ярим кун нималарни гаплашдиларинг?— қизиқди Рихсивой.

— Вой, ҳеч нарса қолмади биздан, домлажон. Сени чақалоқлигингдан тортиб, аданг-у, онанг-у, ҳаммаларини гапириб бердим.

Рихсивой ерга, бувисининг олдига чўкди. (Бувиси ерда, кўрпачада ўтиришни яхши кўрарди, шунинг учун меҳмонхонада стол-стул йўқ, хонтахта қўйилган, атрофига қалин кўрпачалар тўшалган эди. Бувиси Рихсивойга унинг ота-онаси, чақалоқлиги ҳақида жуда кўп марта ҳикоя қилиб берган эди. Ҳар гал Рихсивой бу ҳикояларни берилиб, бутун борлиғи билан тинглар, бўлиб ўтган воқеаларнинг янги-янги қирраларини очғиси, бувиси унутиб қўйган ҳодисаларни батафсилроқ, тўлароқ эшитгиси келарди.

Ҳикоялар эса ҳақиқатдан қизиқ ва таъсирчан эди.

— Нималарни гапирдингиз, опамларни эрталаб туриб маҳаллада физкултура билан шуғулланганларини ҳам айтиб бердингизми?

— Айтяпман-ку, ҳеч нарса қолмади деб. Сен билмайдиган нарсаларни ҳам гапириб бердим.

— Мен билмайдиган?! Мендан бекитганларингиз ҳам борми ҳали?!

— Бўлмаса-чи. Баъзи нарсалар ёдимдан кўтарилиб кетган экан, энди эсимга тушяпти.

— Жон буви, айтиб беринг,— ёлворди Рихсивой,— эвазига алгебрадан олган «уч»имни эртага «беш»га тўғрилаб келаман.

— Ундай бўлса майли, тишимни қавагида асраб юрган битта воқеа бор, ўшани айтиб бера қолай.

Доим шундай дерди Мастура хола, шундай дерди-ю, барибир

Рихсивой кўп марта эшитган воқеани қайтарарди. Аммо ҳар гал бошқачароқ қилиб, янги тафсилотлардан кўшиб-чатиб сўзлаб берарди.

Мастура хола пиёладаги совуб қолган чойдан битта хўшлаб томоғини хўллади. Рихсивой қизик воқеани эшитишга шайланиб чордана қуриб ўтирди.

— Шу десанг, сенинг онангдан ўтадиган довдир, сенинг адангдан ўтадиган майнавоз йўк эди бу дунёда, — Мастура хола илжайиб набирасига қаради.

Рихсивой ҳам оғзи қулоғига етгудек бўлиб, завқ билан жилмайди.

— Ҳа, иккалови ҳам ғирт жинни эди.

Бу гал кампир билан набира олдингидан ҳам кўпроқ жилмайишди. Чунки Мастура хола «жинни» сўзини камситиб эмас, макташ ва эркалаш маъносида ишлатаётгани сезилиб турарди.

— Сенинг туғилган кунинг бўлиши керак эди... Бир ёшга тўлаётгандинг. Бу кунни кутавериб эру хотиннинг сочи оқариб кетди, десам лоф бўлмайди. Сени катта бўлишингни ойлаб эмас, китобда, соатлаб кутишарди. Иккалови куну тун атрофингда гиргиттон. Ҳафтада бир марта бўйингни ўлчашади, тарозуда тортишади, биттаси иккита оёғингдан, биттаси иккита қўлингдан ушлаб пискультўра қилдиришади, кунда икки маҳал чўмилтиришади. Хуллас, сен уларга бола эмас, ўйинчоқ эдинг. Ҳа, онангни толиб олгани китоб эди. Китоб ўқиб овқат қиларди, китоб ўқиб кийим тикарди, китобга қараб бола боқарди. Ҳаммасига кўнардим, лекин китобдан ўрганиб бола боқишига чидолмасдим. Майли, китобда айтганидек кийим тик, овқатингни пиширу, аммо болани майиб қилиб кўйишларингга йўл қўймайман, деб ғавго кўтардим. Йўқ, китобда ёзилганига қарши эмасдим, тез-тез ювиб-тараб, вақтида овқатингни бериб, вақтида ухлатиш керак деганлари жуда тўғри. Аммо яхши насихатининг ичида битта аҳмоқчилик ҳам бор экан. Давлат қуриб қўйган ҳовуз бўлар экан.

— Бассейн, — деди Рихсивой.

— Ҳа, ўша ҳовузнинг чуқурлиги одам бўйи келаркан. Бир ойлик, икки ойлик, олти ойлик чақалоқларни обориб ўша ҳовузга ташлашаркан. Бола сувнинг тагида бир-икки минут қолиб кетар экан. Нима зарур десангиз, ҳа-де, бола ёшлигида сувга ўрганса, катта бўлганда ҳаммани доғда қолдирадиган сузувчи чиқармиш. Бир кунни сени ҳам ўша ҳовузга обориб чўмилтирмоқчи бўлишди. Жонҳолатда сенга ёлишиб маҳкам бағримга босдим. «Ўламан саттор, чўктирадиган бўлсаларинг мана мени чўктирларинг, аммо набирамни сенларга бериб бўлман», деб дод-вой кўтардим. Ҳа, қулоқ солишмас экан-а! Эру хотин атрофимда парвона бўлиб, «қўркманг, ойи, майли, ҳовузга обормаймиз, ўзингизни босинг»га тушиб қолишди. Мен ҳам дарров юмшай қолдим, кўнглим бўш-да! «Сал каттароқ бўлсин, сузишни ўрганиш қочмас. Мана, эшигимизнинг тагида ариқ оқади, маҳалланинг болалари кунбўйи итбалиқдек сузишгани-сузишгани, саёзгина, тиззадан келади, ўшаларга қўшилиб ўрганиб олар сузишни», дедим. Гапимни эшитиб энди эру хотини-

нинг тепа сочи тикка бўлиб кетди. Ариқ суви ифлос, лойқа, касалнинг ини-ку, деб уввос кўтаришди. «Ҳой, ҳой, тўхтанглар, бўлмаса ўзим Ҳадрадаги пантанга обораман. Қачон ўтмай болалар ичида чўмилиб юришади. Сенларнинг ҳовузингдан ўлса ўлиги ортиқ, уни ҳам давлат қурган», дедим. Мот бўлганидан иккови кулиб юборди. Шунақа қилиб алдамасам иккита жинни бир бўлиб сени ҳовузда чўктириб юборишлари ҳам ҳеч гап эмас эди.

Рихсивой бутун вужудини қулоқ қилиб тингларди юракка якин хотираларни.

Мастура хола чойдан ҳўплаб нафас ростлади.

— Бир кун қарасам аданг яна бошқа ҳунар чиқарибди. Тавба дегиси келади одамнинг. Арқон олиб, сен унда саккиз ойлик боласан, иккала қўлтигингдан ўтказиб боғлабди, арқонни кўтариб сени юришга ўргатяпти. «Ҳой, қўй, болам, вақт-соати келганда ўзи юриб кетади, гўдак барра бўлади, қийнама, ўт-бўти лат еб қолмасин», десам қулоқ солмайди. Итнинг боласига ўхшатиб бўйнингга арқон солиб судраяпти. Ҳали шунақами деб ўқлокни олиб бир қувиб колувдим, тирақайлаганича девордан ташлаб қочди. Қўчага чиқволиб овозининг борича, «ойи, бошқа қилмайман, урманг, жон ойижон, бошқа қилмайман, урманг», деб бутун маҳаллани бошига кўтариб бақиряпти. Майнавозчиликни яхши кўрарди. Оила қурган кап-катта йигит бўлса ҳам қизиқчилигини қўймасди.

Мастура хола қикир-қикир кулди.

— Ҳа, майнавозчилик жони эди, катта бўлиб қуюладими десам баттар қиларди. Бир кун эру хотин янги гап топиб келишди, ҳа-де, соғлиққа энг фойда нарса эрталаб туриб югуриш эмиш, энди ҳар кун эрталаб эру хотин югурамиз, дейишди. Каталакдек ҳовлининг қаерида югурасизлар десам, кўчада югурамиз дейишди. Ҳой, қўшнилар нима дейди, шарманда қилмаларинг одамни дедим. «Хавотир олманг, ойи, йўли бор», деди аданг. Эртасига эр-хотин саҳар туриб югургани кетишди. Онанг ҳам эркакча шим кийиб олган, паҳмоқ нимча. Кундузи, онанг билан отанг ишга кетишгандан кейин ҳали у қўшним чиқади, ҳали бу қўшним чиқади, «ҳой, Мастурабону, тинчликми ўзи?» деб сўрашади. Ҳа, нима гап, десам: «Вой, тонг саҳарда кўчада ўғлингизни кўрдик, қўлини мушт қилиб, рангида ранг йўқ, келинингизнинг орқасидан қувиб кетяпти, сан-мисан эрнинг гапига кирмайдиган, ҳозир тутволиб гўштингни қийма-қийма қиламан, деб?! Келин шўрлик, бошқа қилмайман, бу галчалик кечиринг деганча жонҳолатда оёғини тўрт қилиб қочяпти. Вой ўғлингизни айтинг, замон нозик, ул-бул қилиб қўймасин тагин бировнинг боласини». Аданг, югуришнинг йўли бор деб шуни айтган экан.

Мастура хола яна қикир-қикир кулди, завқланиб, мириқиб кулди.

— Ҳа, ёмон майнавоз эди аданг, ош-нон бермасанг ҳам жинилик қилиш бўлса бўлди эди унга,— кампир намланган кўзини артди.— Ҳай, қарилик қурсин, бошқа нарсаларга чалиб гапимдан адашиб кетибман-ку. Ахир туғилган кунингдаги воқеани айтиб бер-

моқчийдим-ку! Ҳа, эшит. Тикилиб турсанг кўкат ўсмас, пойлаганда вақт ўтмас деганларидек, пойлай, пойлай охири бир ёшга тўлган кунингга ҳам етишишди. Аданг ишхонасидаги ўртоқларини чақириб зиёфат берадиган бўлди. Тайёргарчиликни бир ҳафта бурун бошладик. Бузилмайдиган нарсаларни, қази, писта-бодом кабиларни аданг шошиб қолмай, деб олдинроқ олиб келиб қўйди. Ишқилиб ҳар куни хизматидан қайтаётганида бозорга кириб ул-бул кўтариб келади. Катта меҳмон кутганда қуюқ-суёқ бўлиши шарт. Суюғига шўрва-пўрва қилиб ўтирмасдан чучвара қиладиган бўлдик. Қуюғига кабоб. Аданг гўштни бир кун илгари зиралаб, сиркалаб, тахт қилиб қўйди.

Эртасига, якшанба куни, саҳар туриб мен тандирга ўт ёқиб, нонга уннаб кетдим. Чучварани онанг қиладиган бўлди. Аданг кабобни бўйнига олди.

Пешинда охирги патиримини тандирдан энди узиб бўлишимни биламан, эшиқдан меҳмонлар кириб келди. Янгичасига қилиб қўярда-қўймай мени ҳам меҳмонхонага бошлаб киришди, тўрга ўтказиб қўйишди, тиззамда сен. Олдин қондаси бўйича бир пиёладан чой ичишди, кейин шишаларни очишди. Ичкилик қоринни таталаб юборади, дейишади, дастурхонда юз хил нозу неъмат бўлса ҳам, аданг онангга чучварани олиб келишни буюрди. Онанг чучварани сузиб келгани чиқиб кетганда, «биззи хозаякка зўр пазанда», деб роса мақтади. Онанг кетма-кет учта сопол лаганда чучвара тортди. Олинг, олинг, қилиб чучварага қўл узатилди. Чучварани ким еб кўрмасин миқ этмайди, ўртага ноқулай жимлик чўкди. Нима бало, шўр бўлиб қолибдимикин, деб еб кўрсам таъми жуда ғалати. Яна битта еб кўрдим, нима гаплигига тушунмадим. Бирдан кўзим лагандаги битта очилиб ётган чучварага тушди, қарасам қиймасида гуруч. Келиним тушмағур қарам дўлмага ўхшатиб чучваранинг қиймасига ҳам гуруч қўшворибди. Буни мендан олдин аданг сезибди экан, сир бой бермай жиддий гапирди:

— Биззи хоним янги рецепт бўйича чучвара қилганлар.

Италияда чиққан пазандалик китобида чучваранинг қиймасини янгича — гуруч қўшиб тайёрлаш ҳақида ёзилган экан. Шунга қараб пиширганлар.

— Меҳмонлар: «Э, шунақами, дуруст-дуруст», дегандек бош силқишди.

— Вой, бу биринчиси эмас, қўли дард кўрмасин, уч-тўрт марта пишириб берди бизга, маза қиялпмиз,— келинимни ёнини олдим.

Меҳмонлар яна бош чайқаб галимини маъқуллашди.

— Аммо соғлиққа жудаям фойда эмиш,— файласуфлардек қошларини чимириб донолик қилди онанг.

— Ҳа, зўр бўлибди,— дейишди меҳмонлар ва шундан кейин чучварани паққос тушира кетишди.

...Зиёфат тугаб, меҳмонлар тарқади. Бундай қарасам эру хотин ошхонада қотиб-қотиб қулишяпти. Сени кўтариб мен ҳам кирдим. Мени кўриб баттар қулгилари қистаб кетди

— Италиядан ўрганилган янги рецепт эмиш!— масхара қилди онанг адангни.

— Соғлиққа фойда деганингизга ўлайми! — кийкириб кулдим мен ҳам.

— Мана кўрасизлар, бундан буёқ ҳаммаси чучваранинг кий-масига гуруч қўшиб килади, — деди онанг.

Роса мириқиб кулишдик. Умримизда бунақа яйраб кулмагандик. Рихсивой бувисининг хикоясини тўлқинланиб, лаззат билан эшитарди. Ва ҳар гал бувисини тинглар экан, гўё бир думалаб мурғак гўдакка айланиб қолгандек, довдир онасининг, қизиқчи адасининг меҳрибончилиги ва эркалатишларини тўйиб-тўйиб силқоргандек бўларди. Шу йўсин етимча боякиш ота-она меҳрига бўлган ташналигини оз-моз қондирар эди.

Бироқ алданар эди болагина бечора, зеро, хикоя тугаганидан кейин ташналиги янада кучаярди. Нега деганда, саҳрода сувсираб юрган одам булоқни эсласа баттар чўллайди. Шундай эмасми?

МОЖАРО

Учинчи дарс тарих эди. Болалар Шарифжон аканинг дарсини яхши кўришларининг яна битта сабаби шунда эдики, у сира икки қўймас эди, ҳеч кимга, ҳеч қачон. Чунки тайёрланиб келмаган боладан сўрамасди. Фақат қўл кўтарганларни чакирар ёки анчадан бери баҳо олмаганларга, «янаги галга албатта ўқиб кел, сендан сўрайман», деб олдиндан огоҳлантирарди. Шунинг учун тарихни ўқимай, бемалол юравериш мумкин эди. Бир ойда битта тайёрланиб келиб жавоб бериб қўйсанг бўлди, қолган пайт ялло, сўраб қолса нима бўлади, деб хавотирланиш йўк...

Мавзу катта бўлгани учун Шарифжон ака бугун ҳеч кимдан сўрамади уй ишини. У жуда шошиларди. «Йўқ, битта бугун эмас, ҳар доим шунақа, — дилидан ўтказди Рихсивой. — Шошилгани шошилган, кўнгли нотинч, ўзига ишонмайдиган одамларгина шунақа жонхалак бўлишади. Тўхта, — деди ўзига-ўзи Рихсивой, — нега шу Шарифжон акага ёпишиб олдинг, нега ҳамма болаларга ёқадиган одам сенга ёқмайди, нима, арпангни хом ўрдими? Ахир биринчи кунлари сенга ҳам анча маъқул бўлганди-ку, ғайратчан, ҳазилкаш, сахий, айниқса ўқитувчи бўла туриб футбол ўйнашни яхши кўришига болалар беш кетишган эди».

Тўғри, қувноқлиги сал сохтароқдек туюлади ва вақт ўтган сари қандайдир зерикарли, одми одамга айлана борарди. Ҳа, Шарифжон ака борган сари сийқаси чиқиб, хашаки бир одамлиги кўзга ташлана бошлади. Ғайратчанлик ўрнини бесаранжомлик, хушчақчақлик ўрнини ясама табассум, чучмаллик эгаллаган эди.

Рихсивойнинг назарида Шарифжон аканинг асосий мақсади болаларга пухта билим бериш эмас, яхши кўриниш эди. Шунинг учун болаларга лаганбардорлик қиларди, Ҳа, у биринчи навбатда ўз манфаатини, ўз шаънига мақтов эшитишни ўйларди.

Шунақа одамлар бўлади, биринчи кўринганигдаёқ бутун фазилат ва хислатларини, бутун ғайрат ва усталигини биратўла намоён қилади, нимага қодир бўлса ҳаммасини биринчи учра-

шувдаёқ тўкиб солади. Кейин ловуллаб турган гулхан секин-секин чўгга, ундан кулга айлана боргандек сўниб, атрофдагиларни мутлақо қизиқтирмай қўяди. Пировардида ҳамма қатори инжиққина ва асабийгина шахс эканлиги аниқланади. Шунинг учун биринчи кўргандаёқ жон-жаҳди билан яхши таассурот қолдиришга уринадиган кишилар аслида пуч ёнғокдан фарқи йўқ. Яхши фазилатнинг яхшилиги шундаки, у дарров кўзга ташланмайди, кейин-кейин очилади. Рихсивойга энг алам қиладигани сезгирлиги эди, бошқа болаларга ўхшаб Шарифжон аканинг нуқсонларини кўрмай яхши ҳисоблаб юролмасди. Одамларнинг қабиҳликларини титкилаштирамай беғамроқ, олижаноброқ бўлган маъқул-ку! Нега кўзи бунчалик ўткир!

Чекка-чеккада шивир-шивир бошланди — нима учундир дарс жуда чўзилиб кетгандек туюлди болаларга. Бунини Шарифжон аканинг ўзи ҳам пайқади, на илож — мавзу зерикарли эди. Тезроқ тугатиш учун у баттар шошилди, лаби-лабига тегмай гапира кетди. Ниҳоят ўзининг ҳам, болаларнинг ҳам жонига теккан мавзу тугади. Шарифжон ака кўтаринки руҳда эълон қилди:

— Эрта ўтиб индинга бутун синф театрга борамиз! — Шарифжон ака гапи болаларга қандай таъсир қилганини билиш учун синфни кўздан кечирди. Аммо у кутган натижа бўлмади, на севинч, на қизиқиш кўрди болаларнинг юзида. Шунинг учун анча тушқун овозда илова қилди.

— Эртага ҳамма саксон тийиндан олиб келсин.

Бу гап Рихсивойга ёқмади. Йўқ, гап саксон тийинда эмас. Гарчи бувисидан саксон тийин сўраш унинг учун қийин бўлса ҳам, гап бунда эмасди. Гап шундаки, Шарифжон аканинг «бутун синф» дегани ёқмади Рихсивойга. «Бутун синф» дегани мажбурий дегани-да! Рихсивой эса ўз хоҳиши билан эркин иш тутишини яхши кўрарди, мажбурийлик пайдо бўлиши билан ўзи сезмаган ҳолда ичида унга қарши бир ҳис — ўчакинишими, ўжарликми туғиларди. Балки кўпчиликда шундайдир, аммо Рихсивойда айниқса кучли эди бу ҳис.

— Мен бормайман, — қандай қилиб оғзидан шу гап чиқиб кетганини билмай қолди Рихсивой.

— Нега?

Рихсивой жавоб бермади.

— Нега бормайсан? — саволини қайтарди Шарифжон ака.

— Театрни ёмон кўраман, — ўжарлиги тута бошлаганини сизди Рихсивой.

— Балки яхши спектаклдор, кўрмасдан туриб нега унақа дейсан, — юмшоқ гапирди Шарифжон ака.

Кўнғироқ жиринглади. Лекин бутун синф жойидан кўзгалмади, ўртадаги тортишув нима билан тугагини кутди.

— Бўйнимдан боғлаб оборишса мен учун энг яхши спектаклнинг ҳам бир тийинлик қизиғи қолмайди.

— Ҳеч ким сени зўрлаб судраётгани йўқ, — ўзининг ясама илжайишини қилди Шарифжон ака, — бормасанг, ўзингга қийин, гўзалликни зўрлаб севдириб бўлмайди! Гўзалликка одамнинг

ўзида ташналик, эҳтиёж, интилиш бўлиши керак. Бўйнидан боғланган ит, овга ярамайди, дейишади.

Синф «гурр» этиб қулди.

Рихсивойнинг зигиртак ҳам жаҳли чиқмади, қайтанга ҳаммага кўшилиб қулди.

Ўртадаги можаронинг энгилгина тугаганидан Шарифжон аканинг ҳам димоғи чоғланди. Синфдан чиқа туриб:

— Бўпти, театр ихтиёринг! Аммо газета билан журналга обуна қилиб кўйдик,— деди.

— Пул тўламадим-ку,— деди Рихсивой.

— Ўрнингга мен тўлаб юбордим.

Рихсивой калтираб кетди.

— Нега?!

— Нима, нега?

— Нега менинг ўрнимга пул тўлайсиз?!

— Синфимиз юз фоиз обуна бўлсин деб шундай қилдим. Ҳамма синфлар юз фоиз ёзилганда, битта бизнинг...

— Менга сизнинг садақангиз керак эмас!

— Нега бақирасан, нега ўзингдан каттага бақирасан, беталим?!— Шарифжон ака ҳам газабдан кўкариб кетди.

— Бақираман! Агар обунадан ўчириб ташламасангиз...— Рихсивой сўз тополмай қолди.

— Хўш, агар ўчириб ташламасам нима қиласан?— ўқувчисининг пўписаси Шарифжон аканинг иззат-нафсига тегди.— Гапир, нима қилардинг?

Рихсивой дабдурустдан жавоб тополмади, Жаҳл чиққанда ақл қочади дейишади. Рихсивойнинг эса ёмон жаҳли чиққан эди. Рост-да, Шарифжон аканинг: «Сенинг учун пул тўлавордим», дегани бутун синфнинг олдида камситгани эмасми?! «Сен камбағал етимчасан, газетага обуна бўлишга ҳам пул тополмайсан», дегани эмасми?! Бунга қандай чидаб бўлади?! Рихсивойнинг бутун вужуди калтирарди.

Шарифжон аканинг олижаноблик қилгани яхши албатта. Лекин яхшилик кетидан миннат қилиб ювиб юборди. Миннат билан қилинган яхшилик ёмонликка айланиб кетади-ку! Нахотки ўқитувчи бўлатуриб шунини тушунмаса?!

Яхшилик ҳеч қачон бир нарсанинг илинжида ёки икки хисса бўлиб қайтишини кўзлаб қилинмаслиги керак. Яхшилик ҳолисанилло қилинади. Ана ўшандагина у ҳақиқий яхшилик бўлади.

Шарифжон ака эса бутун синф олдида ўзини олижаноб кўрсатмоқчи бўлиб ишни расво қилди. Индамай кўяқолганида Рихсивой уни миннатдорчилик билан эслаб юрарди.

Кўз-кўз қилинадиган яхшилик ҳақоратдан баттар.

— Бойвачалигингизни бориб уйда... қилинг!— деди Рихсивой.

— Нима дединг?!— энди Шарифжон ака тутақиб кетди.— Сен ким билан гаплашяпсан, тирранча?! Мен сени, мен сени масалангни педсоветга қўяман, мактабдан ҳайдаттираман, сендақа безориларга, ўзбошимчаларга, газандаларга ўрин йўқ совет мактабида!

— Оғзингизга қараб гапиринг. Ким газанда?!— ўзининг гапи ўзига ёқмади Рихсивойнинг. Нима қилади гапни чўзиб. Аламини олди, Шарифжон аканинг таъзирини бериб хумордан чиқди, бўлди-да!

Одатда катта жанжаллар арзимаган нарсадан чиқади, дейишади. Шу гап тўғри экан. Шарифжон ака билан Рихсивойнинг ўртасидаги низо ҳам кичкина тортишувдан аланга олди. Чўлда, жазирама офтобда қовжираб ётган ўт-хашакка қилдек учқун кифоя — лоп этиб ёнади. Рихсивой ҳам худди шундай, бир гувиллаб ўчди.

Шарифжон ака яна нима балолар деб кичқирди. Аммо энди Рихсивой хотиржам эди. Миқ этмасдан без бўлиб тураверди.

Унинг дарди-фикри дарсдан чиқасолиб уйга югуриш, соат икки яримда телевизорда зўр кино бор, ўшани кўриш эди — америкалик хиндуларнинг оқсуяк мустамлакачиларга қарши кураши. Қувиш, таъқиб этиш, отишмаларга бой, саргузашт фильм.

Қўнғироқ чалиниши билан Рихсивой биринчи бўлиб ташқарига отилди. Синфдан-ку биринчи бўлиб чиқди, лекин коридор барибир бошка синф болалари билан тўла эди. У ўзидан кичкина-ларни итариб-ситариб, катталардан чекиниб кўча эшик томон интилди. Эшик таги ҳар доимгидек болалар билан ғужғон, элчиллар ўзини оломон орасига уриб олдинга ташланади, ур-сурга тоби йўқлар четроқда одам сийраклашишини кутардилар.

Рихсивой энди болаларнинг орасига шўнғимокчи эди, биров билагидан ушлади, қараса — Ҳабиба. Рихсивойнинг дарров кайфияти бузилди. Бош пионервожатий бекорга тўхтатмайди. Ё бирон топшириқ юклайди зимманга, ё тартибга чакириб насихат ўқийди, ё... хуллас, яхшилик кутма.

Рихсивойнинг бир кўниги хийла ишлатиб, касал бўлиб қолдим, докторга бораман, деб қочиб қолмоқчи бўлди. Ким билади, агар бошка одам бўлганида балки шундай қилган бўлармиди, аммо Ҳабибани алдагани виждони чидамади. Чунки Ҳабиба бутун одам эди, унга суянса бўларди. Шунинг учун Рихсивой бахона қидирмади, тўхтаб, Ҳабибага «нима дейсиз» қабилида саволчан назар ташлади.

— Ёрдамнинг керак бўлиб қолди,— деди Ҳабиба,— вақтингни кўп олмайман.

Рихсивой хайрон бўлди, қандай ёрдами тегиши мумкин Ҳабибага.

— Юр,— вожатий уни пионерлар хонасига бошлади,— лекин кўрқма, узоғи билан ўн минутча вақтингни оламан.

— Ўн минут бўлса яхши,— деди Рихсивой пионерлар хонасига киришганларидан кейин.

— Нима, шошиляпсанми?

— Ҳа,— деди Рихсивой, кейин илжайиб кўшиб кўйди:— Икки яримда зўр кино бор телевизорда.

— Шундайми? Унда гапни қисқа қиламиз. Хўш... ҳозир иккидан беш минут ўтди...

— Улгураман. Уйимизгача ўн минутлик йўл. Фақат бувим

урипадилар-да, олдин овқат еб ол, кейин кўрасан телевизорни деб! Овқат еб ўтириб, телевизор кўрса ҳам бўлаверди-ку!

— Йўқ, унда еганинг қаёққа кетаётганини билмайсан,— кулди Ҳабиба.— илмий тилда айтадиган бўлсак: ҳеч нарсага чалғимасдан иштаҳа билан ейиладиган таомгина яхши хазм бўлади. Ўтир.

Рихсивой «ўтирмайман» дегандек бош чайқади.

— Ишингизни айтаверинг.

— Оғир иш эмас,— Ҳабиба Рихсивойнинг олдига, столга бир уюм откритка ташлади.— мактабимиз маъмурияти ва пионер ташкилоти уруш ва меҳнат ветеранларини, фарзандлари урушда ҳалок бўлган ота-оналарни, кекса коммунистларни 7-ноябрь байрами билан табриклар откриткалар тайёрлади. Откриткаларда адреслар ёзиғлик. Уйингга яқин бўлган адреслардан тўрттасини танлаб ол, обориб берасан.

— Мен-а?

— Ҳа, сен. Нега ҳайрон бўласан?

— Ким билади, одатда бунақа юмушни аълочи ўқувчиларга юклашарди шекилли,— деди Рихсивой.

Ҳабиба жавоб беришга шошилмади. Чамаси атайдан — Рихсивойнинг диққат-эътиборини кўпроқ тортиш учун пауза қилди.

— Биласанми... аълога ўқиган яхши, албатта. Аъло ўқишга ҳамма болалар интилиши керак. Лекин афсуски, аълога ўқийдиган болаларнинг ҳаммаси ҳам одам сифатида мактовга арзигули эмас, ичида чиқиндилар ҳам учрайди. Шунинг учун ўқувчиларга баҳо беришда мен баъзиларга ўхшаб биринчи навбатда уларнинг қандай ўқишига қарамайман. Мени энг аввал ўқувчининг хулқи қизиқтиради, одамий хусусиятлари.

Рихсивойнинг юраги «шув» этиб кетди. Бўлди, ҳаммаси тушунарли. Бекорга хулқдан гап очмади. Откритка йўлига, гап боя дарсда Шарифжон ака билан бўлган можарода. Болалик уйда сир ётмайди, деганларидек мактабда ҳам ҳар қандай воқеа бир зумда ҳаммага тарқалади. Мана, дарров Ҳабибанинг ҳам қулоғига этибди.

Ҳозир панд-насихат, тарбия бошланади. Айбингга икром бўлиб кечирим сўрамагунингча қутулмайсан.

Рихсивой қовоғини уйиб ерга тикилди.

— Сени эса хулқинг ёмон эмас,— деди Ҳабиба,— одамгарчилигинг ҳам бор.

Рихсивой биров бошига гурзи билан ургандек гангиб қолди. Бундай гапни сира кутмаган эди. Бу қанақаси?! Ўғит ва танбех ўрнига мактов!

— Жўрттага шунақа деясизми, мени ўзингизга оғдирволиш учун?— сўради Рихсивой.

— Энг ёмон кўрганам тилёғламачилик қилиш. Мени хафа қилдинг, Рихсивой. Нахотки мени шунчалик деб ўйладинг?

— Кечиринг, сизни сира хафа қилмоқчи эмасдим. Билмасдан оғзимдан чиқиб кетди.— сидқидилдан узр сўради Рихсивой.

— Сен ҳақда фикрим яхши, лекин.— Ҳабиба бир зумга тўх-

тади,— лекин тўғриси, бугунги қилинганни эшитиб хафа бўлдим.

— Шарифжон ака билан тортишувни айтяписми?

— Ха! Ўқитувчи билан олишадиган бола ҳеч қачон ҳақ бўлмайди.

— Агар ўқитувчи ҳақорат қилса-чи, унда ҳам индамасдан тура-вериш керакми?

— Ҳақорат кимнинг оғзидан чиқмасин, уни оқлаб бўлмайди, Лекин кўпинча ҳақоратланган одамнинг ўзи сабабчи бўлади ҳақорат эшитишга, шунга йўл қўяди ёки ундан ҳам ёмони, ҳақоратни ўзи сўраб олади.

— Сиз ҳам Шарифжон аканинг ёнини оляписми?— ўксинди Рихсвой.— Тагин бировни ҳақорат қилган одамни оқлаб бўлмайди, дейсиз.

Ҳабиба жилмайди, Рихсвойнинг ўжарлиги унга наъша қилган эди.

— Сен битта нарсани тушунмаяпсан. Ҳақорат икки хил бўлади. Биттаси жаҳл чиққанда, одам ўзининг ҳисларини жиловлай олмаганида сўз билан ҳақорат қилиш. Иккинчиси ҳатти-ҳаракат билан... бирон бир йўл билан кишини ҳақоратлаш. Буниси биринчисига нисбатан қабихлик, хавфлироқ. Чунки биринчиси — тасодифий, иккинчиси атайдан қилинадиган ҳақорат.

— Сен эшитган ҳақорат биринчисига қиради, тасодифий демокчимисиз?

— Зийраклигини яхши қўраман. Ҳа, ғараз билан қилинмаган. Агар сенга ўзингдан кичкина, муштдек бола без бўлиб гап қайтариб турса, жаҳлнинг чиқадими? Чиқади. Шунақа болани учратсанг ҳақорат қилиш уёқда турсин бошлаб калтаклайсан. Йўқ дегин-чи?

Рихсвой гап тополмай қолди. У ерга тикилганича узоқ турди «миқ» этмай. Кейин бошини кўтарди.

— Биламан... гап қайтарадиган одатим бор. Бошқа болаларга ичимда қойил қолиб юраман. Ўқитувчилар минг койишсин, писанд қилмай туришаверади, сал ўтмасдан ҳамма нарсани унутиб яна ўйин-кулгига берилиб кетишади. Мен бўлсам... ёмонман. Албатта ўчакишаман, тортишаман. Кейин уч-тўрт кунгача ўзимга келолмай сўкиниб юраман, пушаймон бўламан. Нега шунақа-а?

— Сенинг ўрнингда бўлсам бунинг учун кўп ҳам қуйинмасдим. Без бўлгандан кўра, таъбирчанроқ бўлган маъқул.

Рихсвой бошини қашиди. У айтмоқчи бўлган фикрини қандай қилиб ифода этишни билмай қийналарди.

— Ҳабиба опа, боя ҳақорат икки хил бўлади дедингиз... Рихсвой сўз тополмай тугилиб қолди.

— Ҳа, тасодифий ва атайин қилинадиган ҳақорат,— унга ёрдамга келди Ҳабиба.

— Мен Шарифжон аканинг оғизда қилган ҳақоратларидан хафа эмасман. Тирранча дедилар, мактабдан қувиб юбораман дедилар, ўлай агар, бу гаплардан хафа бўлмадим. Шунчаки жиғларига тегиш учун гап қайтариб турдим.

— Жиғларига тегиш учун?

— Ҳа, жиғларига тегиш учун. Аслида мен бошқа нарсадан хафа бўлдим, олдинроқ битта гап айтдилар...

— Демак... гапдан хафа бўлгансан, гап билан тасодифан ҳақорат қилган, атайдан эмас.

Рихсивой анграйиб қолди.

— Ҳа, гап билан... э, ким билади, ўзим ҳам янглашиб кетдим,— сал жилмайди Рихсивой,— ишқилиб жуда оғир ботди-да гаплари.

— Бўпти, ўтган ишга салавот. Откриткаларни танладингми? Сенинг бувингларга ҳам табрик ёзганмиз. Лекин уни бошқа бола обориб беради.

— Менинг бувим қандай хизмат кўрсатибдиларки, табрик йўллайсизлар?

— Хизмат кўрсатганлар. Бувингнинг ҳаётлари ҳам қаҳрамонлик,— жиддий гапирди Ҳабиба ва бирдан гапнинг мавзуини бурди,— менга қара, эртага йигирма тийин олиб кел. Синфдошинг Боқивойни биласан, оилада сақкиз бола, ҳаммаси чурвақа, отаси икки йил бўлди қаёо қилган. Битта онасининг топгани нима бўларди. Ота-оналар кенгаши, синфингдаги болалар озгинагинадан, баҳоли қудрат пул йиғиб, байрамга Боқивойлар оиласига бирор совға қилишга келишдилар. Ҳаммадан йиғмаймиз. Баъзи кўпболали ёки иқтисодий жиҳатдан сал оқсайдиган оилаларнинг болаларидан олмаймиз. Мана сендақалар тўласа малол келмайди. Нега деганда бувинг пенсия оладилар, кейин уйда тикувчилик қилиб оз-моз пул ҳам топиб турар эканлар. Ҳарҳолда ўзингизга тўқ оиласизлар.

— Ҳўб, олиб келаман,— деди Рихсивой.

Шундай деди-ю, илжайиб қўйди. Йўқ, ташида эмас, ичида илжайди. Аммо зўр вожатий-да, Ҳабиба. Атайдан пул олиб кел, деяпти Рихсивойга. Етимчаман деб ўксима, яхши яшайсизлар демоқчи, Шарифжон аканинг қилиғини унут демоқчи! Чақиришдан асосий мақсад ҳам шу.

Раҳмат сенга, бош пионервожатий, раҳмат сенга, раҳмдил ва шафқатли инсон, раҳмат сенга. яхши одам!

МЕҲМОНДА

Рихсивой меҳмонга боришни жуда ёмон кўрар эди, тўғрироғи, умри бино бўлиб атиги уч-тўрт мартагина меҳмондорчиликда бўлган. Қаяёққа ҳам борсин? Бувисининг ҳеч кими йўқ, етим ўган. Бир ҳисобдан қариндош-уруғининг кўп бўлгани ҳам дуруст — яхши-ёмон кунингда яраб турар экан. Қариндоши кўп одамларнинг ҳаёти қувноқроқ ўтадиганга ўхшарди. Ҳақиқатда шундайми, йўқми Рихсивой буни билмасди. Аммо ёлғизлик ёмон — бу аниқ!

Кўп одам йиғилган ҳар хил маросимлардан Рихсивой нима учундир чўчирди. Шунинг учун бувиси меҳмонга бораёлик, деб қаңча қистамасин кўнмади, ўзингиз борақолинг деди.

— Катта йигит бўлиб қолдинг, энди маҳалла-қўйга, таниш-билишларга аралашгини. Ҳеч кимга қўшилмай одамови бўлиб ўти-

раверсанг, тўйингга ким келади. Ҳа, катта йигит бўлиб қолдинг. Ҳадемай уйлантириб қўяман.

Рихсивой кулиб юборди.

— Қанақа тўй, буви!

— Вой, кўз очиб юмгунча йиллар ўтиб кетяпти. Мени айтди дерсан, хаш-паш дегунча уйланиб, болали бўлиб қолганингни ўзинг сезмай қоласан.

— Жуда гапни оласиз-да, буви?!

— Айтяпман-ку, вақт ўтганини одам пайқамай қолади деб. Ёшинг улғайган сари вақт ҳам тез ўтаверади. Уйланасан, сал ўтмай фарзанд кўрасан, сал ўтмай ўглингни ҳам уйлантирасан, қарабсанки, яна сал ўтмай набира ҳам кўрасан.

— Дарров набиралик ҳам қилиб қўйдингиз-ку, одамни.

— Яхши-да, ўтирасанми гафлат босиб.

Рихсивой илжайди.

— Унда мени қийнамай меҳмонга келинингиз билан бориб кела қолинг.

Рихсивой катта тўда, катта йиғинларда гапиролмасди, аммо ўзига яқин одам билан бинойидек ҳазиллашарди.

— Оҳ, оҳ, оҳ, қани энди келиним бўлсаю кўғирчоқдек ясантириб, олдимга солиб, ҳаммага кўз-кўз қилиб меҳмонма-меҳмон олиб юрсам,— бу гапларни Мастура хола гарчи жилмайишга ҳаракат қилиб гапирган бўлса ҳам овозидаги армон Рихсивойнинг юрагини ачиштириб юборди. Ахир, буви шўрлик нима кўрди, туну кун уйда ўтириб, Рихсивойнинг кир-чирини ювади, овқатини қилади, устига устак машинада кийим тикиб, рўзгор тебратади.

— Бўлти, отланинг, борсак бора қолайлик ўша Зумрад опаникига,— деди Рихсивой.

— Вой, ростданми, нечук инсоф кириб қолди сенга?— суюниб кетди Мастура хола.— Боши кўкка етади Зумрадхоннинг. Ахир қачондан бери ялинади шўрлик. Ҳозир, тўрам, ҳозир ясаниб чиқаман.

• Мастура хола дик этиб туриб ўз хонасига йўл олди.

— Ҳа, айтмоқчи, тўрам, сиз ҳам кийим-бошингизни ўзгартириб чиқсангиз бўлармиди?

Рихсивой янги кийимлардан уялар, ясанишни ёмон кўрар эди, бувисининг гапидан энсаси қотди.

— Бе, бошни қотирмасангиз-чи, буви...

— Хўп, хўп, тўрам, хўп,— набирасининг айниб қолишидан кўрқиб гапни қисқа қилди Мастура хола,— майли, эшакнинг тўқимига ўхшаган шу кийимингизда кетаверинг.

— Бу эшакнинг тўқими эмас, жинси шим!

— Ҳа, ҳа, мен ҳам жинни шим деяпман-ку.

Бувисига тенг келиш қийин, гапдан қочириб ҳам бўлмайди уни. Ҳар қалай, меҳмонга боряпти, ваннага кириб юз-қўлини совунлаб ювди, «Помарин» билан тишини тозалади.

Хўш, уй вазифалари қалай? Адабиётни ўқиди. Инглиз тилидан машқни кўчирди. Тарих билан алгебра қолди. Эртага дам олиш куни қилар. Бугун эса меҳмонга ҳам бориб келиш мумкин.

Рихсивой сочини хўллаб тараб, ойнага қараб қўйди. Чеккасидаги кичкинагина ҳуснбузарни назарга олмаганда кўриниши бинойидек. Айниқса жингалак сочлари ўзига ярашиб турибди. Ваннадан чиқиб кўтаринки руҳда сўради:

— Кетдикми, буви?

— Кетдик, тўрам, кетдик,— ичкари уйдан бувисининг овози эшитилди.

Рихсивой бувиси бўлгунича вақт бекор кетмасин учун туфлисини мойлаб ярқиратди. Аммо у оёқ кийимини яхши кияр эди, ҳали битта пойафзални ҳам йиртиб тамомламаган, фақат кичкина келиб қолгани учун яроқсизга чиқарди.

Ўз хонасидан чиқиб келган бувисини Рихсивой танимай қолди. Чунки Мастура холанинг ясанганини жуда кам кўрган. Эғнида мўл-кўл тикилган шойи кўйлак, унинг устидан қора духоба камзул, оёғида қадим замонларда отинойилар киядиган амиркон кавуш, айниқса, иккита учини иккала елкасига ташлаб олган гармдори гулли, жигарранг шойи рўмоли жудаям очворган эди Мастура холани.

— Зўрсиз-ку, буви!— хайратини яширолмади Рихсивой.

— Эй, кўямизми!— ясама керилиш қилди Мастура хола,— тагин ҳам буванг раҳматликдан қолган зебу зийнатларимни тақмадим, агар ҳаммасини илиб чиқсам юраги бўшроқлар ҳасаддан ўзини таппа ташлаворарди!

Ростдан ҳам бувасидан зебу зийнатлар қолганми ёки бувиси яна мақтанаяптими, бу Рихсивойни кизиқтирмади.

— Қани, бошланг бўлмаса, тўрам,— эшикка ишора қилди кампир.

Набира ва буви йўлга тушишди. *

— Бозорга қараб юраверасиз, тўрам,— деди Мастура хола.

— Бозорда нима қиламиз?

— Улуғ жойга қуруқ бориб бўлмайди, дейишади,— уқтирди Мастура хола,— жуда бўлмаса йигирмата кулча олмасак, қушпақурак қандай қилиб борамиз?

Рихсивой бувисининг қўлидаги дастурхонни энди кўрди.

— Зумрад опа унақа эскича одатларингизни тушунармидилар?! Нондан кўра бошқа совға олайлик, кунига яратади, нонингиз бекорга қотиб қолади.

— Бошқа совға ҳам бор, тўрам, бисотни қовлаб бир кийимлик хонатлас олдим, минг йилдан бери ётувди. Аммо ноннинг ҳам ўз файзи бор, ҳа, ноннинг ўрнини ҳеч нарса босолмайди. Хотинларнинг ишига аралашмасдан хўп деяверинг, тўрам!

Рихсивойнинг хўп дейишдан бўлак иложи йўқ эди, чунки у бувисининг одатини биларди: олди-бердиларга келганда жуда қўли очик. Қўшниларникида бирорта маросим бўлиб қолса, миянчанинг энг зўрини бувиси қиларди. Шунақа эди унинг бувиси — ёлғиз, бева бўлса ҳам қўли очик ва мард эди.

Бўлмаса ким булардан гина қиларди магазиннинг қулчасини олиб келибди деб?! Йўқ, бари бир Мастура хола қаёққа бормасин бозордан қўлда ёпилган нон оларди.

Бозор кезишни яхши кўради Мастура хола. Ҳай-ҳай у кишининг савлат тўкиб нон бозорига кириб боришларини кўрсангиз! Хохласалар бутун бозорни сотиб олишга курби етадиган одамдек вазиинлик ва виқор билан қадам босардилар. Нон дегани саватларда тизилиб ётибди, бири биридан чиройли. ҳидини айтмайсиэми, ўн қадам наридан гул этиб димокка уради.

Мастура хола бир чеккадан қунт билан нонларни кўздан кечира бошлади.

— Келинг, опок ойи, хозиргина тандирдан уздим, бозиллаб турибди.

Нонвойлар мулойим эди, улардан ҳам кўра Мастура хола мулойимроқ эди.

— Кўлингиз дард кўрмасин, отинча, бошлабсиз,— деди Мастура хола,— аммо менга жайдари ундан ёпилган нон керак, ўшанга ўрганганман, таъми бошқача бўлади.

— Вой, шу нон ёқмадими, опок ойи?

— Нега ёқмас экан. Нонингиз жуда яхши, отинча, ноннинг ёмони бўларканми?! Айтяпман-ку, менга жайдари унники керак. Оппок ундан ёпилган нон пуфакдек шишиб чиқади. Ҳа, гози бўлмайди.

Мастура хола кейинги нонфурушга юзланди.

— Келинг, холажон, келинг. Шошиб турибман, уйда эмизукли болам қолган, келинг, ўн беш тийиндан бериб юбораман.

— Вой йўқ, оповси, менга ўн беш тийинлик нон керак эмас, уятли жойга олиб бораман-а.

Кампир яна суриди. Рихсивой унинг кетидан эргашиди. Бувисининг инжиқлиги унинг жонига тега бошлаган эди.

— Ие, келинг, онажон, сизга керак нон мана шўтта,— бу қопқора жувон жуда шаддод ва айни пайтда хушмуомала эди,— минг айланинг меникини олдига тушадиган нон тополмайсиз бозордан. Ҳа, бекорга вақтингизни кетказманг, онажон. Сизга худди шу нон керак. Чунки кўринишингиз айтиб турибди, нозик жойга олиб борасиз, нечта берай?

— Вой, қоқиндик, ўзи неча пулдан?

— Йигирма тийингина, онажон, атиги йигирма тийин. Нима, бу жувоннинг эси пастроқми, баркашдек-баркашдек нонни йигирма тийиндан бериб юборяпти, деб ҳайрон бўлманг. Бизнинг авлоду аждодимиз нонвой ўтган. Бувимнинг бувалари харидорни рози қилиб пулини ол, ўшанда топганинг юқади, бўлмаса суриб кетади деган эканлар. Ҳа, биз фақат меҳнат ҳақимизни оламиз? Тандирда нон ёпишни ўзи бўладими, онажон. Ҳеч ким билмаса ҳам сиз биласиз буни. Ҳа, фақат меҳнат ҳақимизни оламиз, йигирма тийин — бир танга.

— Вой, бир танга, икки танга қилиб ўтирасизми, қоқиндик, бир сўмга олтига деяверинг.

— Сизники ҳам эмас, меники ҳам, икки сўмга ўн битта қилиб бераман, шунда, онажон, сиз ҳам қуймайди, кадоб ҳам.

— Вой қизим, меҳмонга тоқ нон кўтариб бораманми, ўн иккита қилинг.

— Отажон, сиз меҳмонга ўнга нон кўтариб борадиган таги пастлардан эмассиз. Миждози тўқлардан эканлигингиз шундоққина билиниб турибди: йигирмата оласиз. Майли, тўрт сўмга йигирма иккита қилиб берай, онажон. Сизга беряпман, бўлмаса миждозларим кўп, олиб келишим билан бирпасда талаб кетишади.

Уста нонвой аёлининг гапидан эриб кетган Мастура хола ортик тортишиб ўтирмади.

— Майли, беринг, нонингиз ҳақиқатда бирор жойга кўтариб борса арзийдиган экан, қоқиндиқ. Хай Рихсивой, кани оч дастурхонни.

— Э, оғзингизга бол, онажон, энди ўзингизга келдингиз; пулингиз ўзингиз билан кетади. Олинг, ўзингиз танлаб олаверинг.

Мастура хола нонни санаб олиб, Рихсивой қўлида кўтариб турган дастурхонга тахлади.

— Йигитчани қийнамай ўзим боғлаб берақолай дастурхонни, — нонфуруш жувон Рихсивойга ёрдам бермоқчи бўлди.

— Вой, айланай сиздан, қоқиндиқ, — жилмайди Мастура хола, — тугмай туринг, йигирма иккита қулчани нима деб кўтариб бораман. Ширмой билан патир ҳам оламан ҳали, қоқиндиқ.

— Ҳа-я, нега шошиламан. Хой, Анзиратхон, пагиригиздан буёққа олиб келинг. Хайринисо, сиз ширмойингизни кўрсатинг, — нонвой жилмайиб Мастура холага қаради, — сизга ноннинг асили керак экан, онажон, шуларникини кўринг. Бунақа ёғли патир қиладиган Тошкентда битта. Анзиратхонни ширмойини-ку яланг чет эллик меҳмонлар сотиб олишади. Юртига олиб кетишади, кўз-кўз қилгани. Особий заказ, импорт-экспорт! — жувон қийкириб қулди.

Унга қўшилиб Мастура хола, ҳатто Рихсивой ҳам қулиб юборди.

— Асил бўлса бўлди, пулига қайишмай олаверамиз, — тантилик қилди Мастура хола.

Ширмой ҳам, патир ҳам нонвой жувон айтганча экспортга чиқарса арзиғули экан. Лекин Мастура хола нархига бари бир тортишди. Олтита патир, олтита ширмой олиб дастурхоннинг учини аранг боғлади. Кейин киссасидан дастурмолчагини олиб тугунини ечди, пул чиқариб нонвойлар билан ҳисоб-китоб қилди.

— Айнанай қизим, таги кўрганлардан экансиз, деб тўғри айтдингиз. Бувим раҳматли бировнинг қақига хиёнат қилманглар, чунки ҳаром пул бари бир татимайди, деб насихат қилардилар, — Мастура хола қайтимага ортикча бериб юборган қора жувонга пул узатди. — Бир сўм ўрнига икки сўм бериб юборибсиз, айланай қизим.

— Вой, онажонимдан ўргулай, жуда довдирман-да, қўпинча ортикча қайтим бериб юбораман. Бозор қилишингиздан, нон танлашингиздан дарров сезувдим, онажон, сизни танти, инсофли кампир эканлигингизни. Илоҳим бола-чақа, невара-чевараларингизни роҳатини кўринг.

— Айтганингиз келсин, қизим, айтганингиз келсин.

Улар худди туғишган она-боладек хайрлашишди. Мастура хола

яна виқор билан йўлга тушди, қирқтача нон тугилган зил-замбил дастурхонни аранг кўтариб Рихсивой унинг ортидан эргашди.

Шаҳарнинг энг учига чиққан бойвуччаларига ўхшаб, шойи рўмолини ҳилпиратиб, амиркон ковушини ғирчиллатиб кетаётган Мастура холани кўриб Рихсивой: «Аммо бувимлар ҳам бинойидек олифталар», деб дилидан ўтказиб қўйди.

Шуниси яхши эдики, Мастура хола нима киймасин ўзига ярашар эди.

— Буви,— деди Рихсивой нон бозоридан сал узоқлашгач,— битта нон оламан деб ярим соат вақтимиз кетди, доим шунақа тортишиб оласизми?

— Бўлмасам-чи! Бозорнинг шуниси қизиқ-да! Обдан савдолашмасанг на олган, на сотган хумордан чиқади,— Мастура хола набираси гапнинг мағзини чақмаганини англаб қўшиб қўйди.— Индамасдан айтганига олиб кетаверсанг, сени тентак экан, деб ўйлашади. Ўзбекнинг бозори шу, тўрам, савдолашмаса иккала тарафнинг ҳам кўнгли жойига тушмайди, сотган ҳам, олган ҳам қониқмайди. Айтаман-ку, ўзбекнинг кўп урф-одатини билмайсан деб!

— Жуда биламан-да! Ўзбегингизнинг урф-одати зилдак бўлиб елкамдан босиб турибди, мен билмай ким билсин?!— орқалаб олган бир бўхча нонга ишора қилди Рихсивой.

Мастура хола набирасининг қочиринини дарров тушунди.

— Аммо катта бўлсанг, жуда гапга чечан чиқасан,— деди у ички бир ҳайрат билан,— ёрдамлашиб юборайми, менга берақол. Ана бу гап Рихсивойнинг иззат-нафсига тегиб кетди.

— Нима дейсанг, буви! Мен турганда сиз кўтарасизми, наҳотки шуни ҳам кўтаролмасанг?!— деди у дўқ уриб, кейин сал юмшаб сўради.— Ўзи борадиган жойимиз узоқми, қаерда туришади?

— Узоқ, шаҳарнинг четида.

— Уйларини кўрганмисиз, топиб бора оласизми, ишқилиб?

— Бўлмаса-чи, мен битта кўрган жойимни кўзимни боғлаб бўлса ҳам топиб бораман.

Рихсивой буни биларди. Мастура хола ҳақиқатан ҳам битта кўрган жойини неча йилдан кейин ҳам қийналмай топиб бора олар эди.

— Шаҳарнинг четида бўлса бирон нарсага ўтирайлик. Ё яёв бормоқчимисиз?

— Энди троллейбус-проллейбус қилиб ўтирмайлик девдим-да,— узр оҳангида гапирди кампир, метрога ўтирсак, ғир эткизиб обориб қўяди. Ўзиюрар зинапоясини айтмайсанми, катайса қилдириб олиб тушиб қўяди. Нима дединг?

— Нима ҳам дердим, сиз замонавий кампирлардансиз, метро турганда троллейбусни назарга илармидингиз?!

— Ҳа-я, шуни айтсанг-чи!— ҳазилни илиб кетди Мастура хола.

Улар метронинг «Пахтакор» бекатига боришди. Эскалаторга яқинлашишса худди Мастура холага ўхшаган битта кампир турибди. Мастура хола нима гаплагини дарров тушунди.

— Ҳа, эгачи, юрмайсизми?— сўради у.

— Қандоқ бўларкин. Юрагимни ҳовучлаб турибман тушгани кўрқиб,— деди кампир.

— Вой, айланай сиздан, мен ҳам биринчи марта сизга ўхшаб кўрққандим. Энди атайдан келадиган бўлиб қолганман катайса қилгани. Арғимчоқ учгандан ҳам маза бу. Юра қолинг,— Мастура хола кампирнинг қўлтиғидан ушлаб эскалаторга бошлади,— қани, бисмиллоху раҳмону раҳим деб қадам қўйинг.

Кампир иккилаб-синқиллаб эскалаторга оёқ қўйди. Метродаги ҳамма одамлар иккала кампирни томоша қилишарди. Буни сезган Мастура хола қизиқчиноқ эмасми — дарров «очилич» кетди, шанғиллаб калима қайтара бошлади.

— Шу шайтон зинадан эсон-омон тушиб олсам Биби Марям йўлларига тўрт танга атаб юбораман.

Мастура холага маҳкам ёпишиб олган кампир қалт-қалт қалтираб унга жўр бўлди.

— Астағфирулло, ўз паноҳингда асра, астағфирулло!

Пастга тушиб олишлари билан иккаловининг ҳам чехралари очилиб кетди. Кампир ёқасига тупуриб деди:

— Ё қудратингдан ўргулай, ўзи учар гиламни эшитгандим, ўзи юрар зина ҳам бўларкан-да!— Кейин кампир Мастура холага ўгирилди,— вой, зинаси ҳам бор бўлсин, сўрашмабмиз-ку.

— Шунинг айтинг-га!— иккала кампир худди энди бир-бирини кўргандек кучоқ кериб, эски кадрдонлардек куюқ кўришишди, ҳол-аҳвол сўрашишди.— Эсонмисиз, омонмисиз, бардамгина юриб-сизми?

Рихсивой четда қолиб кетди. Иккала кампир охириги — «Максим Горький» бекатигача суҳбатлашиб боришди. Фақат метродан чиққанларидан кейингина йўллари бошқа-бошқа экан, ажралишди.

Мастура хола билан Рихсивой Тошкент — Чирчиқ автобусига ўтиришди. Омадларига автобус экспресс экан, визиллатганча учиб кетди. Ҳадемай Қибрайга етди. Яна уч бекатдан кейин Мастура хола Рихсивойни етаклаб автобусдан тушди.

— Ҳа, худди шу ер,— деди у набирасидан кўра кўпроқ ўзига-ўзи.— ҳозир чапга қайриламиз. Шу йўл тўппа-тўғри олиб боради. Аммо жуда ўзгариб кетибди, келмаганимга ҳам неча йил бўлди!

Улар турп экилган эгат ёқалаб кетган тор асфальт йўлга бурилдилар. Тўрт юз метрларча юрганларидан кейин эгат тугаб, олмазор бошланди. Боғ жуда катта эмасди, ундан чиқишлари билан қаршиларида ажойиб манзара намоён бўлди. Кўз яйраб томоша қиладиган кенг дала, даланинг этаги қирга уланиб кетган. Уни илонизи бўлиб мовий сувли анҳор кесиб ўтган. Шовуллаб оқаётган анҳордан эсаётган салқин шабада димоқларни китиқлайди. Худди биров атайдан боғ қилиб бу гўзал манзара бетига нарда тўртиб қўйгандек эди. Анҳор ёқалаб ҳар юз-икки юз метр масофага оралиқда беш-олтитадан икки қаватли коттеждлар жойлашган.

— Мана шу уй,— энг яқин коттеджни кўрсатди Мастура хола.

Ҳовли жуда катта ва у одам белидан келадиган қандайдир кўм-кўк ўсимлик билан ўралган эди. Девор йўғу, лекин эшик ва дарбоза бор. Дарбоза ёпиқ, эшик ланг очик эди. Шунга қарамай

Мастура хола эшикни тақиллатди. Зум ўтмай кўзойнак таққан Рихсивойлар тенги бир қиз пайдо бўлди.

— Ассалому алайкум, келинлар,— деди у очиккўнгиллик билан.

— Вой, тасаддук, Сорахонмисан? Кап-катта қиз бўлиб қолибсан-ку,— Мастура хола қизни бағрига босиб икки бетидан ўпди.

Қиз ҳам худди туғишган бувиси билан кўришаётгандек кампирни маҳкам қучоқлади.

— Қийналмасдан топиб келдингларми, ишқилиб, холажон. Ойим сизларни эрталабдан бери кутадилар,— қиз кампирнинг қўлтиғидан ушлаганча ичкарига йўл бошлади, бирдан ўгирилиб эшик тагида ётсираб турган Рихсивойга қаради,— киравер!

Сорахон бу сўзларни шундай самимий ва оддий қилиб айтдики, Рихсивойнинг ёввойисираши бир зумда йўқ бўлиб кетди.

— Ҳа, ҳа, киянман,— деди Рихсивой уларнинг ортидан эргашиб.

Шу пайт меҳмонларнинг қаршисига Зумрад опа пешвоз чиқди. У қучоқ очиб олдин Мастура хола, кейин Рихсивой билан сўрашди.

— Вой-бў, бўғча жуда катта-ку, нима қилиб овора бўлиб юриб-сизлар,— деди Зумрад опа, у меҳмонларни койимади, аксинча мактаб, севиниб гапирди.

— Овораси бор эканми,— сиполик қилди Мастура хола.

Меҳмонларни катта айвонга таклиф қилишди, айвон ҳақиқатда жуда кўркам ва шинам эди. Ҳовлининг этагида экинларни шлангдан суғориб юрган киши келиб меҳмонлар билан сўрашди, чеккадаги стулга омонатгина ўтирди. Мастура хола кафтини очиб қискагина дуо ўқиди-да, юзига фотиҳа тортди.

— Сизлар бемалол ўтираверинглар, бизнинг озгина деҳқончилигимиз бор,— узр оҳангида гапирди уй эгаси қўлини кўксига кўйиб.

— Вой, бемалол ишингизни қилаверинг, иним, биз ўзимиз Зумрадхон билан отамлашиб ўтираемиз, ҳа, йиғилиб қолган гапимиз кўп.

— Ҳа, бораверинг, бизларга халал берманг,— қулди Зумрадхон опа, кейин Мастура холага қараб қўшиб қўйди:— Сухбатга министрларнинг аралашганини ёмон кўраман, одам тортиниб ҳеч гап гапга қовушмайди.

Зумрад опанинг эри хахолаб қулди. Мастура хола уй эгасига оғир ботмасин учун номига илжайиб қўйди.

Рихсивойнинг оғзи очилиб қолди, у Зумрад опанинг эри министр эканлигини эшитгани, аммо сираям мана шу, шалварини шалваратиб юрган одамни министр деб ўйламагани. Рост-да, қанақасига бу министр бўлсин? Қўллари, бўйни ингичка, ўртача тарвуздек қорин солган, бадани, юзи офтоб кўрмаган — оппоқ, сочи ҳам мошкичири, илжайиши хокисор, овози ингичка, пуф десанг қулаб тушадигандек.

Министр деганда Рихсивойнинг кўз ўнгига қовоғи солиқ, сало-

батли, кибр-хаволи, овози жарангдор, вужудидан куч-қудрат ёғилиб турадиган пурвиқор одам келар эди. Бу эса сувга ботириб олган мушук болага ўхшайди. Ўхшатишидан ўзининг кулгиси кистаб кетди Рихсивойнинг, у табассумини яшириш учун ерга қаради. Мана, Зумрад опани министрининг хотини деса арзийди. У ҳам чиройли, ҳам келишган, ҳам маданиятли, ҳам улугсифат аёл эди, вужудидан савлат ёғилиб тургани билан зиғирдай ҳам кеккаймасди. Қизи лекин жуда онасига ўхшабди.

Бошида министрининг уйига келдим, деб Рихсивой сал чўчиб қимирлашга журъат этолмай, ийманиб ўтирди, қарасаки, министр қурмагур ҳамма қатори одам экан. Шундан кейин у ҳам ўзига эрк бериб бемалол, яйраб ўтирди. Бошини кўтариб секин атрофга назар ташлади. Энг аввал олдидаги дастурхонга эътибор берди. Бундай тўкин дастурхонни у сира кўрмаган эди, йўқ, унда нозу неъмат кўп эмас, аммо ҳаммаси асл, ҳаммаси олий эди.

Кейин Рихсивой ховлини кўздан кечирди. Дарахтлар аломат эди, ҳаммаси пастак, барглари ғалати. Синчиклаб қараган эди бир-иккитасини таниди, анжир, анор... Афтидан, уй эгаларини меvasидан кўра ҳам дарахтнинг чиройлилиги кўпроқ қизиқтирарди.

Ховлининг этагида устига оқ сурп ёпилган енгил автомобиль турарди — «Волга» бўлса керак — каттакон. Уйнинг пештоқлари миллий нақшкорликнинг энг зўр намунаси сифатида безатилган, девор ва шиплар нозик дид билан бўялган. Хуллас, киноларда кўрсатиладиган энг яхши санаторийлардан қолишмас эди бу уй. Бирдан бу уй, бу бойлик Рихсивойнинг елкасидан босаётгандек туюлди, у яна ўзини ноқулай ҳис эта бошлади. Мастура хола эса гапга тушиб кетган, Зумрад опа билан чақчаклашиб ўтиришарди.

— Ҳой, қизим, меҳмонни ҳам шундай кутиб оладими одам, зериктириб қўясан-қу Рихсивойни,— деди Зумрад опа,— балки аквариумингни кўрсатарсан?

— Аквариумингизни қанча томоша қилиш мумкин, бир минутда жонга тегади,— кулди Сорахон.

— Зерикамаяпман,— ўнғайсиз аҳволга тушганини яширолмади Рихсивой.

— Кинони яхши кўрасанми?— сўради Сорахон оддийгина қилиб.

— Нима?— дарров тушуна қолмади Рихсивой. Тушунишга тушундику-я, лекин меҳмонни зериктирмасликка бунинг қандай дахли бор, деб ўйлади у, ё телевизор кўрсатмоқчимикин?

— Кинони яхши кўрасанми, дейман?

Рихсивой елкасини қисди.

— Қайдам, фильмнинг қандайлигига боғлиқ. Қизиқ бўлса...

— Юр, истасанг кўрсатаман. Ўзим олганман.

«Ўзим олганман...» Бу қиз ҳазилкашроқ ё бувисига ўхшаган мақтанчокроқ, дилидан ўтказди Рихсивой.

— Майли, кўрайлик.

Улар иккинчи қаватдаги Сорахоннинг хонасига кўтарилишди.

— Ўтир,— юмшоқ креслони кўрсатди Сорахон.

Рихсивой креслога ўтирган эди, шунчалик юмшоқ эканки, чўкиб кетди, ирғиб ўрнидан турди.

— Ўтиравер, мен ўзим,— ёрдам бермокчи шекилли, деб ўйлади Сорахон,— бу жуда осон.

Рихсивой бу гал креслога эҳтиёт бўлиб секингина ўтирди.

Сорахон деворга оқ чойшаб илди. Деразанинг пардасини ёнди. Хона нимқоронғи бўлди. Кейин у хонадонлар учун маҳсус ишлаб чиқарилган киноустановкага яқинлашди.

— Дикқат, томоша бошланади. Хужжатли саргузашт фильм: «Саёҳат», «Сорафильм» студияси маҳсулоти.

Оқ чойшабга шуъла тушди. Сора магнитофонни кўйди. Арабчами, итальянчами,— буни Рихсивой ажратолмади,— лекин жуда оҳангдор бир куй бошланди. Куй фоиида Сора экрандаги тасвирга қисқа-қисқа изох бериб турди.

— Бундан ўн йил муқаддам, яъни минг тўққиз юз етмиш иккинчи йил, ўттинчи апрелда, министрликда бўлим бошлиғи лавозимида ишловчи фан кандидати Мансур Асадуллаев ўз рафиқаси врач Зумрадхон билан Одессадан чет эл саёҳатига чиқди.

Экранда «Шевченко» теплоходи, унинг зинаси, ёнида Соранинг отаси Мансур ака ва онаси Зумрад опа пайдо бўлди. Ёш пайғи экан, Рихсивой Мансур акани зўрға таниди. Одам ҳам шунчалик ўзгариб кетадими?! Рихсивой креслога чўкиб, ястаниб ўтирди. Ҳозир у ўзини америкалик бизнесменлардек ҳис қилар эди. Рост-да, битта ўзига битта томоша зал, кино, музика, маҳсус диктор, фақат виски билан бурукситишга битта сигара етишмаяпти.

— Саёҳат актив дам олишдан бошланди. Бунинг учун «Шевченко» теплоходида ҳамма шарт-шароит мавжуд,— Сорахон худди томошабинни қўлидан етаклаб теплоходни айлантириб чиқаётгандек унинг фазилатларини бирма-бир шарҳларди,— саёҳатчилар ихтиёрида истаган мазали таомингизни мухайё этиб берадиган ресторан, шинам кутубхона, катта кино-концерт зал, мовий денгиз суви билан тўлдирилган бассейн, олий класс каюта ва ниҳоят шифобахш, соф денгиз ҳавоси!

Экрандаги тасвир шундай тартибда тузилган эдики, томошабин теплоход билан танишиб бўлгач, гўё йўлга чиқарди ва саёҳатлар билан ҳар хил мамлакатларни зиёрат этарди. Сорахон ҳам борган сари очилиб, сўзамолроқ бўла борарди.

— Қора денгиз, Босфор бўғози, Мармар денгизи ортда қолди. Салом, мовий сувли Ўртаер денгизи! Салом, биринчи манзил Латакия, ассалом, Сурия!

Экранда Сорахоннинг отаси пайдо бўлди.

— Ие, нотаниш шаҳарнинг нотаниш кўчасида дарвишлардек бўзлаб турган бу кимса ким? Бадавийларданми? Йўқ, бу сохиб Мансур Асадуллоҳ! Ажабо, бу олий зотнинг таъхо қолганлари боиси нима? Боиси шуки, рафиқалари Зумрад бону магазинма-магазин уриб кетсанлар. Магазин Зумрад бонунинг жони. эрталаб кириб кетсалар кечқурун чиқади. Сурияда нима кўн, ҳар хил ялтироқ, зарли матолар кўн. Бас, шундай экан, Зумрад бонунинг

матолар орасида ўз холига қолдириб, саёҳатни давом эттирайлик.
Экрандаги манзара ўзгарди.

— Яна мовий денгиз, яна роҳат-фароғат! Офтобда баданини товлаб қораймоқчи бўлганларга теплоход палубасида жой етишмай қолди. «Пинг-понг» бўйича теплоход биринчилиги учун финал учрашуви.

Сорахонга фильм ҳам, гапирадиган гаплари ҳам ёд бўлиб кетган эканми экранга қарамасдан тилбийронлик қиларди.

— Бугун теплоходда Ўзбекистон куни. Ўзбек туристлари ўз республикалари ҳаётидан ҳикоя қиладиган кўرғазмалар, лекциялар уюштиришди, ресторанда ўзбек миллий таомлари тайёрланди, кечқурун томоша залида ўзбек туристлари — хаваскорлар ижросида катта концерт қўйиб берилди.

Экранда яна янги тасвир намоён бўлди.

— Пирей. Дунёдаги энг гўзал мамлакатлардан биттаси Греция бўлса ажаб эмас. Битта қарагандаёқ Зумрад опанинг қиёфасидаги ўзгаришни сезиш мумкин. Ундаги жонсарақлик, безовталиқ ўрнини энди лоқайдлик эгаллаган. Ҳа, энди бемалол ўзини саёҳатга бағишлаб, диққатга сазовор жойларни, тарихий обидаларни томоша қилиш мумкин. Чунки Зумрад опа аллақачон ташвишдан кутулган — еттига давлатга мўлжаллаб алмаштирилган пуллар Суриянинг ўзидаёқ тугаб битди. Ҳа, буёғи ялло!

«Жуда ҳам серкиноя ва кизиқчи экан бу Сораси тушмагур».— ўзича илжайиб қўйди Рихсивой.

— Гўзал Грециянинг ажойиб пойтахти — Афина,— Сорахон давом этарди.— Бу эса дунёга донғи кетган юнон мутафаккирларининг ва файласуфларининг муборак пойқадамлари теккан Акрополь харобалари. Йўқ, йўқ, гавдасига тўртта келадиган мрамор устунни бир қўлида даст кўтариб турган паҳлавон Геракл эмас, бу бор-йўғи ўзимизнинг Мансурис Асадуллиди. Агар сал синчиклаброқ қарасангиз, у киши устунни кўтариб эмас, аксинча, устунга суяниб турганини аниқлайсиз. Ёнларида илжайиб турган аёлни балки Афродита деб ўйларсиз. Дарҳақиқат, у ҳусен бобида Афродитадан қолишмайди. Бироқ Афродита ҳеч қачон, гарчи харсангда юриш қийин бўлса-да, қимматбаҳо туфлисини аяб, ечиб қўлига олволмас. ўзи эса шиппақда юрмасди. Демак, бу ўзимизнинг Зумрад Асадуллиди.

Экрандаги манзаралар борган сари кўпроқ Рихсивойни ўзига жалб этарди.

— Пор, шаҳри Ливорно. Қизиққон ва хушовоз италянлар ўлкасидаги биринчи учрашувлар. Марказий Италия. Пиза шаҳри. Архитектура мўъжизаси — жаҳондаги ягона «Қулаётган минора». Бу эса Флоренция. Машҳур санъаткорлар ва олимлар беланчаги, қадимий маданият ўчоғи — кўҳна ва ҳамиша навқирон Флоренция. Ие, спагеттини пакқос тушираётган анави иккита очофат ким бўлди?! Нодир санъат асарлари қаршисида сеҳрлангандек лол қолиш ўрнига, ўзини овқатга урган бу икки зот синъорина Зумерида ва синъор Мансурино. Спагетти асл таом экан, аммо

ўзимизнинг лағмондан ўтаверсин. Теплоход йўлга чорлайди. Хайри-рино, итальяно!

Рихсивой экрандан кўзини узолмай ўтирарди.

— Бонжур, Марсель! Бошқа хорижий давлатларга нисбатан бу шаҳарда аллақандай руҳий енгиллик ҳукмрон — кийиниш, сўзлашиш, юриш-туриш, хатти-ҳаракат — ҳаммаси ўта эркин, табиий. Ие, ие, бу қанақаси бўлди, енгилтак ва ҳазилкаш французларнинг таъсири уриб мосье Мансур де Асад ҳам дарров айнибдилар-ку! Қандайдир ёзги ресторанда, давранинг ўртасида мадам Зумрад билан ўзбекча рақс тушяптилар! Йўқ, йўқ, рақсга тушиш гуноҳ эмас, албатта. Лекин, авом халқ майли-ю, аммо беш йилдан кейин министр бўладиган одамга ярашармикин шу қилиқ? Келинг, шўрликнинг бир қошиқ қонидан кеча қолайлик, ахир ўша пайтда беш йилдан кейин министр бўлишини мосье Мансур де Асад қаёқдан билсин! Аммо вақт тизиз, бизни янги манзиллар кутади. Адъё, гўзал мадерназенлар диёри!

Рихсивой ўзини тутолмай кулиб юборди. Унинг кулгиси Сорахонга янада кўпроқ илҳом бағишлади.

— Арабистонга марҳабо! Ал-Искандария. Саҳрои Кабир. Нил соҳиллари. Қоҳира, катта ва анчайин бетартиб шаҳар. Бир ёқда озода ва саришта, бир ёқда қаровсиз ва ифлос кўчалар. Ад-Гизадаги пирамидалар, эраميزдан уч минг йил аввал бунёд этилган фиръавнлар қароргоҳи — ҳарамлар. Туяда ўтириб ҳарамлар томон кетаётган анави паризод — раббатун Зумраднаса бўладилар. Қоида қалтис нарса — фиръавнлар қароргоҳида бўлиб туя минмаган сайёҳ сайёҳми? Бироқ туянинг ортидан чангга беланиб эргашиб бораётган қора араб ким бўлди? Бу Зумраднасанинг жуфти ҳалоллари Абу Асадуллоҳ ибн Мансур ҳазратлари эрурлар. Жазирама иссиқдан тезроқ қочган маъқул. Шундай экан, мана, кўхна Миср!

Яна мовий денгиз, яна теплоходнинг гавжум палубаси, яна янги шаҳарлар. Яна янги мамлакатлар...

Бирдан экрандаги тасвир ўчиб қора доғ пайдо бўлди.

— Ие, бу ерда нега тасвир қоқ-қора? — деб савол берди Сорахон ва ўзи жавоб қилди. — Ажабланманг, бу қора кадрда «қора» иш қилиняпти — яъни гражданка Асадуллаева бир пачка сигаретга бир пачка жевачка — чақич алмашяпти. Бечора нима қилсин, қирқ доллар, ўзингиз биласиз, аллақачон тугаган, кизига эса кавшайдиган резинка олиб беришга ваъда берган. Плёнкани ўртоқ Асадуллаева атайдан ўчириб ташлаган (яъна чет эл саёҳатига чиқиш имкониятидан маҳрум бўлиб қолмаслик учун).

Рихсивой киноларда америкаликлар жағи тинмай доим бир нарсани чайнаб туришларини кўп кузатган эди, аммо жевачканинг ўзини бирор марта кўрмаган, қанақа бўлишини билмасди.

Саёҳат ниҳоясига етиб қолди. Энг сўнгги манзил турклар диёри. Истамбул. Судтонлар қароргоҳи Тўптепа. Тилло, гавҳар, зумрад, жавохирлар хазинаси. Усти ёпиқ шарқ бозори. Бу бозорга кирган одам хушёрроқ бўлмаса адашиб кетиши ҳеч гап эмас. Шошилиш керак, чунки программада бозор айланишга атиги бир соат вақт ажратилган. Босфор бўғози. Катта замонавий кўприк.

Бу қанақаси? Хоним Зумрадпошша билан бей афандимиз Асадулло ўгли Мансурнинг бурунлари намуноча қаққайиб кетмаса? Худди ўзлари турган кўприкни сотиб олишган дейсиз. Э, ҳа, тушунарли. Ахир, бу Европа ва Осиёни бирлаштирадиган машҳур кўприк-ку! Унда туриш ҳаммага ҳам насиб қилавермайди-да! Сафар тугади!

Алвидо элатлар! Салом, кадрдон Қора денгиз, салом, Одесса, салом, Она юрт!

Экрандаги шуъла ўчди. Креслода ўтирган Рихсивой ҳатто қи-мирлашга журъат этолмади. Бу билагон ва доно кизнинг олдида у ўзини ўтакетган тентак ва бесаводдек ҳис этарди.

— Қалай, ёқдими?— сўради Сорахон.

— Ҳм,— гулдиради Рихсивой,— географиядан фақат аълога ўқисанг керак-а?

Сорахон шарақлаб кулди.

— Ҳамма фандан бешу фақат шу географиядан тўрт.

— Ишониш қийин...

— Гап географияда эмас,— кулди Сорахон,— нима десам экан, мен... битта ўқиган нарсамни худди тўтиқушга ўхшаб дарров ёдла оламан, ҳа, хотирам ёмон эмас.

Рихсивой Сорахон нима демоқчи, мақсадига тушунолмади. Қиз буни седи.

— Адам билан ойим қайси мамлакатга боришса албатта ҳар хил откритка, лойиҳалар олиб келишади,— фикрини ойдинлаштириш учун Сорахон гапни узоқдан бошлади,— лойиҳалар, буклетлар мингта дарсликдан яхшироқ. Уларда ҳеч нарса чўзиб, чайналиб ёзилмайди, Ҳар бир шаҳар ёки ўлка ҳақида қисқа ва лўнда маълумотлар берилади. Расмларининг зўрлигини айтмайсанми, кўрсанг оғзинг очилиб қолади. Агар мен ўқитувчи бўлганимда зерикарли дарсликларнинг ҳаммасини улоқтириб ташлардим-да, бола-ларни шу лойиҳалар бўйича ўқитардим.

— Бундан чиқди...

— Ҳа, бундан чиқди мамлакатлар ҳақида эшитган гапларининг ҳаммасини ўша лойиҳалардан ўқиб, ёдлаб олганман. Бу бир, иккинчидан, меҳмонлар келганда фильмни ойим шарҳлаб турадилар. Кўп гапларни ойимдан ўғирлаганман.

— Бари бир қойилман сенга,— чин юракдан таъ берди Рихсивой.

Кеккайган ёки тортинчоқ одамлар билан гаплашиш қийин бўлади. Сорахон жуда оддий ва табиий тутарди ўзини, шунинг учун у билан гаплашиш жуда осон эди, худди эски танишга ўхшарди.

— Адаг билан ойинг саёҳатни жуда яхши кўришадими дейман?

— Айниқса ойим саёҳатни жонларидан ортиқ кўрадилар, топганларини шунга сарфлашга тайёрлар. Адам икковлари дунёнинг ярмидан кўлини кезиб чиқишгандиров, ойим жуда кизиклар, самолётдан ўлгудек кўрқадилар, лекин бари бир учидан тоймайдилар. Самолётга чиқиб ҳеч ким билан сўзламай, кўзларини чирт юмиб олиб кетаверадилар.— Сорахоннинг овозида кинодан кўра қандайдир фахр, онасига меҳр бор эди.— Адамларнинг кино-

аппаратлари бор. Ўргамчикка фильмлар олиб юрсалар ҳам номлари режиссёр. Ойим режиссёр ёрдамчиси. Қайси мамлакатга боришса, ҳозир сен кўрганга ўхшаган саёҳат тассурутларини суратга тушириб келишади. Вой қайтиб келганларидан кейин уларнинг тортишувларини эшитсанг, мана бу кадрни мен олганидим, қара, қандай тиниқ чиққан, анавини сен олган эдинг, шунинг учун хира, ҳеч нарса кўринмайди, деб роса бир-бирларини жиғларига тегишади.

Рихсивой бахтли оилалар борлигини кўп эшитган, аммо ўз кўзи билан энди кўраётганди. У нима учундир бу оилада сира жанжал бўлмаса керак деб ўйлади, чунки булар унга ҳазиллаш, қувноқ одамлар бўлиб туялди. Ишқ муносабатнинг қадрига доғлар етади, жаҳолатда қолган одамлар умрини жанжал-тўполон билан ўтказди.

— Қайтишгандан кейин албатта меҳмон чақиривади, яқин таниш-билишлар, қариндош-уруғларни йиғишади. Олган фильмларни кўрсатиб, ўзлари шархлаб турадилар. Айниқса ойим бошлайдилар. Уларнинг гапларини эшитмабсан, бу дунёга келмабсан. Қулдиравериб ҳаммасининг ичагини узворадилар.

Сорахон онасининг гапларини эслаб жўймайди.

— Яна борми?

— Тиқилиб ётибди. Кўрасанми?

— Майли.

— Бўлмаса программамиз ранг-баранг бўлсин учун ҳозир оилавий альбомдан лавҳалар. Кетидан яна чет эл саёҳати.

Экран ёришиб, йигирма-ўттиз йиллик бурунги расмлар намоён бўлди.

— Мана бу оёғида аранг турган қизалоқ — мен, Сорахон Асадуллаева. Ҳа, ҳа, белимдан билинтирмасдан ойим ушлаб турибдилар. Ҳеч ким сезмайди деб ўйлайдилар, аммо ким кўрса, даров, орқангдан ушлаб турган кимнинг қўли деб сўрайди. Мана бу қотма, шими осилиб турган ўспирин бўлажак министр Мансурхон ака. Спорт формасидаги бу қиз эса студентка Зумрад. Мана бу эса Зумрад бонунинг ўнинчи синфдаги пайти.

— Тўхта! — ўтирган жойида ирғиб тушди Рихсивой. Сорахон кўрқиб кетди.

— Вой, сенга нима бўлди?

Рихсивой жойига қайтиб ўтирди, ҳовлиқиб кетганидан хижолат чекиб ерга қаради.

— Бирпас тўхта, — қайтарди алақандай қалтироқ овозда.

Сорахон хўп дегандек итоаткорлик билан бош силкиди. Экрандаги расм қотиб қолди. Улар бир неча лаҳза сукут сақладилар. Ниҳоят, Рихсивой бир ютиниб сўради:

— Ойингларнинг ёнидаги қиз... ким, танийсанми?

— Танийман, бир маҳаллада ўсиб, бир мактабда ўқишган. Ойимларнинг қиз ўртоқлари. Дўстдан ҳам ортиқ, опа-сингилдек кадрдон бўлишган экан, — деди Сорахон. — Нимайди?

— Ўзим, — Рихсивой бамайлихотир бўлишга ҳаракат қилар, аммо ичи алғов-далғов эди, — дўст тутинишган экан, дегин...

— Ха, лекин ёшлиқда. Ойим Москвадан ўқишдан қайтсалар дугоналари бошқа шаҳарга кўчиб кетибди экан. Шундан кейин улар ўртасидаги алоқа узилибди. Аммо ҳали-ҳали расмни кўриб қолганда, эслаб мақтаб юрадилар, жуда ҳам ажойиб одам бўлган экан, сахий, одамшаванда, садоқатли.

Сорахон нималардир дерди, аммо Рихсивой уни эшитмас, фирки-хаёли бошқа ёқда эди. Ахир у экранда ўз онасини кўрган эди! Уйда онасининг худди шунақа расми бор — шу атлас кўйлак, сочини ҳам шунақа жамалак қилиб олган, фақат у расмда бир ўзи тушган. Демак, ёшлигида Зумрад опа билан дўст бўлишган. Энди ҳаммаси аён Рихсивойга. Зумрад опанинг бувисига бола боқтириши, нарсалар тиктириши бежиз эмас экан.

Рихсивойнинг хўрлиги келиб томоғига бир нарса тикилди. Бир кўнгли ўрнидан шартта туриб кетиб қолмоқчи бўлди, аммо ўзини босди, андиша зўрлик қилди. Ҳовлиқиш ярамайди, фикрини бир жойга йиғиб ўйлаб кўрсин-чи, нега бирдан Зумрад опани ёмон кўриб кетди, балки у айбдор эмасдир, бировни камситиш унинг хаёлига ҳам келмаган бўлиши мумкин. Фақат одамгарчилик юзасидан...

Бироқ битта нарса жуда алам қилар эди Рихсивойга. Нега Зумрад опа онасининг дугонаси бўлганини беркитган, нега ёлғон ишлатган. Ёки: «Тўғриси яйтсам, менинг кўмагимдан воз кечди», деб ўйлаганмикин. Аммо шундай ўйлаган бўлса тўғри қилган, ҳақиқатда ҳам бувиси билса ундан ёрдам олмасди, чунки бувиси ҳам ўзига етгунча ғурурли. Ҳеч қачон бировдан садақа олиб кун кўришга рози бўлмайди. Худди шунинг учун Зумрад опа садақа беришдан қочган. Жуда усталик, эҳтиёткорлик, одоб билан йўл тутиб кампирнинг тикув машинаси сотиб олишига кўмакланди. Бу Мастура хола иш билан таъминланди деган гап эди. Машинанинг орқасидан бир амаллаб кунини кўриб юрди. Тўғри, аҳвол танг пайтлар Зумрад опа Мастура холага унчалик зарур бўлмаган нарсаларни ҳам тиктиришга бериб турган-дир. Бунинг учун уни айблаб бўлмайди.

Демак, оғирроқ бўлиш, ҳисларни жиловлаб мияни ишлатиш керак. Хўш, нега Зумрад опанинг ўз дугонаси оиласига ёрдам беришга ҳаққи йўқ. Иннайкиёин у текинга ёрдам бермаган, бувисига бола боқтирган, иш берган, меҳнатига ҳақ тўлаган. Менга нима, қандай хоҳласа шундай кун кўраверишсин деб кетса тўғрирок бўлармиди? Дугонаси ўлиб кетганини ҳатто қизидан ҳам яширибди, бошқа шаҳарга кўчиб кетган деб қўя қолибди. Нима учундир мана шу ёқди Рихсивойга. Бундан чиқди Мастура холага қилаётган ёрдамини ҳаммадан, ҳатто қизидан ҳам яширган.

Рихсивой ўзгариб, ғалати бўлиб қолганди. Сорахон таажжуб билан, ҳатто бир оз хавотирланиб унга қаради.

— Сенга нима бўлди? — деб такрор сўради.

Рихсивой ҳаяжонини яшириш учун Сорахондан кўзини олиб қочди, ерга қараганича:

— Охирги расмни яна бир марта кўрса бўладими? — деб сўради.

— Нега бўлмас экан? — Сорахон экранга шуъла туширди.

Рихсивой онасига мўлтираб боқди. Сочини жамалак қилиб ўрган, қулиб юбормаслик учун лабини қаттиқ қисиб олган, ҳали жуда ёш онажониси худди ҳозир бирор гап айтмоқчи бўлгандек Рихсивойнинг кўзига тикилиб турарди. Ох, қани энди бирор нарса деса, қани энди бир оғизгина сўз айтса, қани энди Рихсивой онасининг овози қандайлигини эшитса! Онасининг бир оғиз сўзини эшитиш учун Рихсивой бутун умрини бериб юборишга тайёр эди. Бироқ, минг афсус, расмлар гапирмайди! Рихсивой экрандан кўзини узолмасди, қанча уринмасин...

— Нима, эшитмаяпсанми?!

— Лаббай? — чўчиб тушди Рихсивой.

— Вой, эшитмаяпсанми, учинчи марта қайтаришим, овқатга чақириняпти, — хайрон бўлди Сорахон.

— Кетдик, — деди Рихсивой бўшашиб.

Сорахон экрандаги шуълани ўчирди. Шу аснода бирдан Рихсивойнинг ичи зил кетгандек, ичида қандайдир томири чирт узилгандек бўлди. У онасидан айрилиб яна танҳо қолди.

Улар пастга тушдилар. Бувиси билан Зумрад онанинг суҳбати роса қизиган пайт экан.

— Буви, кетмаймизми? — деди ердан бошини кўтармай Рихсивой.

— Вой, иссиқ овқатни ташлаб кетасизларми? Сузмасдан, сизларнинг тушишингизни кутиб ўтирибмиз, ўтиринглар, — ўрнидан турди Зумрад она.

— Тайёр овқатни ташлаб кетсак Зумрад онангиз хафа бўладилар, тўрам, — деди Мастура хола.

— Ёки далага чиқиб кетдик, қандай қайтамыз деб чўчиаяпсанми? Қўявер, ўзим машинада метрогача обориб қўяман, — ёш болаларга ўхшаб керилди Зумрад она.

— Мен ҳам сизлар билан бораман, — онасига жўр бўлди Сорахон.

Рихсивой ҳамманинг диққат марказида бўлишни ёмон кўрар эди, ялинишларга чек қўйиш учун дарров ўтира қолди.

Зумрад она бир лаган карам дўлма олиб келди. Ўзи ҳам бу дунёнинг неъматини бўлмабди, маза қилиб туширишди.

Қорин тўйса, ҳам кетади дейишади-ку. Овқатдан кейин Рихсивойнинг ҳам қайфияти анча жойига тушди. Бунинг бошқа сабаблари ҳам бор эди, биринчидан, министр билан бир столда ўтириб овқатланиш ҳаммага ҳам насиб қилавермайди. Иккинчидан, Рихсивой ёш бўлишига қарамай министр билан баб-баравар — бешта дўлма еди. Бу ҳам ҳар кимнинг қўлидан келавермайди.

Учинчидан Сорахон... жуда аломат қиз экан. Бундай қизнинг ёнида ўтирсанг қайфиятнинг жуда яхши бўлмай иложи йўқ.

Овқатдан сўнг мураббо билан чой ичишди. Шундан кейин Мастура хола кетишга ижозат сўради. Зумрад она ваъдасига биноан, Мастура холанинг эътирозига қарамай, меҳмонларни метрогача машинада обориб қўядиган бўлди.

Ҳаммалар яп-янги, ялтироқ «Волга»га ўтирдилар. Шу пайт министр ҳам машинага яқинлашди.

— Вой, овора бўлманг, Мансур ака. Мана Сорахон бор, ўзимиз обориб қўямиз,— деди Зумрад опа.

— Майли, шабадалаб келай. Қайтаётганда ҳамроҳ бўларман,— Мансур ака кийиниб чиққани учун бирдан серсавлат, пурвиқор бўлиб кетган эди. Ха, у энди ҳақиқий министрға ўхшарди.

Машина ўрндан қалқиб силжиди. Зумрад опа беўхшов илжайиб ўтирганларга қаради, ўзини оқлади:

— Мотор ҳали совуқ-да, силкияпти.

— Шунақа, ҳайдашни янги ўрганаётган одам доим баҳона кидиради,— деди Мансур ака.

Йўлга тушдилар. Машинадагилар худди туянинг устида кетаётгандек қалқиб боришарди.

— Мана кўрасизлар, мотор қизиволса ёғдек юради,— яна беўхшов илжайди Зумрад опа.

Унинг ўнғайсизланиши, беўхшов жилмайиши, ўтирганларни безовта қилаётганидан хижолат чекиши Рихсивойга ёқди. Юрагида аста-секин бу аёлга меҳр пайдо бўлаётганини сизди.

Улар қатта йўлга яқинлашганларида машина кескин тўхтаб, яна юриб кетди. Олдинги ўриндикдаги Мансур ака пешонасини ойнага қаттиқ уриб олди.

Зумрад опа яна беўхшов жилмайиб ўтирганлардан узр сўради.

— Катта йўлга чиқиш олдидан тормозни синаб қўрай девдим...

— Тормоз жуда яхши экан,— деди Мансур ака,— шунга яраша машинанинг ойнаси ҳам мустаҳкам экан, мен учиб чиқиб кетаман деб ўйлагандим.

— Вой, пешонангизни уриб олдингизми? Ғурра бўлиб чиқмадим ишқилиб?!— сўради Зумрад опа.

— Э, ғурра нима экан?! Агар сиз бизни нақд ўлимдан қутқариб, уйимизга эсон-омон элтиб қўйсангиз, қолган умримизни сизни дуо қилиб ўтказардик,— ҳазил қилди Мансур ака.

— Ҳозир, ҳозир,— деди иккала қўли билан рулга ёпишиб олган Зумрад опа,— анави олдимдан келаётган машина, ўтиб кетсин... кейин...

— Нима кейин?— сўради Мансур ака.

— Кейин гаплашамиз,— яна ишшайди Зумрад опа.

— Худди кўчани сотиб олгандек ўртадан юрмай ўнғроққа олинг, ўтади кетади,— асабийлашиб гапирди Мансур ака.

Зумрад опа жавоб бериб улгурмади. Қаршидан келаётган машина буларга йўл бераман деб тротуарга чиқиб кетаёзди, ҳа, шофёри эпчил экан, аранг буриб қолди. Ҳамманинг нафаси ичига тушиб кетди. Машинанинг шофёри орқадан мушт ўқталиб, нималардир деб бақириб қолди.

Машинасини ҳамон кўчанинг ўртасидан ҳайдаб кетаётган Зумрад опа олдинига пинагини ҳам бузмади. Лекин кейин, оғзи шалок шофёрнинг ҳақоратларини эътиборсиз қолдирмаслик учун, камситиш оҳангида луқма ташлади:

— Вой савил, ҳали шу юрак билан машина ҳайдаб юрибсанми?!

Бу гал Мансур акадан ташқари ҳаммага нашъа қилди, биров очик кулди, биров илжайди. Рост-да, қилгиликни қилиб қўйиб тагин бу аёлнинг гуноҳни бировга ағдарishiга нима дейсиз?!

— Юраги борми, йўқми, билмадиму, аммо тентакроқ экан. Акс ҳолда катта йўл қолиб машинасини тротуардан ҳайдармиди?!— яна ҳазил қилди Мансур ака.

— Шуши айтаман-да,— ҳазилни илиб кетди Зумрад она,— олдин катта кўча билан тротуарнинг фарқига етсин-да, кейин рулга ўтирсин. Авария шунақа ношудларнинг дастидан бўлади-да!

Зумрад она илжайиб ўтирганларга қаради.

Бу гал ҳатто мишистр ҳам ўзини тутолмади, шарақлаб қулиб юборди.

Энди Рихсивой Зумрад онани ростданам ёқтириб қолганди. Бирдан у ўзини жуда енгил ҳис қила бошлади. Дунёда Мансур ака, Сорахон, айниқса Зумрад онага ўхшаган одамлар борлигидан ўзини енгил ҳис қиларди у.

КУН ТАРТИБИДА РИХСИВОЙНИНГ ШАХСИЙ МАСАЛАСИ

Педсовет бўлармиш, унда Рихсивойнинг масаласи кўрилармиш, Шарифжон ака билан Ҳабиба ўртасидаги келишмовчилик авжга минаяётганмиш деган миш-миш тарқганига ярим ойдан овди. Рихсивойларнинг синфи гўё шу педсоветни кутиб яшаётгандек эди.

Мана, охири ўша орзиқиб қутилган кун ҳам келди. Педсоветда олдин биринчи чорак яқунлари кўриб чиқилди, кейин мактаб бўйича ўзлаштириш муҳокама этилди ва ниҳоят Рихсивойнинг шахсий масаласи муҳокамасига ўтилди.

Биринчи бўлиб «жабрланувчи» Шарифжон ака сўз олди. У гаини жуда узокдан бошлади — мақсад педагогика назариясини жуда яхши билишлигини намойиш қилиш эди. Макаренко, Песталоцци, Крупскаялардан кам учрайдиган, аммо қизиқ цитаталар келтирди. Таҳсинга сазовор ери шундаки, нутқини аччиқ ичакдек чўзмади, лўнда-лўнда гапирди. (Гапиришни қойил қиларди у.) Назариядан кейин шахсий мулоҳазаларга ўтди. Болаларни севиш, бусиз педагог бўлиш мумкин эмаслиги, бироқ талабчанлик бўлмаса бола талтайиб кетиши ҳақида фикр юритди. Катталарни ҳурмат қилмайдиган ўқувчидан ҳеч қачон яхши одам етишиб чикмайди, деб таъкидлади. Нутқининг охирида интизомни бузган, ўқитувчининг обрўсини тўккан ўзбошимча Рихсивойни жазолашни талаб қилди.

— Ҳа, бошқаларга ўрناк бўлсин учуноқ уни жазолаш керак,— деди у,— чунки ўртадаги можародан бутун мактаб хабардор ва агар Рихсивой жазоланмай қолса ёлғиз унга эмас, бутун муаллимларнинг обрўсига нутур етгани мумкин.

Раислик қилувчи мактаб директори Қумри она жуда хотиржам эди. Кўринишидан Шарифжоннинг гаплари унга қандай таъсир

қилаётганини мутлақо билиб бўлмасди. Ҳа, жудаям хотиржам эди Қумри опа. Қирқ йил мактабда ишлаб бунақа педсоветларни, нутқларни, бунақа нотикларнинг жуда кўпини кўрган эди у. «Йўқ, бу йигит ўқитувчилик қилмайди, мактабда ишласа яна икки йил ишлайди,— пинагини бузмасдан хаёл сурарди директор,— кейин райОНО... горОНО... министрлик. Бунақа гапдон йигитлар хор бўлмайди, уларни зинадан поғонама-поғона юқорига гап бошлаб чиқади. Иш билмасанг ҳам гап бил, деб шунақалар ҳақида айтадилар-да».

Шарифжон акадан кейин Ҳабиба сўз олди. Бу — унинг педсоветда биринчи нутқи бўлишига қарамай Ҳабибанинг қандай гапириши, тахминан нималар дейиши Қумри опага аён эди. Ҳа, албатта ҳовлиқади, пойинтар-сойинтар гапиради. Чунки ҳақ одам ҳаяжонланади, энг қийини — ҳақлигини исбот этиш.

— Рихсивойга биз алоҳида муносабатда бўлишимиз керак,— деб гап бошлади Ҳабиба,— негаки Рихсивой жуда таъсирчан, гурурли, нозиктаъб, гап кўтаролмайдиган, жиззакироқ бўлиб тарбия топган. Унинг бундай инжиқроқ, гинахонроқ бўлиб ўсишига оилавий аҳволи сабаб. Биласизлар, у етим. Бувиси Рихсивой етимликни билмасин, ҳамма болалар қатери қийинчилик кўрмай ўссин учун кўлидан келганча ҳаракат қилади. Натижада Рихсивой сал эрқароқ, ҳатто ўзбошимчароқ бўлиб қолган. Айниқса, унинг иззат-нафсига тегадиган гап қилиб қўйишдан эҳтиёт бўлишимиз керак. Шарифжон ака эса Рихсивойни иззат-нафсига тегиб хўрлаганлар... Бола энг раҳмдил ва шафқатли зот, аини пайтда, адолатсизликка учраса ундан ўтадиган бераҳм, жоҳил топилмайди. Чунки бола ҳали шаклланмаган шахс, у ўз ҳис-ҳаяжонини жиловлай билмайди. Муроса, муғамбирлик каби тушунчалар ҳали унга ёт. У ҳамма нарсани тўппа-тўғри қабул қилади ва тўппа-тўғри жавоб беради. Шунинг учун сағал нарсага шодон кулиб юборади, зигирттак адолатсизликка дуч келса кўзидан тирқираб ёш чиқиб кетади. Тўғри, Рихсивой ўқитувчисига нисбатан ҳурматсизлик, кўрслик қилган. Лекин бу — адолатсизликка, боринги, кўполликка қарши исён натижасида содир бўлган. Шарифжон ака бутун синф олдида, ўзларини яхши кўрсатиш учун бўлса керак, ҳамма болаларнинг олдида Рихсивой учун обунага пул тўлаб юборганларини эълон қилганлар. Бу ҳар қандай одамга ҳам оғир ботади, хўрлайди. Айниқса Рихсивойга ўхшаган нозиктабиат болага ёмон таъсир қилади... Шунинг учун унга кўриладиган чора юмшоқ бўлиши керак.

Ҳабиба яна анча гапирди, педагогик такт, ғамхўрлик, сабр-тоқат ҳақида тўхталди.

Аммо Қумри опа энди уни эшитмас эди. У ўз ёшлигини эслади. Ҳа, у ҳам мактабга янги келганда Ҳабибага ўхшаб олий ва пок ҳис-туйғулар билан тўлиб-тошган, у ҳам кўп нарсани ўзгартирмоқчи, дарс беришнинг эски услубларини кўпориб, янгисини жорий қилмоқчи бўлганди. Эскириб кетган дарсликларнинг ўрнига янгиларини чиқариш лозимлиги ҳақида бонг урганди, хуллас, Ҳабибага ўхшаб исёнкорлик қилганди. Бироқ аста-секин совиб,

хаммасига кўникиб кетди. Ҳабиба ҳам шундай бўлади, олдин бир гувиллаб ёнади, мажлисларда бир-икки сўзлайди, хатто бирон газета ёки журналга мақола ҳам ёзади, лекин барибир ҳеч нарса ўзгармайди, дарс бериш услуби ҳам, дарсликлар ҳам ўша-ўша қолаверади, ана шундан кейин ҳафсаласи пир бўлиб, гулҳандек ловуллаган одам олдин чўгга, кейин кулга айланади. Тўғри, гоҳи-гоҳида пасқам-пасқам жойларда ўз ишидан нолиб тутаб юриши мумкин, лекин шундан нарига ўтмайди. Ҳа, Қумри опа кўни кўрган аёл. Лекин Ҳабиба бошқача ўйларди. Ҳеч нарсани ўзгартириб бўлмайдиган замонлар ўтиб кетди, энди ўз эътиқодинг учун охиригача курашиш керак деб айтарди. Бу гапда жон бор эди.

Яна уч-тўрт одам сўзга чиқди ва ниҳоят навбат Қумри опага келди. Керак пайтида жуда жиддий бўла оларди Қумри опа. У қошларини чимириб, қуруқ ва вазмин бир оҳангда гап бошлади.

— Ўртоқлар, авваламбор бу ер мактаб. Мактаб мен учун муқаддас даргоҳ ва бу даргоҳда «жазо»нинг қўлланиши уёқда турсин, хатто бу сўзнинг ишлатилишига қаршман. Жазолаш энг жўн нарса, у ҳамманинг қўлидан келаверади, аммо тарбия эса инсондан ўқув, усталик, идрок, тажриба талаб қилади. Сиз билан биз болаларни жазолашга эмас, тарбиялашга чорланганмиз.

Қумри опа бамайлихотир, ҳақлигига ишонч билан сўзларди. Бошлиқларга гапириш осон, чунки қўл остингдагилар сени кунт ва диққат билан тинглайдилар, шайтонроқ ходимлар эса бошларини ликиллатиб гапингни маъқуллаб ўтирадилар. Бундай шароитда гапириш кишига ҳатто роҳат бағишлайди.

Қумри опа ҳар қалай катта тажрибага эга ўқитувчи эди, у бекорчи нарсаларни такрорламас, бор гапни айтарди.

— Бироқ, биз қанча ғамхўр, шафқатли бўлмайлик, барибир, болага қаттиқ туришимиз керак. Ўзи билиб виждонан иш тутсин, деб ташлаб қўйиш тўғри эмас. Чунки бола ўзини ўзи терголмайди, чунки унда ҳали ирода тобланмаган, чунки у инсон сифатида ҳали шакланмаган. Шунинг учун қаттиққўллик билан биз уни интизомга бўйсундиришимиз, мажбурлаб, ҳа, мажбурлаб дарс тайёрлатишимиз керак. Керак пайтида қилинган қаттиққўллик жуда яхши самаралар бериши мумкин.

Қумри опа гапга яқун ясади. Шарифжон билан Ҳабибанинг ҳақ ва ноҳақ тарафларини кўрсатди, уларни келишиб ишлашга чақирди. Рихсивойга нисбатан қаттиқ чора кўриш шарт эмаслигини, у билан шахсан ўзи яхшилаб суҳбат ўтказажаклигини, лекин «қийин» ўқувчи бўлгани учун уни Ҳабиба оталиққа олиши лозимлигини айтди. Бу таклиф, табиийки, ҳаммага маъқул тушди.

Шу билан педсовет тугади. Бир зумда ҳамма тарқаб кетди.

Ҳабиба пионерлар хонасига кириб сумкасини олди ва ҳаммадан кейин мактабдан чиқди. У кўчанинг нариги бетига, катта дарахт тагида турган Рихсивойни кўрмади, метро бекати томон жадаллаб юриб кетди.

Рихсивой югурганча олдинга ташланди, тахминан уч юз метрча масофадан кейин чорраҳада, кўчанинг нариги бетига ўтиб орқасига юрди ва ҳадемай Ҳабибанинг қаршисидан чиқди.

— Ҳа, Рихсивой, нима қилиб юрибсан? — Ҳабиба унинг қўлидаги папкасини кўриб ҳайрон бўлди. — Ҳалиям кетмадингми уйингга?

— Китоб магазинига борувдим... — ўзининг гапига ҳатто ўзи ҳам ишонмади Рихсивой, ёлғонни эпломлаганидан ижирғаниб кетди ва шартта сўради: — Мени мактабдан ҳайдашдими?

Ҳабиба жилмайди.

— Шунчалик гуноҳинг оғирми?

— Шарифжон ака ҳайдаттираман, деб ваъда берганларига айтяпман-да.

— Вақтинг қандай?

— Нимади? — саволни савол билан қарши олди Рихсивой.

— Вақтинг бўлса озгина гаплашиб кетардик.

Рихсивой розилик билдириб бош силкиди. Улар ўртаси дарахтзор, кенг хиёбонга бурилишди. Гарчи бу ерни ҳам жуда тинч ва сокин деб бўлмаса-да, ҳар қалай суҳбатлашишга ярар эди.

— Мактабдан ҳайдалмадинг-ку, лекин шаънингга яхши гаплар бўлмади. Жуда жиддий ва ҳақ гапларни айтишди. Янглишмасам қилган қўполлигингни, айбнинг қанчалик оғирлигини ўзинг ҳам тушунсанг керак?

Рихсивой «тушунаман» дегандек яна бош силкиди.

— Ҳўқитувчи билан бундай муомалада бўлишга сенга ҳеч ким йўл қўймайди.

— Ўзлари нега мақтанчоқлик қиладилар пул тўлавордим, деб. Мен уларнинг садақаларига зор эмасман, — деди Рихсивой, кейин бурнини тортиб кўшиб қўйди, — барибир мендан ҳам ўтди, айбим бор, сағалга қизишиб кетаман. Жиззакиликни ўлгудек ёмон кўраману, лекин кўпинча ўзимни ушлолмайман. Шу алам қилади одамга.

— Ўз қилмишингни таҳлил қилишинг, бировдан эмас, ўзингдан айб қидиришинг жуда яхши. Бундай одамлар нуқсонларидан тез қутуладилар, кун сайин яхшироқ, олижаноброқ бўлаверадилар.

Ҳабибанинг баландпарвоз сўзларидан Рихсивой мийиғида кулди.

— Э, менга олижаноблик керак эмас, оддий одам бўлсам... бўлдийди. Арзимаган нарсадан ҳам тутақиб кетаверадиган жирттакилим ўзимга ҳам алам қилади.

Улар Ҳабибанинг таклифи билан скамейкага ўтирдилар.

— Бир ҳисобдан тутақиб кетиш ёмон эмас. Энг даҳшатлиси одамнинг бефарқ, беғам, бетараф бўлиши. Кўз ўнгингга адолатсизлик рўй бераётганда сен пинагингни бузмай тураверсанг, унда сен қандай одам бўлдинг?

Суҳбатнинг «маънавий-ахлоқий» мавзуга кўчгани Рихсивойни сал зериктира бошлаган эди. Буни Ҳабиба сизди ва гапни бошқа ёққа бурди.

— Ҳўш, бордию мактабдан ҳайдаб юборишганда нима қилардинг?

Рихсивой худди шу саволни азалдан кутгандек ўйланиб ўтирмасдан шартта жавоб берди.

— Ҳунар-техника билим юртига кирардим.

- Қайси касбни ўрганардинг?— сўради Ҳабиба.
Рихсивой жавоб бермади.
- Ким бўлмоқчийдинг?
Рихсивой яна индамади.
- Наҳотки бу сир бўлса, шунақа аломат касб танлаганми-сан?— кистади Ҳабиба.
- Кулмайсизми?
— Вой, нега кулар эканман, ҳамма касблар ҳам яхши, кулгили касб бўларканми?
- Рихсивой гапиргани ботинолмади яна жим бўлиб қолди.
- Нима, циркда клоун бўлмоқчимисан?
— Йўғе... менга йўл бўлсин.
— Айт бўлмаса.
— Айтайми,— Рихсивой Ҳабибанинг кўзига тик боқди,— кас-соб бўлмоқчиман.
- Нима,— таажжубини яширолмади Ҳабиба,— қассоб?
— Айтдим-ку... куласиз деб.
— Қулаётганим йўқ, нега энди кулар эканман... Фақат танла-ган касбинг мени хайрон қолдирди.
- Тагин ҳамма касблар ҳам яхши дейсиз.
— Ҳа, яхши, қассоблик ҳам яхши, керакли касб,— сал ортиқча дабдаба билан гапирди Ҳабиба,— лекин нега бошқа касбни эмасу айнан шу қассобликни танладинг?
- Рихсивой яна жимиб қолди.
- Гапиравер, ахир биз очикчасига гаплашяпмиз-ку!
— Ўзинглар доим айтасизлар-ку, биз ота-боболаримиз изидан боришимиз керак деб. Менинг бувам қассоб бўлган эканлар,— деди Рихсивой.
- Ҳа, унда тўғри қилибсан,— деди Ҳабиба энди ортиқча дабда-басиз.
- Гап бўлиниб қолди. Улар бир неча лаҳза «чурк» этмай кетаве-ришди. Охири тинчликни Рихсивой бузди.
- Бувам ҳар куни уйга гўшт кўтариб келар эканлар, лекин ўзлари бир тишлам ҳам эмас эканлар, бувимларга берарканлар. Бувим эса фақат тил ёки жигар ерканлар, сон гўшტიга берч бўлади деб карамас ҳам эканлар,— Рихсивой ўйланиб қолди, кейин хаёлчан овозда қўшиб қўйди,— қассоб бўлсам мен ҳам ҳар куни бувимларга гўшт кўтариб келардим.
- Ҳабибанинг эти жимирлашиб кетди, лекин сир бой бермас-ликка ҳаракат қилди.
- Майли, ниятингга ет. Ахир ҳаммаям олим, инженер ёки врач бўлавермайди. Кимдир қассоблик ҳам қилиши керак.
- Бувимга қолса ошпаз қилсалар мени.
— Қизиқ-ку, сабаби нима экан?
— Дунёнинг ҳамма ташвиши бориб қорин тўйғазишга тақалар-миш, ошпазнинг эса қорни доим тўқ бўлармиш,— кулди Рихси-вой,— жуда соддалар бувим.
- Ҳабиба ҳам жилмайди. Улар яна бирпас жим қолдилар. Энди суҳбатга яқун ясашса ҳам бўларди.

— Рихсивой, биласанми, боя менга педсовет тугаганда Кумри она нима дедилар?

— Нима дедилар?

Ҳабиба Рихсивойнинг елкасига қўлини қўйди.

— Сенга, синглим, яшаш қийин бўлади, дедилар, — афсусланиш ёки ўқиб ўрнига Ҳабибанинг чехраси ёришиб кетганди, — мен уларнинг гапларидан сира хафа бўлмадим, аксинча суюндим. Ишонасанми шунга, жуда суюндим. Чунки ўша тобда ўзимнинг кўзимга ўзим ҳақиқатпарвар, адолатпарвар курашчи бўлиб кўришиб кетдим. Рост-да, ҳақиқат учун курашганларнинг қайси бирининг қисмати энгил бўлган?

Бир қадар сийқаси чиққан бу сўзларни Ҳабиба шошмасдан, Рихсивой мағзини чаксин учун дона-дона қилиб айтди. Рихсивой, Ҳабибанинг мақсадини тушунди, кўнглини кўтармоқчи, далда бермоқчи. Ҳа, бежиз гапирмаяпти.

Аслида Рихсивой Ҳабибанинг кўнглини кўтармоқчи, қўллаб-қувватламоқчи бўлиб келганди. Амалда тескариси бўлди.

БИР ҚУЛТУМ БУЛОҚ СУВИ

Рихсивой узокдан подъездлари олдида турган «тез ёрдам» машинасини кўрди-ю, юраги «шув» этиб кетди.

Гарчи бувиси ўзини дадил ва бардам кўрсатишга уриниб дардини яширса-да, Рихсивой Мастура холанинг оғир касали борлигини сезиб юрди. Кампир докторларнинг дорисини тан олмасдан, ўзича қандайдир ўт-ўланларни, гиёҳларни қайнатиб яширинча ичиб юрди. У қанчалик пинҳона иш тутишга уринмасин, барибир Рихсивой икки-уч марта бу гиёҳларни кўриб қолган эди. Ойни этак билан ёшиб бўлармиди?

Бир марта мактабдан келса бувиси қорнини чангаллаб ўтирган экан. Оғриқ зўрлигидан ранги қув ўчиб кетган, пешонаси жикқа тер. Шууда ҳам Мастура хола сир бой бермасликка ҳаракат қилди, боя бир тилик қази еган эдим, ботмади шекилли, деди. Аммо эрталабгача қийналиб чиқди.

Шунинг учун, бувисининг касали борлигини билгани учун, «тез ёрдам» машинасини кўриб Рихсивойнинг юрагини ваҳима босди. У қадамини тезлаштирди, энди эшикка етган эди ҳамки, ички ҳисси алдамаган экан, қаршисидан оқ халат кийган иккита одам бувисини замбилда кўтариб олиб чиқди. Рихсивой дастлаб турган жойида таққа қотиб қолди.

Мастура хола кўзини юмиб олган, оғриқ қаттиқлигидан юзлари тиришиб кетганди. Кейинги дақиқада Рихсивой унга отилди:

— Бувижон!

Кампир кўзини очди.

— Нима қилди, буви?

— Ҳеч нарса, — шивирлаб жавоб берди Мастура хола, кейин илжайишга ҳаракат қилди, — дўхтирларни биласану ваҳма бўлишадди, соша-соғ одамни касалхонага олиб кетишяпти.

— Қасрингиз оғришпти, буви?

— Ҳа, йўк, қорним сал қулдираяпти. Биласан-ку, азалдан шу қулдираб-қулдираб тўхтаб қолади. Зумрад опанг қўймади, юраверасизми шунақа қилиб, касалхонага ётсангиз бир ой-ярим ойда кўрмагандек бўлиб кетасиз, деди. Зумрад опангни сазаси ўлмасин деб кўна қолдим.

Кампирни замбил билан машинанинг ичига ётқазди. У сўнги кучини йиғиб овоз берди.

— Ҳой, Рихсивой, газнинг устида овқатинг бор, иситиб е, оч юрма!

— Мен ҳам сиз билан бораман, бувижон,— Рихсивой ўзини машинага отди.

— Сени боришингни ҳеч ҳожати йўк,— қаёқдандир пайдо бўлиб қолган Зумрад опа Рихсивойнинг елкасига кўлини қўйиб майин гапирди.— Мен ўзим бувингни энг яхши касалхонага жойлаштириб келаман.

Қаерда экан Зумрад опа, нега Рихсивой уни кўрмади?

Оқ халат кийган киши машина эшигини ёпди.

— Тўхтаглар,— худди бувисидан бир умрга ажралиб қолаётгандек жонҳолатда, кичқириб юборди Рихсивой.— Қаерга олиб кетяпсизлар бувимни? Қайси касалхонага, қаёрдан қидираман?

— Қидирмайсан,— Зумрад опа ҳамон майин овозда гапирарди, у бир парча қоғоз олиб адрес ёзди, кейин қоғозни Рихсивойнинг кўлига тутқазди,— мана адрес, хоҳласанг кечқурун, жойлашиб бўлганларидан кейин кўргани борарсан.

Рихсивой кўлидаги адресга қарамади ҳам.

— Балки уйда даволаса бўлар, ўзим қараб тураман.

— Менга ишонмайсанми?— юпатиб гапирди Зумрад опа, кейин сирли овозда кўшиб кўйди:— Бу ҳукумат касалхонаси, узоғи билан ўн-ўн беш кунда тузалиб чиқадилар.

Зумрад опа машинага ўтирди. Зум ўтмай машина жойидан силжиди. Рихсивой эшик тагида танҳо ўзи қаққайиб қолди.

Унинг боши ғувиллар, ҳеч нарсага тушунмас, нима бўлганини тўла-ўткис англолмасди. Бутун борлиқ хувиллаб қолгандек, бўм-бўшдек туюларди. У анчагача анқайиб турди. Кейин кўлидаги қоғозга, адресга қаради.

Нима қилиб турибди, бориш керак, бувисининг кетидан югуриш керак. У машина кетган томонга қараб жадал юриб кетди.

У гангиб, қарахт бир ахволда анча жойгача борди, бирдан тўхтади, кўзи билан ўтирадиган жой ахтарди. Тоғди. Хув ана, дарахт тагида скамейка. Бориб ўтирди. Ҳа, эсингни йиғ, нима бўляпти ўзи, қаёққа кетяпсан? Нега ҳовлиқасан? Ўзингни бос, нима бўлаётганини хотиржам мулоҳаза қилиб кўр.

Хунук воқеа рўй берди, бувингни касалхонага олиб кетишди. Энди ўзингни кўлга олиб бувингга ёрдам бер, Рихсивой. Доридармон топ, бувингга малҳам бўл. Бувингни сендан бошқа кими бор? Шундай экан, дадил бўл, унинг тақдири энди сенинг қўлингда.

Эх, бувижон, бувижон, мендан дардингизни бекитиб нима қилардингиз, кошки мен сезмай юрган бўлсам. Ахир касалнинг

қанча тез олди олинса тузатиш шунча осон бўлади-ку. Ёки бетоблигимни билса набирам қўрқадим, деб ўйлардингизми? Ёки мени ёлғиз ташлаб, касалхонага ётишга юрагингиз дов бермасмиди? Келиб-келиб дардингизни мендан, энг яқин одамнингиздан яширасизми? Кошки мен пайқамаган бўлсам. Ўша ўзингиз қайта-қайта сўзлаб берадиган ҳикоянгизни ҳар гал эшитганимда ичимдан зил кетаман. Чунки ўшандаёқ — биринчи марта тоққа сайрга чиқиб қорнингиз оғриб қолгандаёқ дардга чалингансиз. Тўғри, булоқ сувидан ичиб тузалгансиз, лекин бутунлай соғайиб кетганингизга ким кафил?

Эҳ, бувижон, ўша булоқ сувини доим мақтайсиз. Ҳар гал таърифини олдингисидан ошириб гапирасиз. Минг дардга даво, ичган саринг энгил тортасан дейсиз. Сағал мазангиз қочса, «ох, қани энди ўша булоқ сувидан бир култумгина бўлсайди, тузалардим-кетардим», деб такрорлайсиз!

Шунақа содда, раҳмдил, меҳрибонлигингиз учун яхши кўраман сизни. Қийинчиликларни писанд қилмаслигингиз учун, нолимаслигингиз, зорланмаслигингиз учун яхши кўраман сизни! Энг танг аҳволда ҳам ҳазиллашишга ўзингизда куч топасиз.

Ҳатто сал мақтанчоқроқ эканлигингиз ҳам ўзингизга ярашади. Чунки сизни мақтанчоқлигингиз замирида кеккайиш эмас, ўзингизни бошқалардан кам жойингиз йўқ қилиб кўрсатишга уриниш ётади. Сиздақа одамлар, бувижон, бу дунёда бармоқ билан санарли. Шундоқ экан, мен сизни қутқараман, бувижон! Қандай бўлса ҳам қутқараман. Бугуноқ Чимёнга чиқиб ўша булоқни қидириб топаман, шифобахш сувидан олиб келаман. Ўлсам ҳам топиб келаман!

Рихсивой жиққа ёш кўзини ҳеч кимга билинтирмай артди. Иккинчи бунақа кўнгилчанлик қилмасликка ичида қасам ичди-да, ўрнидан турди. Ҳа, энди у кучли ва чидамли бўлиши керак, бувисини қутқармоқчи экан, кўзёшига ўрин йўқ. Унинг қарори қатъий эди. Чимёнга бориб ўша булоқни топади, сувидан олиб келади. Лекин йўлга озгина пул керак. Пулни қаердан олади? Унинг мияси яқин тезлигида ишлай бошлади. У қарз олиши мумкин бўлган одамларни бир-бир кўз ўнгидан ўтказди. Бўлди, тоғди. Синфларида Санжар энг тўқ оиладан, ўзи ҳам ёмон бола эмас, мард ва танги. Рихсивой дадиллашди, Санжарларнинг уйи томон шитоб билан йўл олди.

У тагида магазин жойлашган тўққиз қаватли уйда турарди, лекин қайси подъездда, қайси қаватда — буни билмасди.

Ҳовлида уч-тўртта чурвақалар тўп тепиб юришган экан, ўшалардан сўраган эди олдинма-кетин тушунтира кетишди:

— Э, Санжар аками, ким танимас экан уни, ҳам боксчи, ҳам зўр футболчи!

— Биринчи подъездда турадилар.

— Саккизинчи қаватда.

— Йўқ, тўққизинчи қаватда. Ун олтинчи квартира.

— Ким айтди сенга тўққизда деб. Саккизинчи қаватда турадилар.

— Сен биласанми, мен биламанми? Шундоқ бизнинг уйнинг тўғрисида турадилар. Бизники ўн беш, уларники ўн олтинчи хона.

Рихсивой болаларга бош силкиб миннатдорчилик билдирди. Лифтга ўтириб тўққизинчи қаватга кўтарилди. Рихсивойнинг толеи бор экан, эпикни Санжарнинг ўзи очди.

— Ис, кел, Рихсивой? — Санжар сал ҳайрон бўлди.

— Беш сўм... қарз қилиб тур,— деди Рихсивой томдан тараша тушгандек.

У Санжарнинг «бойвачча» болалардан эканлигини, ёнида доим пул бўлишлигини биларди. Ўртоғининг гапидан Санжар сал гангиб қолди.

— Беш сўм дейсанми?

— Ҳа, бир ҳафтадан кейин қайтараман. Бувимнинг пенсиялари тегади.

— Беш сўмни нима қиласан? — илжайиб сўради Санжар, гўё ҳазил қилаётгандек. У бир қизарар, бир бўзарар, бир илжаяр, хуллас, ўзини қўярга жой тополмаётгандек эди.

— Берасанми? — деди ўртоғининг кўзига тик бөкиб.

— Берардиму... ёнимда йўқ-да,— Санжар ийманиб чўнтагини кавлади,— икки сўмча тангам бор, лекин ўзимга керак. Эрталаб ойим бериб кетган эдилар. Уканга «Пенси кола» олиб бер, йиғлаб хархаша қилмасин деб. Бўлса, жоним билан берар эдим,— гапга яқун ясади қийналиб кетган Санжар.

— Уйингда ҳеч ким йўқми, сўрасанг? Бир ҳафтага...

— Бувим бор, лекин келиб-келиб бувимдан сўрайманми, ўзлари пулга зор бўлиб ўтирадилар. Катта олам эса студент. Студентларда пул нима қилсин? Адам бўлсалар албатта берардилар, лекин рестораннинг директорини, ўзинг биласан, ярим кечада ишдан қайтади,— ишшайди Санжар.

Рихсивой бир лаҳза жим қолди.

— Бўпти, кечир,— у орқасига ўгирилиб лифт томон кетди.

— Менга қара, адабиётдан уйга нима вазифа беришган эди? — Сўради Санжар гўё ҳеч нарса рўй бермагандек беларво оҳанда.

— Эсимда йўқ,— совуққина жавоб берди Рихсивой, лифтининг эшиги очилган эди, ичкарига кириб кетди.

У кўчага чиқди, қаёққа боришини билмасди, кадамини бир-бир босиб, боши оққан томонга кета бошлади. Қанча юрганни билмайди. «Ҳа, муллавачча», деган таниш, жарангдор товуш уни ўзига келтирди. Бошини кўтариб қаршисида мазахли илжайиб турган Анқабоевни кўрди.

— Ҳа, акаси, шоирларга ўхшаб жуда кўринишининг паришон?

Дарҳақиқат, Рихсивой пароканда хаёлини йиғиб улгурмай, кўзларини пирпиратганича Анқабоевга бирпас тикилиб турди.

— Ўзим,— деб жавоб қилди бир оз фурсатдан сўнг.

— Адабиётчилар таъбири билан айтсак, «руҳий азоб чекаётганинг серифода юзингда балқиб турибди»,— яна мазах қилди Анқабоев.

Ҳозир Рихсивой бировнинг майнавозчилигини кўтарадиган ах-
волда эмас эди. Жаҳли чиқиб тўнғиллади.

— Беш сўм бериб туролмайсанми?

Анқабоев бир лахза жим қолди. У синчиклаб Рихсивойга
тиқилди. Кейин керилгандек гапирди:

— Албатта бериб туроламан, беш сўм нима деган гап экан
бизга?!

У яна майнавозчилик қиялтими, чиндан айтяптими Рихсивой
ажратолмади.

— Мен ҳазиллашаётганим йўқ,— деди Рихсивой.

— Мен ҳам,— деди Анқабоев,— юр.

Олдинда Анқабоев, орқада Рихсивой йўлга тушишди, ҳадемай
Анқабоев турадиган тўрт қаватли уйнинг подьездига кириб ке-
тишди. Анқабоев учинчи қаватга кўтарилди, калит солиб чаптаги
хонанинг эшигини очди.

— Қани, кир ичкарига.

— Мен шу ерда туриб тураман.

— Э, ким остонада туради. Киравер, ҳеч ким йўқ,— Анқа-
боев Рихсивойни туртиб уйга киргазди,— агар хоҳласанг муздёк
компот бор холодильникда.

— Раҳмат, ичгим келмаяпти,— деди Рихсивой.

— Зўрлаш йўқ! Бўлмаса, буюкка юр!

Анқабоев Рихсивойни балконга бошлаб чиқди. Балконнинг
ярмисига тахтадан каравот қилинган экан, Анқабоев, «ҳозир, бир
минут», деди-да, чўққайди, кейин эмаклаб каравотнинг тагига
кириб кетди. Анчагача тақир-туқир қилган овозлар эшитилди.
Ниҳоят, Анқабоев инқиллаб-синқиллаб, эгни-боши чангга ботиб,
битта эски чамадон судраб чиқди.

«Наҳотки, бир чамадон пул бўлса,— дилидан ўтказди Рихси-
вой,— бекитган жойини-чи».

— Ҳозир, акаси, ҳозир,— дада бериш оҳангида гапирди Анқа-
боев, миҳ тиқиб чамадоннинг қулфини очди.

Чамадоннинг ичи тўла ҳар хил ашқол-дашқол экан, электр
шнурлари, бузуқ дазмол, йиртиқ камера... Анқабоев чамадоннинг
энг тагига қўл тиқиб латтага ўралган бир нарса олди. Авайлаб
эчди. Рихсивойнинг кўзлари чақнаб кетди. Бу пўлати ялтиллаб
гурган катта пичоқ эди.

— Нима қиласан буни?— сўради Рихсивой.

— Ҳеч нарса. Чиройли бўлгани учун бекитиб қўйганман. Гоҳ-
гоҳда олиб қараб қўяман. Зўр-а?

— Зўр,— сидқидилдан тан берди Рихсивой.

— Овчиларники, махсус ҳужжат билан сотилади!

Анқабоев яна пичоқни латтага ўради. Унинг илтимосига пичоқ-
нинг нима дахли борлигини тушунмаган Рихсивой тоқатсизлана
бошлади. Ахир, у пул сўраб келди-ку!

— Кетдик,— деди Анқабоев Рихсивойни фикрини укқандек.

Улар пастга, довлига тушишди. Қўшни подьездга яқинлашишди.
Анқабоев икки панжасини оғзига тиқиб ҳуштак чалди. Тўртинчи
қаватнинг балконида кўзойнак таққан бола пайдо бўлди.

— Туш пастга, — буюрди Анқабоев.

Бола «нимага» деб ҳам сўрамади, «хўп», дедию кўздан ғойиб бўлди.

— Битта таниш овчидан ялиниб сотиб олган эдим. Буни ҳаммага ҳам беравермайди, — қайтарди Анқабоев ғалати овозда, — овчилар дафтарчаси бор одамгагина сотишади.

Зум ўтмай кўзойнак таққан бола пастда пайдо бўлди. У жуда олифта экан, чийдухобадан шим, пошнаси қалин туфли, кўйлаги ҳам қайсидир фирманики. Аммо юзи лўппигина, кўз қарашлари майин, худди қиз болаларга ўхшайди.

— Ушла, — Анқабоев пичокни унга узатди.

Бола латтани очиб ҳам кўрмади.

— Ростданми... Рози бўлдингми? — ишонқирамай сўради у.

— Пулни олиб туш, — гапни қисқа қилди Анқабоев.

Бола пичокни олиб югурганича тепага чиқиб кетди.

— Бунда йўқолмайди, сақлаб кўяди. Аммо зўр пичоклари бор, кўрсанг ағдарилиб тушасан, — Анқабоев яна илжайди. — ўзи ипакдек бола, лақаби Беозор, шу ҳолига пичок йиғишига ўлайми? Э, ўргулдим сендақа коллекционердан!

— Беозор дейсанми? Шунақа ҳам лақаб бўларканми?

— Бўларкан-да... лекин бунда йўқолмайди. — Анқабоевнинг овозида ачиниш оханглари бор эди. — Майли олсин, пул топганимда қайтиб оларман.

Рихсивой ўртоғидаги ўзгаришни сезди.

— Биласанми, нимага қарз сўраяпман...

— Зарурдирки, сўраяпсан, зарур бўлмаса сўрармидинг! — суриштиришни истамасди Анқабоев.

— Майли, раҳмат, бир ҳафтадан кейин қайтариб бераман.

— Ие, мабодо еб кетсанг нима қиламан? — илжайди Анқабоев, у яна ўзини қўлга олволган эди. — Мен сендан қачон қайтарасан деб сўраяпманми, болапақир. Топганимда берарсан, бир ойдан кейинми, икки ойдан кейинми...

Пастда Беозор пайдо бўлди, у роса югурибди шекилли, ўп-қасини босолмай ҳарсилларди.

— Мана, олти сўм, ўзинг айтганингдек давлат нархи. Агар хоҳласанг ўн сўм беришим мумкин.

— Нима, мен сенга олибсотарманми устига нарх кўясан! Кетимдан ярим йилдан бери менга сотақол, деб фингиб жонимга текканинг учун беряпман, — дўқ урди Анқабоев ва ортиқ биз сўз демай пулни олиб орқасига бурилиб кетди.

Улар муюлишга етганда Анқабоев пулни Рихсивойга узатди.

— Бўпти, акаси, мен боқчага боришим керак, синглимни олгани.

— Раҳмат, — деди пулни олиб Рихсивой.

— Уф, маданиятли одамларни кўрсам кўнглим озади!

Анқабоев беш-олти қадам юриб тўхтади, орқасига ўгирилиб, одати бўйича ҳазиллашишга уринди.

— Ҳов япаски, агар қачон бирор ёрдам керак бўлиб қолса, айтавер тортинмасдан.

Рихсивой ҳам тўхтаб Анқабоевга меҳр билан боқди.

— Хўп, шалпанг кулоқ, агар бирор ёрдаминг керак бўлиб қолса, албатта айтаман.

— Келишдик.— деди Анқабоев тиржайиб.

Улар карама-қарши томонга қараб йўл олишиди.

...Бу ер касалхонадан кўра истироҳат боғига кўпроқ ўхшарди. Фарқи шуки, бу ерда деярли одам йўқ, тинч ва осуда. Оч хаворанг дарвоза, ёнида кенг деразали кичкина уйча. Дераза ёнида оппоқ халат кийган, иккала юзи қип-қизил, ёши ўтиброк қолган аёл писта чақиб ўтирибди. Унинг ёнидаги столда икки уюм — бири бутун писта, иккинчисида чақилган писта пўчоғи.

Шу пайт аёлнинг қаршисида, остонада юзи қора терга ботган, эгни-боши қир-чир Рихсивой пайдо бўлди. Бироқ аёл уни кўрмаётгандек пинагини бузмасдан, пистасини чақиб ўтираверди.

— Хола, мени ичкарига қўйиб юборинг.— деди Рихсивой.

— Бошқа ҳеч нарса истамайсанми?— Рихсивойга ўгирилиб ҳам карамай жавоб қилди аёл ўта лоқайд овозда.

— Кеча бувимни шу ерга олиб...

— Нарн тур,— дўриллаган дағал ва йўғон овоз эшитилди. Бу кўча қоровулининг овози эди. У хабашга ўхшаган қоп-қора, баланд бўйли, қовоқ-тумшуги осилган бадқовоқ одам эди.

Рихсивой беш-олти қадам чекинди. Қоровул у турган ерни супуриб яна Рихсивойга яқинлашди. Энди Рихсивой яна аввалги жойинга — эшик тагига қайтди.

— Кеча бувимни шу ерга олиб келишган эди.

— Нима қилай олиб келишган бўлса, суюнчи берайми?— деди аёл Рихсивойнинг боши оша узокқа тикилганича.

— Хўп десангиз, кўриб чиқмоқчи эдим, чунки бувимларнинг менадан бошқа ҳеч кимлари йўқ.

— Шанбада келасан, бешдан кейин,— аёл ҳалиям Рихсивойга қиё боқишни дозим топмаган эди.

— Қўйворақолинг.

Аёл эшитмаганга олиб ўтираверди.

Рихсивой илтимосини яна уч-тўрт марта қайтарди.

— Қўйворақолинг, жон холажон.

— Овора бўлиб ялинма, худоси келса ҳам қўймайман,— аллақандай лаззат билан гапирди аёл.

— Қўйворақолинг, мен бувимларга дори олиб келдим, шуни ичмасалар тузалмайдилар.

— Дори шу ерда ҳам кўп,— деди аёл, кейин ниҳоят Рихсивойга қаради.— Қандай дори?

Рихсивой бағрига маҳкам босиб турган уч литрли шиша балонни кўрсатди.

— Мана.

— Нима бу?

— Сув. Булоқ суви, тоғдан олиб келдим.

— Вой тавба, одамларга ҳам ҳайронсан. Шунчалик ҳам тентак

бўлишадими? Булоқ суви эмиш. Бекорга вақтингни ўтказма, бола. барибир қўймайман!— Жаҳл ва дўк билан гапирди аёл.

Рихсивойнинг хўрлиги келиб кетди. Бу нима деган гап?! Шунча овора бўлиб, не-не азоблар билан Чимён тоғида бир кеча қолиб кетиб булоқ суви топиб келса-ю, эшикдан қўйишмаса-я! Қўйиш уёқда турсин гапингни эшитишни ҳам истамайдилар! Шу тобда у Зумрад опадан ҳам хафа бўлиб кетди, нима қиларкан бувисини шу ерга жойлаштириб, оддий касалхонага ётқизавермайдими, кириб-чиқиш осонроқ бўларди. Йўқ, ўзи бу қандай бемаънигарчилик, касалхоналарни табақаларга бўлиш? Нима, эски замонми — бу хўжаларга, бу фуқароларга деб ажратадиган?

— Барибир қўйвормагунингизча кетмайман,— деди Рихсивой ўжарлик билан,— ҳа, бувимларни кўрмасдан кетмайман.

— Ҳо, мана буни дўқини, муштдек бўлиб ким қўйибди сенга...

— Маша, болани қўйиб юбор,— бу бояги қоровулнинг овози эди.

— Сенга гапириш осон, Мамарасул,— бўш келмади аёл.— Бош врач шу ерда. Биласан, одатини, сағалга ишдан қувиб юбораман, деб дағдаға қилади.

— Болани қўйиб юбор,— қайтарди қоровул хотиржам овозда,— бош врачнинг гиди-биди қиладиган бўлса, менга рўпара қил. ўзим жавоб бераман. Бола атайдан тоққа бориб булоқ суви олиб келибди бувисига. Қўйиб юбор.

Аёл Рихсивойдан бувисининг фамилиясини сўраб билди, рўй-хатга қараб нечанчи палатада ётганини аниқлади.

— Бувинг биринчи қаватда, тўртинчи палатада экан. Тўғридан юрма, ҳов анави чеккадан айланиб бор. Олгинчи бўлса керак, ҳа, олгинчи деразани тақиллатасан,— аёл илжайиб қўшиб қўйди,— кейин сувингни берасан.

— Раҳмат, амаки, раҳмат, холажон,— деди Рихсивой.

У ҳолдан тойган, кўзлари киртайиб ич-ичига ботиб кетган, оёғида аранг турарди. Шунга қарамай усти полиэтиленли қоңқоқча билан ёпидган уч литрли шиша балонни бағрига босганича бот ичкарисига югуриб кетди.

Банка ичидаги булоқ сувининг ғалаён кўтариб, сапчиб, қоңқоқни отиб юборгудек бўлиб чайқалишини бувисини тезроқ кўриш иштиёкида ошиқаётган Рихсивойнинг юрак уришига так-қослаш мумкин эди.

